

SAVOLAISMURTEESTA NYKYPUHESAVOKSI

Varkautelaisten paperityöläisten murteen muuttuminen

Suomen kielen pro gradu -tutkielma
Jyväskylän yliopiston suomen kielen
laitoksessa syyskuussa 1999

Satu Kortelainen

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta HUMANISTINEN	Laitos Suomen kielen laitos
Tekijä Satu Kortelainen	
Työn nimi Savolaismurteesta nykypuhesavoksi: Varkautelaisten paperityöläisten murteen muuttuminen	
Oppiaine Suomen kieli	Työn laji Pro gradu -tutkielma
Aika Syyskuu 1999	Sivumäärä 107 + 7 liitettä
<p>Tiivistelmä – Abstract</p> <p>Tutkimuksessa tarkastellaan varkautelaisten paperitehtaan työntekijöiden murteen muuttumista. Informanteiksi on valittu 6 miestä ja 6 naista, jotka ovat syntyneet vuosina 1946–56. Heitä on haastateltu elokuussa 1995, ja kunkin puhetta on nauhoitettu puoli tuntia. Aineistoa on siten ollut yhteensä 6 tuntia. Erikseen on kysytty haastateltavien mielipiteitä kielestä.</p> <p>Tutkimuksen lähtökohdaksi on määritelty 70-luvulla muotoutunut idea puhekielen jatkuvasta murroksesta. Pyrkimyksenä on siis ollut kuvailla alue-murteen ja nykypuhekielen keskinäistä kamppailua informanttien puheessa sekä pohtia kamppailuun vaikuttavia kielenulkoisia tekijöitä. Tutkimuksessa keskitytään toisaalta kielenpiirteiden ja sosiaalisten muuttujien analysointiin, toisaalta yksilöllisten erojen kuvaamiseen ja informanttien vertailuun 70-luvulla haastateltuihin varkautelaisiin koululaisiin nähden. Tutkimus on luonteeltaan ensisijaisesti sosiolingvistinen mutta sivuaa joiltakin osin sosiologista elämäntavan tutkimusta.</p> <p>Tutkimuksessa käsitellään useita eri kielenpiirteitä. Käsittelyn apuvälineinä on käytetty implikaatioasteikkoja, joissa on vertailtu piirteiden keskinäisiä suhteita puhujayksilöittäin. Piirteiden kombinoitumista on myös havainnollistettu runsain esimerkein informanttien puheesta.</p> <p>Tutkimuksesta käy ilmi, että paperityöläiset ovat keskimäärin selvästi murteellisempia mutta jokseenkin yhtä nykypuhekielisiä kuin aiemmin haastatellut koululaiset. Toisaalta yksilöiden väliset erot piirteiden edustuksissa ovat työläisillä hyvin suuria. Erot johtuvat informanttien psykososiaalisten taustojen eroavuuksista. Erityisen tärkeää kielenpiirteiden edustusten eroissa on se, etteivät murteen säilyttäminen ja nykypuhekielistyminen ole täysin toisensa poissulkevia tendensejä. Nykypuhekielistyminen ei siten aina merkitse laajamittaista murteen katoa vaan myös valikoivaa murteellisuuksien "uuskäyttöä".</p>	
Asiasanat	Murteet, puhekieli, asenteet, elämäntapa, sosiolingvistiikka
Säilytyspaikka	Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos
Muita tietoja	

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
1.1 Nykypuhesuomen tutkimisesta	1
1.2 Varkaus puheyhteisönä ja tutkimuskohteena	4
1.3 Tutkimuksen tavoitteet	8
1.4 Tutkimusaineisto	11
1.4.1 Haastateltavien valinta	11
1.4.2 Haastattelutilanne	13
1.4.3 Aineiston käsittely	14
1.5 Tutkittavien kielenpiirteiden valinta ja tutkimusmenetelmä	14
2 HAASTATELTAVIEN KIELEN ANALYYSI	19
2.1 Murrepiirteet	19
2.1.1 Yleinen murretausta	19
2.1.2 Yleisgeminaatio	26
2.1.3 Labialisaatio	37
2.1.4 <i>mennä</i> ~ <i>männä</i> -vaihtelu	41
2.1.5 Švaavokaali	43
2.2 Nykypuhekielen piirteet	46
2.2.1 Nykypuhekielen omaksumisesta	46
2.2.2 Vaihteluedustus <i>minä</i> : <i>minu-</i> ~ <i>mä</i> : <i>mu-</i>	53
2.2.3 Vaihteluedustus <i>tuo-</i> ~ <i>to-</i>	57
3 HAASTATELTAVIEN KIELELLINEN IDENTITEETTI	61
3.1 Piirteiden ryhmittäminen ja tyypittelyn ongelmat	61
3.2 Psykososiaalisten muuttujien vaikutus kielenkäyttöön	66
3.2.1 Sukutausta, perhesuhteet ja kielelliset asenteet	66
3.2.2 Koulutus, ammatti, työn kuva ja työpaikan ihmissuhteet	71
3.2.3 Sukupuoli ja sukupolvi	75
3.2.4 Elämäntapa	77

3.2.5 Keskustelutilanne ja puheenaiheet	83
3.2.6 Muuttajat toisiinsa vaikuttavina tekijöinä	87
3.3 Puhujatyyppejä	90
3.3.1 Murteensäilyttäjä	90
3.3.2 Kielellinen tasapainoilija	92
3.3.3 Yleispuhekielistyjä	94
3.3.4 "Tyypillinen" varkautelainen puhuja	96
3.4 Nykypuhesuomen murros ja varkautelaiset työläiset	98
LÄHTEET	103

LIITTEET

1. Varkauden sijainti ja sisäänmuuton pääsuunnat
2. Informanttien hakuilmoitus
3. Informanttien taustatiedot
4. Haastattelukysymykset
5. Haastateltavien kielelliset asenteet
6. *pittää, sanoo ja tulee ~ tuloo* -sanojen frekvenssit yksilöittäin
7. *tuo ~ to* -vaihtelu muotoryhmittäin

1 JOHDANTO

1.1 Nykypuhesuomen tutkimisesta

Nykypuhekieltä on tutkittu Suomessa 1970-luvun alusta lähtien, jolloin sosiolingvistinen tutkimusmenetelmä otettiin meillä käyttöön (ks. esim. Paunonen 1982: 40). Metodien omaksuminen merkitsi sitä, että puhekielen tutkimuksen painopiste siirtyi perinteisen dialektologian suosimien historiallisten kielenmuutosten tarkastelusta kielen nykytilaisen kehityksen kuvaamiseen (Nahkola 1987b: 121). Näitä kielessä parhaillaan tapahtuvia muutoksia ryhdyttiin kartoittamaan sosiaalisten taustamuuttujien avulla eli informantit alettiin jakaa ryhmiin paitsi asuinpaikan, myös iän, sukupuolen ja sosiaaliryhmän perusteella. Jaottelu pohjautui havaintoihin ja oletuksiin siitä, että sosiaaliselta taustaltaan erilaiset ihmiset puhuvat eri tavalla, ja siten myös kielenmuutosten katsottiin etenevän eri puhujaryhmissä eri tavoin ja heijastuvan yksilöiden puheessa kielen muuttujien eli varianttien erilaisina vaihteluedustuksina. (Paunonen 1982: 58—67.)

Tätä vaihtelua on tavattu nimittää kielen sosiaalisesti vaihteluksi, koska variaation syynä pidetään erityyppisten puhujien erilaisia kielenkäyttöä koskevia arvostuksia. Puhujien arvostusten on siten katsottu määräävän sen, mitkä kielelliset variantit leviävät puheessa alkuperäisten esiintymisalueidensa ulkopuolelle ja mitkä taas taantuvat entistä pienilevikkisimmiksi kunnes lopulta kuolevat. (Ks. esim. Mielikäinen 1982: 280—292.)

Kielen sosiaalista vaihtelua tutkittaessa on toisin sanoen havaittu, ettei variaatio läheskään aina selity yksinomaan puhujien aluemurteisesta taustasta aiheutuvaksi, vaan yksilöiden puhekieleen sisältyy vaihtelevassa määrin myös muista murteista ja norminmukaisesta yleiskielestä omaksuttuja variantteja. Niinpä sosiaalinen vaihtelu sijoittuu murteiden ja yleiskielen välimaastoon ja on aina luonteeltaan laaja-alaista, osaksi murteissa, osaksi yleiskielessä tapahtuvaa vaihtelua. Murteiden ja yleiskielen ristipaineesta syntyvä alueellis-sosiaalinen vaihtelukaava (eli jonkin kielenpiirteen eri varianttien kokonaisedustus) saattaa joskus olla erilainen jopa taustoiltaan samantyyppisten ihmisten puheessa, joten pohjimmiltaan vaihtelun on katsottava tapahtuvan idiolekteissa. Lisäksi yksilötkin saattavat vaihdella kieltään puhetilanteittain, minkä vuoksi voidaan puhua

toisaalta kielen käyttäjäkohtaisesta eli dialektaalisesta, toisaalta tilannekohtaisesta eli diatyyppisestä vaihtelusta. (Paunonen 1982: 35 ja 43—52.)

Sosiolingvististä metodia on käytetty sekä Suomessa että muualla etenkin kaupunkipuhekielen tutkimiseen; ovathan menetelmän juuret nimenomaan tarpeessa kuvata kielen sosiaalista kerrostuneisuutta, jota ei yhtä näkyvästi muodostu harvaanasutulla, kielioloiltaan eristeisemmällä maaseudulla. Tärkeimpänä kielen sosiaalista vaihtelua synnyttävänä tekijänä onkin ollut muuttoliike maalta kaupunkiin. (Paunonen 1982: 36—40.)

Suomessa kaupungistumisen huippukausi ajoittuu 1960- ja 1970-lukujen vaihteeseen, mitä voi pitää eurooppalaisittain myöhäisenä mutta nopeana kehityksenä (Nuolijärvi 1986a: 11—12). Vaikka murteiden tasoittumista on sittemmin pidetty varsinkin suurten kaupunkien osalta selviönä, on aluemurteiden asema kielestämme ja kielentutkimuksessamme edelleen hyvin keskeinen. On myös huomattava, ettei kielen sosiaalinen vaihtelu ole pelkästään viime vuosikymmenien kaupunkipuhesuomen ilmiö. Kansanmurteissa ilmenevää variaatiota ei vain osattu aiemmin tulkita sosiaalisten tekijöiden aiheuttamaksi vaan sitä pidettiin kielen vapaana vaihteluna. (Nahkola 1987b: 121—123, vrt. myös Nuolijärvi 1996: 1—2.)

Sosiolingvistiikkaa onkin Suomessa hyödynnetty tavallaan kaksitahoisesti: ensinnä paikkaamaan perinteisen dialektologian aukkoja ja toiseksi kuvaamaan nykypuhekielistymistä eriytyneemmässä sosiaalisessa merkityksessä. Kieltä tutkittaessa on siis saatettu keskittyä kuvaamaan yhtä hyvin vain yhden murrepiirteen koko sosiaalista kehityskaarta (esim. Nahkola 1987a) kuin joidenkin tiettyjen alueellis-sosiaalisten ryhmien kielenkäytön erityispiirteitäkin (esim. Paunonen 1995). Niinpä sosiolingvististä metodiakin on täytynyt muunnella tutkimuskohteiden mukaisesti.

Kotimaisen tutkimustradition perustana voidaan pitää Nykysuomalaisen puhekielen murroksen (NPM) tutkimushanketta, joka toteutettiin 70- ja 80-lukujen vaihteessa Helsingin, Turun, Tampereen ja Jyväskylän yliopistojen yhteistyönä. Hankkeen aikana tutkittiin sekä kyseisissä kaupungeissa ikänsä asuneiden että niihin muualta muuttaneiden kieltä. Pääasiassa pyrittiin selvittä-

mään kaupunkien puhekielen yleisiä kehityslinjoja: mitkä alueelliset variantit taantuvat ja mitkä taas valtaavat alaa kaupunkipuheessa. Tuolloin julkaistut tutkimusraportit on muotoiltu siten, että vaihteluedustuksia tarkastellaan niissä erillisinä kokonaisuuksina kielenpiirteittäin ja sosiaali-, ikä- ja sukupuoliryhmiä käsitellään piirteille alisteisina tekijöinä. Näin on pystytty kuvaamaan kielenmuutosten etenemistä puhujaryhmittäin. Toisaalta näkökulma on yhtenäisiä puhujamassoja suosiva siten, että yksilölliset kielenkäytön erot on jouduttu aina selittämään poikkeamina ryhmän kokonaistuloksista. (Ks. esim. NPMJy 1—4.)

Useat myöhemmät tutkimukset ovat rakentuneet melko samantyyppisesti, joskin myös yksilöiden aseman epäkohtiin on sittemmin paneuduttu. Erityisesti biologinen sukupuoli ja sosiaaliryhmä (= koulutus, ammatti, asema yhteisössä ym.) on tällöin useaan kertaan havaittu muuttujina yksilöittäin epävakaaiksi. Ehkä perusteellisimmin näitä ongelmia on koettanut ratkoa Pirkko Nuolijärvi, joka on väitöskirjassaan Kolmannen sukupolven kieli (1986a) yhdistellyt useiden eri kielenpiirteiden vaihteluedustuksia ja hahmotellut niiden pohjalta kokonaisia puhujaprofiileja. Nuolijärven pyrkimyksenä on ollut kuvata Helsinkiin muuttaneiden pohjoissavolaisten ja eteläpohjalaisten kieltä mahdollisimman kokonaisvaltaisesti, mikä on käytännössä merkinnyt sitä, että tutkittavia piirteitä on pitänyt valita hyvin runsaasti ja niiden yleiskielisyyttä, murteellisuutta ja nykypuhekielisyttä on täytynyt pohtia monelta kannalta, myös suhteessa yhteiskunnassa vallitsevaan työnjakoon ja siitä aiheutuviin sosiaalisiin arvoaseman ja sukupuolen määrittäisiin. (Vrt. myös Mielikäinen 1987: 252.)

Yksilöiden tutkiminen sosiaaliryhmien ohessa on todettu tärkeäksi, koska nykypuhekielistyminen ei merkitse puhekielen erilaistumista ainoastaan sosiaaliryhmittäin vaan myös puhujayksilöittäin. Paitsi että kaupunkiyhteisö yhdenmukaistaa ihmisten kieltä ja elämänpiiriä, se myös antaa yksilöille entistä paremmat valinnanmahdollisuudet toteuttaa itseään ammatillisen erikoistumisen, puhettavan tai harrastusten kautta. (Vrt. Nuolijärvi 1986a: 223—238 ja Ilmonen—Kevätsalo 1995: 30—33.)

Toisaalta yksi puhekielen tutkimisen vaikeuksista piilee siinä, että yhteiskunnallinen kehitys ulottaa vaikutuksensa yksilöiden elämään eri tavoin eivätkä sosiaali-

lisen järjestelmän muutokset siten heijastu samanaikaisina ja samanlaisina informanttien puhekielessä. Tämä seikka tavallaan pakottaa sosiolingvistit tutkimaan kielen alueellis-sosiaalista vaihtelua samalla kertaa laajasti ja yksityiskohtaisen eritellysti, mikäli kielellisen variaation rakennetta ja kehitystä halutaan selvittää myös puhujayksilöittäin. (Vrt. Nuolijärvi 1986a: 21.)

1.2 Varkaus puheyhteisönä ja tutkimuskohteena

Varkaus on vanha, pohjoissavolainen teollisuustaaajama, josta tuli puoli-itsenäinen tehdasseurakunta vuonna 1866, mutta itsenäinen kunta vasta vuonna 1929, jolloin Varkauden kauppala perustettiin. Kauppalana Varkaus oli vuoteen 1962 eli kaupungiksi tuloonsa asti.

Paikkakunnan nopeahko teollinen kehitys perustuu toisaalta edulliseen sijaintiin Suur-Saimaan ja Pohjois-Savon vesistöalueen solmukohdassa, toisaalta alueen luonnonvaroihin: koskiin ja tiheisiin kuusimetsiin. Teollistumisen katsotaan alkaneen 1800-luvun alkupuolella, jolloin alueelle perustettiin ensimmäiset sahat, konepaja ja rautaruukki. (Ks. esim. Moilanen 1991: 13—14.)

1860-luvulla Varkaus oli vielä pieni, hitaahkosti kasvava teollisuusyhdyskunta, johon kuului vain noin 1000 henkeä. Pientä väestöpohjaa verottivat entisestään vuosikymmenen lopun nälkävuodet, joskin niiden aikaiset Taipaleen kanavan rakennustyöt vetivät seudulle nälkätyöläisiä Pohjanmaalta asti. Väestö alkoi kasvaa 1870-luvulta lähtien, jolloin muutto lähikunnista vilkastui. Varkauden sijainti (ks. liite 1) entisen Kuopion läänin eteläkärjessä, lähellä Mikkelin läänin rajaa aiheutti sen, että tehdasalueen väestöpohja muodostui 1800-luvun aikana pitkälti sekä pohjois- että eteläsavolaiseksi. (Soikkanen 1963: 125, 205—207 ja 292.)

Vuosisadan vaihde oli teollisuuden murroskautta. Rautaruukki piti lopettaa kannattamattomana, ja sahatavaran hinnat laskivat, mistä syystä tehtaas-
nut Wahlin suku ajautui vararikkoon. Vuonna 1909 Wahlit möivät tehtaas-
Ahströmeille, jotka aloittivat puunjalostusteollisuuden järjestelmällisen kehittämisen
paikkakunnalla. Silloiset suurinvestoinnit, erityisesti paperi- ja selluloosatehtaan

valmistuminen 20-luvun alussa, lisäsivät työvoiman tarvetta alueella huimasti. Niinpä Varkauden väkilukukin kasvoi vuosien 1920 ja 1934 välillä noin 4000:sta yli 10000:een; parhaimmillaan muuttovoittoa kertyi tuhatkin henkeä vuodessa. Samalla tehtailla työskentelevien lukumäärä lisääntyi 1000:sta 2800:aan. Tehtaat vetivät puoleensa varsinkin lähimaaseudun irtolaisia ja loisia, jotka usein jäivät paikkakunnalle väliaikaisesti, koska työläisten elinolot olivat ahtaat ja kehnot. Lisäksi Varkauteen liitettiin kunnallisen itsenäistymisen (v. 1929) yhteydessä alueita Leppävirrasta ja Joroisista, mikä osaltaan toi tehtaiden piiriin entistä enemmän maaseutuväestöä. (Moilanen 1991: 13—24 sekä Soikkanen 1963: 168, 292—293 ja 309; vrt. myös Alapuro 1985: 60—64.)

Sotavuodet jarruttivat alkanutta suotuisaa kehitystä. Teollisuuden ja väestönkasvun toinen nousukausi alkoi 40-luvun puolivälissä ja kesti vuoteen 1950. Väkiluku kohosi tuolloin 13700:sta 17600:aan ja tehtailla työskentelevien lukumäärä 3000:sta 4600:aan. Lisäys oli melkoinen, koska väestö kasvoi vuosien 1935—45 aikana vajaalla 3000 hengellä, ja nyt väkeä kertyi yhdellä 5-vuotiskaudella peräti 4000 henkeä lisää. Ensimmäistä kertaa paikkakunnan historiassa suurin osa Varkauteen muuttaneista ihmisistä tuli Mikkelin ja Kuopion läänien ulkopuolelta, joskin joukossa oli paljon paluumuuttajiaakin. Ajankohdalle oli ominaista paitsi kova työvoimapula ja laaja siirtolaisuus, myös odottamattoman suuri syntyvyys. (Soikkanen 1963: 296—297.)

50-luku oli jälleen taantumakautta, kunnes vuonna 1959 käynnistyi suomalaisen yhteiskunnan ns. rakennemuutos varkautealaisittain toden teolla. Tuolloin teollisuus alkoi laajeta ja monipuolistua voimakkaasti, ja samaan aikaan palvelualat kehittyivät nopeasti. 60- ja 70-luvuilla tehtaiden koneistusta nykyaikaistettiin, tehdastiloja laajennettiin ja uusia teollisuuden aloja perustettiin, mm. kartonkitehdas 1970 ja tietotekniikka-alan yritys Altim Control 1978. Siirtolaisuus lähikunnista kukoisti, ja niinpä Varkauden väkiluku kasvoi, vaikka syntyvyys aleni nopeasti. Tehtaiden työntekijämäärät lisääntyivät vielä 60- ja 70-lukujen vaihteessa 40-luvun lopun suurten ikäluokkien astuessa työelämään, mistä kieliä mm. paperiliiton jäsenmäärän kasvu 500:sta 1400:aan vuosina 64—73. Toisaalta ammatillisen järjestäytymisen tarve oli ajankohtana suurta (Moilanen 1991: 33—40 ja Antikai-

nen 1986: 14.)

Nykyään Varkaudessa eletään taas taantumakautta. 1980-luvun nousukaudelle ominainen erikoistumiskehitys piti huolen siitä, että 60- ja 70-luvuilla perustettuja pienyrityksiä kuoli tasaiseen tahtiin. 90-luvun lama täydensi pienyrityskatoa ja vaikeutti tilapäisesti suuryritystenkin toimintaa. Niinpä teollisuuden palveluksessa toimii työikäisestä väestöstä enää kolmannes eli vain noin 3000 henkeä. Väestökään ei ole juuri kasvanut 70-luvun alun jälkeen; pikemminkin kaupunkia leimavat jatkuvat muuttotappiot siinä määrin, että nykyisen vajaan 24000 asukkaan väestön ennustetaan pienenevän 2000:lla lähimmän 30 vuoden kuluessa. Kohtalo on itäsuomalaiselle teollisuuskaupungille tyypillinen: ikääntyvät työläiset jäävät tehtaisiin, koulutetut nuoret lähtevät pois. Myös paluumuutto maaseutukuntiin on viime vuosina hiukan lisääntynyt. (Väestöennuste kunnittain 1995: 13 ja 36; vrt. myös Tauriainen 1983: 19.)

Varkautta voinee edelleen pitää leimallisesti savolaisena puheyhteisönä. Vaikka paikkakunnalle on tultu teollisuuden kasvukausina myös Etelä- ja Länsi-Suomesta, on muuttoliike lähikunnista ollut kaiken aikaa jatkuvaa, ajoittain runsastakin. Niinpä useimpien nykyisten kaupunkilaisten sukujuuret palautuvat ainakin osaksi läheisiin maaseutupitäjiin.

Varkaus kuuluu myös murremaantieteellisesti Pohjois-Savoon, vaikka kaupungin sijainti on melko eteläinen. Tästä syystä Varkauden murteessa on eteläsavolaista väriä. Savonlinnan seudun siirtymämurteet ulottuvat Varkauden itäpuoleisiin lähikuntiin — Kangaslamille ja Heinävedelle — asti. Näin ollen Varkaus sijoittuu varsin lähelle kolmen eri savolaismurrealueen (Pohjois-Savo, Etelä-Savo, siirtymämurteet) yhtymäkohtaa. (Ks. esim. Leskinen 1981: 76—77 sekä liite 1.)

Olen ohessa luetellut muutamia Varkauden seudun murteen keskeisimpiä piirteitä ja maininnut suluissa piirteisiin liittyvät Kettusen (1940) kartat. Useimmat piirteistä ovat hyvin laaja-alaisia itämurteisuuksia. Piirteiden tarkempia esiintymisehtoja olen selvittänyt lyhyesti luvussa 2.1.1.

yleisgeminaatio	<i>sannoo, kävelemmää</i> (2)
švaavokaali	<i>ilima, ulokona ~ ulukona</i> (199—200)
<i>e</i> -vartaloisten verbien labialisaatio	<i>tulloo, lähtöö</i> (159)
<i>männä</i> -verbi	<i>mänen, männöö</i> (142, 114)
<i>ts</i> -yhtymän vastineena <i>ht</i> : <i>h ~ t</i>	<i>mehtä, metässä ~ mehässä</i> (8—10)
pitkien vokaalien diftongiutumisen ensi ja jälkitavuuissa	<i>mua, jiä; rahhoo, tykkee</i> (154, 179—180)
<i>d</i> :n vastineena \emptyset tai siirtymä-äänteet <i>j, v, h</i>	<i>tehas, vuuvven ~ vuon, maihen</i> (65—82)
<i>i</i> :n itämurteinen loppuheitto (+ liu- dennus)	<i>hyppäs, kävis, suureks; ol', ves, isän</i> (175—178, 3)
essiivipartisiippi (ei yksinomainen)	<i>on tullunna; on tullu</i> (32)
diftonginreduktio	<i>laeva, seora; naarettava</i> (158)
persoonapronominien labialisaatio	<i>myö, työ, hyö</i> (29)
erikoisgeminaatio (äänteenmuutos yhä kesken)	<i>sanottaa, uimmaa</i> (2)

Varkautelaisten puhekieltä on tutkittu jonkin verran. Vuonna 1969 valmistui Ritva Heiskasen pro gradu -tutkielma varkautelaisten koululaisten murteesta. 7—20-vuotiaat informantit on siinä jaettu ikäryhmiin ja myös koulutusryhmiin (oppikoululaisiin, ammattikoululaisiin ja lukiolaisiin) vanhempien ikäryhmien osalta. Lisäksi 70-luvun lopulla haastateltiin nykypuhesuomen murroksen Jyväskylän tutkimusten yhteydessä varkautelaisia lukion toisluokkalaisia, joiden puheesta on laskettu pääasiassa nykypuhekielen piirteitä. Käytän molempia tutkimuksia vertailuaineistoinani. Olen pyrkinyt suhteuttamaan tutkimustuloksia myös muualta savolaisalueelta saatuihin tuloksiin; esim. geminaatioedustusta olen vertaillut kuopiolaisten koululaisten edustukseen (Lyytikäinen 1991) ja *ts*-yhtymän vastineita leppävirtalaisten käyttämiin vastineisiin (Kinnunen 1991). Tärkeinä vertailuryhminä ovat olleet myös Nuolijärven (1986a) helsinkiläistyneet savolaisuuttajat ja NPM:n tutkimusten syntyperäiset jyväskyläläiset.

1.3 Tutkimuksen tavoitteet

Tutkimukseni on tavallaan jatkoa 70-luvulla käynnistyneelle nykypuhesuomen murroksen tutkimukselle. Yhtenä työni tarkoituksena on siksi ollut arvioida, miten murros on edennyt parina viime vuosikymmenenä suhteellisen vakiintuneessa puheyhteisössä. Puheyhteisöllä tarkoitan yleensä Varkauden kaupunkia. Luvussa 3.2.2 yhteisö on paperitehdas ja tutkimukseni päätäntöluvussa suomalainen yhteiskunta. Yhteisön tulkinta riippuu myös siitä, mihin informantteja verrataan, ja siitä, käsitelläänkö informantteja lainkaan yhtenäisenä puhujaryhmänä. (Ks. myös Milroy 1987: 12—17.)

Pyrkimyksenä on ollut tutkia sekä yksilön että yhteisön kieltä. Koska yksilö ja yhteisö ovat kielentutkimuksen käsitteinä ideaaleja (kumpaakaan ei voi sinänsä olla olemassa), kyse ei ole niinkään vastakkainasettelusta vaan kielenpuhujan ja puheyhteisön keskinäisen suhteen kuvailemisesta. Suhde on ymmärrettävä luonteeltaan vuorovaikutukselliseksi ja käsitteet toisiaan täydentäviksi ihmisenä olemisen ja toimimisen eri puoliksi (Nuolijärvi 1986a: 16). Toisin sanoen yksilön identiteetti muodostuu aina vuorovaikutuksessa yhteisön kanssa, ja yhteisö puolestaan säilyy ja uudentaa itsensä yksilöllisten suhteiden avulla. Yksilöllisen identiteetin muodostumista nimitetään sosialisatioksi, ja sen tärkein väline on kieli. Sosialisatian voimakkuus saattaa vaihdella yksilöittäin, koska kaikilla ei ole samassa määrin halua tai tarvetta omaksua yhteisönsä (esim. kielellisiä) normeja, mistä syystä (kielellisesti) homogeeninen yhteisö on käytännössä mahdoton. (Ks. esim. Halliday 1992: 12 ja Berger & Luckmann 1995: 195 — 197.)

Tutkimuksessani kieli on väline, jonka avulla yritän havainnollistaa sitä, miten yksilö omalta osaltaan vaikuttaa puheyhteisön muotoutumiseen, ja toisaalta sitä, kuinka sosiaaliset käytännöt rajoittavat ja säätelevät yksilöllistä puheilmaisuutta ja kuinka yksilö "sopeutuu" yhteisössä vallitseviin kielellisiin lainalaisuuksiin.

Vaikka tutkimuksen kohteena ovat lähes koko ikänsä samalla paikkakunnalla asuneet ihmiset, ei kielellisen sopeutumisen merkitystä ole syytä vähätellä heidänkään kohdallaan eikä yleensä koskaan tutkittaessa puheyhteisön muotoutumista. Maassamuutto ei ehkä suoranaisesti koske informantteja itseään mutta

kylläkin usein heidän vanhempiaan, sisaruksiaan, aviopuolisoitaan ja tuttaviaan — toisin sanoen ihmisiä, joiden kanssa he ovat tekemisissä ja joilta heillä on siten mahdollisuus omaksua kielellisiä vaikutteita. Toisaalta ei voi ajatella niin, että ympäristö asettaisi informanteilleni mitään suoranaisia paineita oman puhekielen muuttamiseksi.

Tutkimus ei siis kohdistu ainoastaan kieleen vaan myös niihin sosiaalisiin prosesseihin, jotka vaikuttavat kielenmuutosten taustalla. Käytännössä tämä merkitsee tehdastyöläisten elämäntavan valottamista kokonaisuutena. Elämäntapa on tutkimuksessani yhteisöllinen määrite, jolla tarkoitan ihmisille yhteisten päivittäisten toimintojen muodostamaa kokonaisuutta. Elämäntavan tärkeimmät osa-alueet ovat työ, kulutus ja vapaa-aika. (Kasvio 1982: iv.)

Informanttien sosiaalisten taustojen selvittelyllä toivon pystyväni perustelemaan niitä ristiriitaisuuksia, joiden voi olettaa syntyvän taantuvien, alueellisten murrevarianttien ja pääosin Etelä-Suomesta leviävien nykypuhekielisten varianttien kohdatessa. Tarkoitukseni on selvittää, missä määrin nämä kaksi periaatteessa erilaista kielimuotoa — aluemurre ja nykypuhekieli — voivat esiintyä yksilöiden puheessa rinnan.

Nykypuhekielen ja aluemurteen ero ei kuitenkaan aina ole käytännössä suuri, koska nykypuhekieli perustuu puhuttuun kieleen eli aluemurteisiin. Nykypuhekielessä ovat siis jollakin tapaa edusteilla kaikki suomen murteet, kuitenkin siten, että eteläisillä ja jo vanhastaan laajalevikkisillä murrevarianteilla on ylivoimaisa asema. Nykypuhekielisiä ovat näin ollen myös ne Varkauden aluemurteeseen kuuluvat variantit, joilla on prestiisiä nykyisessä puhekielessä maanlaajuisesti. Tällöin kuitenkin puhun selvyyden vuoksi aluepuhekielisistä varianteista (tai yleispuhekielisistä varianteista, jos on tarkoitus viitata muihinkin kuin savolaismurteisiin). On myös otettava huomioon, etteivät eri piirteiden eri variantit yleensä ole täysin vertailukelpoisia: kaikki murteelliset variantit eivät ole yhtä murteellisia, kaikki aluepuhekieliset yhtä aluepuhekielisiä ja kaikki nykypuhekieliset yhtä nykypuhekielisiä. Vaikka variantit siis voidaankin periaatteessa jaotella taantuviin (= aluemurteisiin), jo vanhastaan produktiivisiin (= aluepuhekielisiin tai yleispuhekielisiin) ja yleistyviin (= nykypuhekielisiin), jaotteluun

sisältyy pikemmin jatkumo kuin selvä kolmiajako.

Tutkimukseni on siis moniulotteinen tutkittavien kielenpiirteidenkin kannalta. Samoin kuin yksilö ja yhteisö myös murteellisuus ja nykypuhekielisyys limittyvät käsitteinä toisiinsa. Niinpä yksilö saattaa olla samalla kertaa sekä murteellinen että nykypuhekielinen tai olla olematta erityisesti kumpaakaan (vrt. esim. Nuolijärvi 1986a: 42). Viimeksi mainitussa tapauksessa aluemurteiset ja nykypuhekieliset variantit ovat samoja (= aluepuhekielisiä), jolloin ne eivät tee eroa toisiinsa vaan norminmukaiseen yleiskieleen. Yleiskielen vaikutuksen olen jättänyt tutkimuksessa mahdollisimman vähälle huomiolle.

Aluemurteen ja nykypuhekielen vastakohta on tutkimuksessani väistämättä keinotekoinen, koska kumpaankin kielimuotoon sisältyy vaihtelua, jota ei ole mahdollista määritellä tyhjentävästi vain yhteen ainoaan kielimuotoon kuuluvaksi ja jota ei kahlitse legitimiille yleiskielelle ominainen sääntöviidakko. Aluemurre ja nykypuhekieli ovatkin mielestäni olemassa enimmäkseen psykososiaalisina näkemyksinä alkuperäisestä tai aidosta murteesta ja puhekielen nykytilasta. Käsitteiden merkitys voinee vaihdella huomattavastikin puhujan (ja puhujan asuinpaikan ja sosiaalisen aseman) mukaan, mistä syystä käsitteitä on määriteltävä myös puhujakohtaisesti.

Sen sijaan aluepuhekielellä tarkoitan tutkimuksessani konkreettista puhetta, jota tietyllä alueella elävät ihmiset tuottavat ja jossa ovat läsnä käsitykset sekä aluemurteesta että nykypuhekielestä ja johon vaikuttavat myös legitimiin yleiskielen tarjoamat kielenkäytön mallit. Edellä mainittujen tekijöiden johdosta pidän aluepuhekieltä hyvin heterogeenisenä kielimuotona.

Olen yrittänyt tutkimuksessani etsiä vastauksia mm. seuraaviin kysymyksiin:

- Miten informanttien puhe eroaa aiemmin tutkittujen varkautelaisten puheesta? Mistä erot johtuvat? Mitä yhtäläisyyksiä puheessa on?
- Miten merkittäviä aineiston sisäiset erot (esim. sukupuolesta johtuvat kielenkäytön erot) ovat verrattuna muihin tutkimuksiin?
- Miten "tavallinen" varkautelainen tehdastyöläinen elää? Mikä elämässä on tärkeää? Miten elämänasenne heijastuu kielen tasolla?

— Mitkä ovat ne rajat, joiden sisällä kielellinen vaihtelu tapahtuu? Miten Varkaudessa on aineiston perusteella mahdollista puhua?

1.4 Tutkimusaineisto

1.4.1 Haastateltavien valinta

Olen haastatellut tutkimustani varten 12:ta varkautelaista tehdastyöläistä (6:ta miestä ja 6:ta naista). Olen käyttänyt heistä tutkimuksessani lyhenteitä M (= mies) ja N (= nainen) sekä erottanut kumpaankin sukupuoleen kuuluvat yksilöt numeroilla 1—6.

Päätin valita haastateltavat paperi- ja selluloosatehtaalta, koska ajattelin tehtaan edustavan parhaiten "tavallista" varkautelaisuutta jo siksi, että se on perinteisesti ollut kunnan suurin ja varmin työllistäjä. Tehtaaseen on useimmiten menty työhön hyvin nuorena, ja siellä on myös pysytty hamaan eläkeikään asti. Eräs informanteistani kuvaili työpaikkansa merkitystä seuraavasti: *niihän ne sanoo että on kul lottovoetto kun om paperillep päässyt töehij ja joskus oom miettiny että onks se neljä oekeev vae enemmä.*

Paperitehdas on nykyään yli 70 vuotta vanha. Vuonna 1978 valmistui laajenusosa, johon sijoitettiin tehtaan neljäs ja tätä nykyäkin uusin paperikone. 80-luvun lopulla tehtaan omistajuus siirtyi Ahlströmiltä Enso-Gutzeitille, ja samoihin aikoihin neloskoneen viereen valmistui suuri sanomalehtipaino. Työntekijöitä on tehtaassa ollut 80-luvulla lähes pari tuhatta henkeä. Nykyään väkeä vähennetään tasaisesti ns. luonnollisen poistuman kautta eli eläkkeelle jääneiden tilalle ei juuri palkata uusia työntekijöitä. Syynä nykytilanteeseen on paitsi automaation lisääntyminen myös lama, joka heijastui tehtaaseen 90-luvun alussa viennin vaikeuksina.

Arvelin, että tehtaalta olisi suhteellisen helppoa löytää sopivat haastateltavat, koska valintaperusteeni olivat seuraavat: 1) n. 40—50 vuoden ikä, 2) syntymäpaikka Varkaus tai lähikunta, 3) pysyvä (elinikäinen) asuminen kaupungissa tai lähiseudulla ja 4) melko vähäinen koulutustaso (oppikoulu/ammattikoulu).

Informanttien löytäminen oli kuitenkin odotettua hankalampaa. Aluksi yritin pyytää tehtaan työsuhdepäälliköltä listaa työntekijöistä, jotta voisin ottaa työläisiin puhelimitse yhteyttä ja esittää haastattelupyynnön. Kävi ilmi, ettei työntekijöistä saa luovuttaa tietoja ilman heidän lupaansa, joten päällikkö lupasi esittää asiani henkilöstökokouksessa. Kun asian eteneminen venyi, laadin informanttien hakuilmoituksen tehtaan ilmoitustauluilla levitettäväksi (ks. liite 2). En saanut yhtään vastausta. Informantit etsi lopulta tehtaassa työskennellyt isäni periaatteella "kuka ensiksi suostuu".

Näistä vaikeuksista huolimatta valintakriteerini täyttyivät kohtalaisen hyvin. Vanhimmat haastateltavani ovat syntyneet vuonna 1946, nuorin 1956. Haastatelluajankohtana elokuussa 1995 he olivat siis 39—49-vuotiaita. Informanteista 3 on syntynyt muualla kuin Värkaudessa. Yksi mies on kotoisin Juvalta mutta on muuttanut Varkauteen jo 4-vuotiaana. Kaksi naista (toinen Leppävirralta, toinen Heinävedeltä) on tullut kaupunkiin nuorena tyttönä "leveämmän leivän perässä", ja siten heidän voi katsoa edustavan aineistossani itsenäisen Suomen kolmatta muuttajasukupolvea. Muut informantit ovat syntyneet Varkaudessa, mutta heidän vanhempansa eivät välttämättä ole: muutamalla on esim. siirtokarjalainen isä tai äiti (informanttien taustoista tarkemmin liitteessä 3). Ottaen huomioon Varkauden varhaisen teollistumisen ja siitä aiheutuneen muuttoliikkeen voi informanttien taustoja pitää kaupunkilaisittain tavanomaisina.

Tehdas on ennen muuta miehinen työympäristö. Haastattelemistani miehistä neljä työskentelee paperikoneella ja kaksi sellutehtaan puolella kuumahierrelaitoksen hoitajina. Informanttieni ikäisiä naisia ei tehdassaleissa juuri näy, ja heitä onkin tehtaassa paljon vähemmän kuin miehiä. Haastatelluista naisista kaksi työskentelee sellutehtaan laboratoriossa, kolme varastossa ja yksi tehdaspalveluosastolla. Viimeksi mainittu tekee muista poiketen päivätyötä. Myös naisten ja miesten koulutustaustassa on eroja. Naisista kolme on käynyt keskikoulun, miehistä ainoastaan yksi. Toisaalta puolet miehistä on suorittanut paperialan ammattikoulututkinnon, joka 60- ja 70-lukujen vaihteessa takasi varman työpaikan tehtaalta. Muunlaisen ammattikoululinjan on käynyt miehistä yksi ja naisista yksi.

1.4.2 Haastattelutilanne

Sovin haastatteluajankohdista puhelimesta (tässä vaiheessa yksi nainen kieltäytyi ja jouduin etsimään uuden haastateltavan hänen tilalleen). Kerroin tekeväni tutkimusta kielestä, mistä syystä tarvitsisin paljon tavallista puhetta nauhalle. Mitään tarkempia yksityiskohtia en kertonut enkä niitä tuolloin vielä itsekään tiennyt. Useimmat informantit suhtautuivat haastattelupyyntöön hieman varautuneesti, koska he pelkäsivät tietojensa päätyvän johonkin julkiseen rekisteriin, mistä aiheutuisi mahdollisesti vaivaa myöhemmin. Tästä syystä päätin, että kertoisin haastateltavilleni jälkeen päin, mistä tutkimuksessani on ollut kyse ja miten heitä on tutkimuksen kohteina käsitelty.

Kävin haastattelemassa informantteja heidän kotonaan. Keskustelin useimpien kanssa noin tunnin ajan, josta nauhoitetun haastattelun kesto oli puoli tuntia. Keskustelut liikkuivat enimmäkseen haastateltavien lapsuudessa, työssä, harrastuksissa ja Varkauden tapahtumissa (ks. tarkemmin liite 4). Yritin tehdä kaikille ennalta selväksi, ettei keskustelun sisältö ole kovin tärkeä ja että vastaaminen kysymyksiin on täysin vapaaehtoista. Nauhoituksen jälkeen kyselin lyhyesti haastateltavien mielipiteitä kielestä (ks. liite 5).

Haastateltavat suhtautuivat keskustelutilanteeseen hyvin eri tavoin: osaa jännitti, muutamat puhelivat hyvinkin vapautuneesti. Tästä syystä puhemäärissä on suuria eroja. Hiljaisin haastateltavani M5 on koko nauhoitusajasta äänessä luullakseni vain kymmenisen minuuttia, koska hänen puheenvuoronsa ovat lyhyitä (pisin yhtenäinen vastaus sisältää vain noin 30 sanetta) ja miettimistauot pitkäköjiä. Puheliaimpiin kuuluva M1 puhuu ainakin 25 minuuttia ja hänen pisin puheenvuoronsa sisältää noin 380 sanetta. Puhemäärien erot näkyvät yksilöiden välisinä suurina frekvenssieroina useiden kielenpiirteiden kohdalla.

1.4.3 Aineiston käsittely

Nauhoitettua aineistoa kertyi yhteensä kuusi tuntia. Litteroin kaikki nauhat käsin puolikarkeaa, hiukan yksinkertaistettua transkriptiota käyttäen. Tutkimukseni esimerkkilauseita olen pelkistänyt vielä enemmän; esimerkiksi diftonginreduktion voimakkuutta en ole merkinnyt järin tarkasti, koska piirteellä ei ole työni kannalta erityisen suurta merkitystä.

Joitakin merkitsemisperiaatteita olen pyrkinyt noudattamaan systemaattisesti. Sekä yleis- että erikoisgeminaatiossa olen erottanut kaksi kestoastetta ja švaatapauksiin olen laskenut myös ylilyhyet švaat. Joillakin informanteilla diftongin alkukomponentti on joskus lyhentynyt *tuo*-alkuisissa pronomineissa, pronominaaleissa ja partikkeleissa, minkä olen myös merkinnyt. Laryngaaliklusilin ja liudennuksen olen merkinnyt aina, kun ne esiintyvät, samoin sananloppuisen *n:n* ja *k:n* assimilaation.

Kaikki piirteet, jotka olen laskenut tarkasti, olen aina laskenut koko aineistosta. Epätarkempaa informaatiota olen paikoin täsmentänyt summittaisilla laskelmilla yhden tai useamman informantin puheesta. Näin olen menetellyt lähinnä siksi, että voisin kartoittaa paremmin aineiston "poikkeukset" ja toisaalta määrittää täsmällisemmin, kuinka suuria yksilöiden väliset kielelliset erot voivat käytännössä olla.

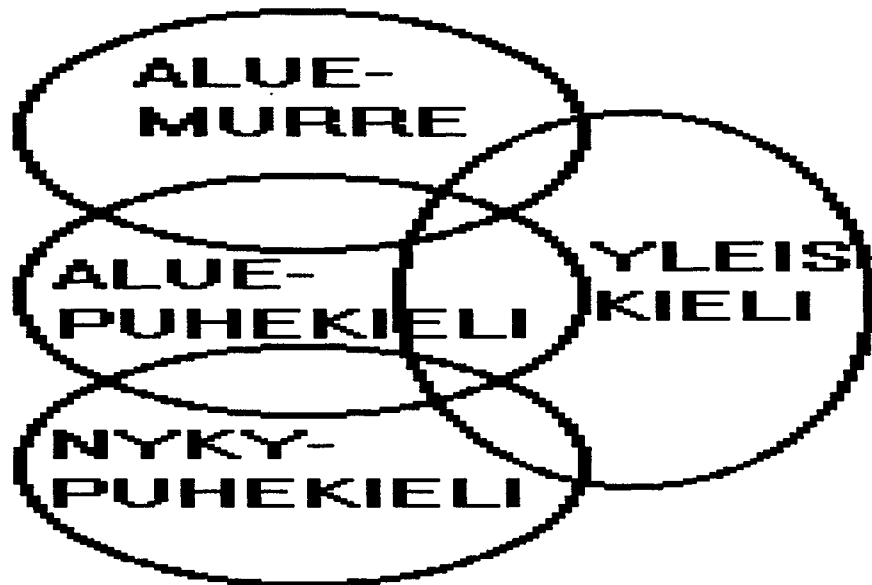
1.5 Tutkittavien kielenpiirteiden valinta ja tutkimusmenetelmä

Koska tutkin aluemurteen ja nykypuhekielen keskinäistä kamppailua, olen pyrkinyt valitsemaan piirteitä, jotka parhaiten ilmentäisivät näiden kahden tendenssin — säilyttävän ja uudistavan — välisiä eroja. Olen siis valinnut pääasiassa sellaisia piirteitä, joiden suhteen aluemurteen ja nykypuhekielen kanta on täysin erilainen joko siten, että murteen kanta eroaa sekä nykypuhekielen että yleiskielen kannasta (esim. yleisgeminaatio), tai siten, että murteen ja yleiskielen kanta on sama mutta nykypuhekielen eri (esim. verbien 3.inf. illatiivit). Joskus

harvoin kaikki kolme kielimuotoa ovat eri kannalla (esim. *ts*-yhtymän vastineet).

Tutkimusasetelma on korosteisen kaksinapainen. Kuviossa 1 olen havainnollistanut tätä polarisaatiota. Aluemurre, yleiskieli ja nykypuhekieli on ymmärrettävä kuviossa ideaaleiksi, jotka vaikuttavat puhujajyksilöiden tajunnassa ja pilkahtelevat esiin heidän tavassaan puhua. Aluepuhekieli on tutkimuksen keskiö, olemassa oleva kielimuoto, jossa ristiriitaiset vaikutteet konkretisoituvat.

Kuvio 1. Tutkimusasetelma

Tutkimusasetelmani edellyttää laajaa piirrevalikoimaa. Koska aineistoni on sangen pieni, ovat useat vaihteluedustukset kuitenkin olleet niin pienitaajuisia, että laskelmat ovat joidenkin piirteiden kohdalla lähinnä viitteellisiä. Tämä ongelma on hiukan hankaloittanut tutkimustulosten esittämistä ja piirteiden vertailua.

Olen käyttänyt teoreettisena apuvälineenäni implikaatioasteikkoja, joiden käyttö ei välttämättä vaadi tarkkoja laskelmia ja joiden avulla piirreyhdistelmiä on mahdollista vertailla melko vaivattomasti keskenään (ks. myös Paunonen 1982: 83—87). Asteikot perustuvat ideaan piirteiden keskinäisestä hierarkiasta; esim.

harvinaisen piirteen (D) esiintyminen puheessa edellyttää sitä, että kaikki (D:tä) yleisemmät piirteet (A, B ja C) esiintyvät puheessa joskus. + tarkoittaa piirteen esiintymää, - piirteen puuttumista. Asteikon kärjessä olevan informantin puheessa edustuu eniten piirteitä, viimeisenä olevan vähiten. Implikaatioasteikon ideaalimalli on siten suunnilleen seuraavanlainen:

Asteikko. Ideaalimalli.

Piirteet yleisimmästä (A) harvinaisimpaan (D)				
Informantti	A	B	C	D
2	+	+	+	+
3	+	+	+	-
1	+	+	-	-
4	+	-	-	-

Todellisuus ei kuitenkaan ole aina esitettävissä näin kauniisti ja selkeästi, koska piirteiden keskinäiset suhteet ovat usein monimutkaisia eikä niitä voi katsoa pelkästään yhdestä (esim. murteen) näkökulmasta. Lisäksi piirre ja vaihtelu ovat kaksipuoleisia käsitteitä, jotka sisältävät implisiittisesti vastakohtansa: "poissaolo-piirteen" ja "poissaolo-vaihtelun". Piirteeseen siis kuuluvat nekin tapaukset, joissa esim. murrevariantti jää (kenties säännönmukaisesti) toteutumatta (esim. potentiaaliset yleisgeminatiotapaukset *mahottomuus* ja *kirjallisuus*, joiden on havaittu geminoituvan harvoin). Vaihtelua on puolestaan (näennäinen) vaihtelemattomuuskin eli oletettu vaihtelu voi jäädä kokonaan tapahtumatta (esim. *t:n* heikkoasteisena vastineena toteutuu aina *d*) tai tapahtua yhden kielimuodon sisällä (esim. *t:n* heikkoasteiset vastineet toteutuvat aina itämurteisina; vrt. *soassa*, *sovassa*, *sotassa*).

Lisäksi frekvenssierot ovat ongelma myös implikaatioasteikkoja käytettäessä. Ensinnä piirteet voivat olla vieläpä niin pienitaajuisia, ettei niitä ehkä esiinny rajatussa aineistossa lainkaan; esim. monikon persoonapronominivariantit (*me*, *te*, *he*; *myö*, *työ*, *hyö* ym.) saattavat puuttua puheesta täysin, jos haastattelija käyttää "mitäs sinä tästä ajattelet"-tyyppistä kysymysrunkoa, joka ohjailee puhujaa vastaa-

maan kysymyksiin ensisijaisesti yksikön ensimmäisessä persoonassa. Toiseksi vertailua voi vaikeuttaa sekin, että piirteiden kokonaisfrekvenssit saattavat olla yksilöittäin hyvin erisuuruisia, koska eri yksilöt eivät puhu yhtä paljon eivätkä suosi samoja ilmauksia (kaikki eivät siis esim. "tuotattele" yhtä paljon). Kolmanneksi suuret erot saman piirteen eri varianttien käytössä ovat ongelmallisia esitettäviä (esim. suurtaajuiset, usein vapaasti vaihtelevat persoonapronominivariantit *minä* ja *mä*); tosin tätä ongelmaa voi lievittää käyttämällä jyrkkien "esiintyy" ja "ei esiinny" -vaihtoehtojen (+ ja -) sijaan moniportaisempaa symboliikkaa, kuten itsekin olen tehnyt. Tarkempi symboliikka edellyttää toisaalta sitä, että piirteet on laskettava tarkemmin.

Asteikkoja on kritisoitu myös siitä, etteivät ne sovi yhteen kielellisten vaihtelusääntöjen kanssa; ne eivät siis sovellu kovinkaan hyvin kuvaamaan sellaista vaihteluedustusta, joka rönsyilee (esim. *i:n* itämurteinen loppuheitto). Äänteellistä vaihtelua (esim. diftonginreduktio, diftongien avartuminen) niillä on niin ikään hankalaa kuvata. (Chambers & Trudgill 1980: 159.)

Toisaalta siis käyttämäni teorettinen mallikin on jonkin verran ohjaillut tutkittavien kielenpiirteiden valintaa, koska asteikon avulla on helpointa kuvata suurtaajuisia, esiintymisympäristöiltään selvärajaisia kielenpiirteitä, joihin sisältyy mahdollisimman vähän asteittaista vaihtelua. Murrepiirteistä tulevat tällöin kysymykseen lähinnä yleisgemaatio ja švaavokaali, nykypuhekielen piirteistä vaihtelusuhteet *minä* : *minu-* ~ *mä* : *mu-* ja *tuo-* ~ *to-*. Näistä neljästä, kohtalaisen suurtaajuisesta piirteestä olen suurien yksilöiden välisten frekvenssierojen vuoksi laskenut kaksi eri keskiarvoa: absoluuttisen ja suhteellisen (eli painotetun) keskiarvon. Absoluuttinen keskiarvo tarkoittaa sitä, kuinka monessa prosentissa kokonaistapausmäärästä piirre toteutuu (esim. jos yleisgemaation kokonaistapausmäärä on aineistossa 1000 ja gemaatio toteutuu 100 tapauksessa, on gemaation absoluuttinen keskiarvo tällöin 10 %). Suhteellinen keskiarvo taas tarkoittaa yksilöllisten prosentiosuuksien keskiarvoa eli sillä tasoitetaan yksilöiden väliset frekvenssierot piirteen käytössä (jos siis esim. M1:llä toteutuu gemaatio 50 %:ssa tapauksista ja M2:lla vain 5 %:ssa, niin suhteellinen keskiarvo on 27,5 %).

Muut käsittelemäni piirteet ovat joko verraten pienitaajuisia tai esiintymisympäristöiltään rönsyileviä, ja niiden tehtävä onkin luoda tutkimuksen yleiskuvaa: kertoa mikä aineistossa on mahdollista ja millaisin edellytyksin. Olen lisäksi jossain määrin pyrkinyt vertailemaan eri taulukoiden ja asteikkojen antamaa informaatiota toisiinsa. Tämän vertailun olen toteuttanut sanallisesti kielenpiirteiden käsittelyn lomassa. Olen myös antanut runsaasti esimerkkejä informanttien puheesta havainnollistaakseni piirteiden keskinäisiä suhteita konkreettisesti puhunnoksessa.

2 HAASTATELTAVIEN KIELEN ANALYYSI

2.1 Murrepiirteet

2.1.1 Yleinen murretausta

Murretaustaa kuvaavien piirteiden valinnassa ovat korostuneet metodisista syistä seuraavat tekijät: 1) valittavien piirteiden on pitänyt olla melko suurtaajuisia (kokonaisfrekvenssi vähintään noin 30 tapausta/yksilö), 2) piirteet eivät ole saaneet olla foneettisia (ei suurta, asteittaista äännevaihtelua) ja 3) aluepuhekielisiä variantteja on pitänyt karsia päällekkäisyyksien välttämiseksi. Jouduin näin ollen hylkäämään mm. pienitaajuiset monikon persoonapronominivariantit ja *loi*-monikon sekä foneettisista piirteistä diftonginreduktion ja liudennuksen. Päädyin valitsemaan seuraavat piirteet: *t:n* heikkoasteiset itämurteiset vastineet, *i:n* itämurteisen loppuheiton, pitkien vokaalien diftongiutumisen, erikoisgeminaation, *ts*-yhtymän vastineet ja essiivipartisiipin. Kaikki piirteet ovat (*ts*-yhtymän vastineita lukuun ottamatta) puheessa varsin suurtaajuisia, mikä puoltaa niiden valintaa yleisen murteellisuuden mittareiksi. Sen sijaan *ts*-yhtymä on mukana monipuolisuutensa vuoksi: eri kielimuotoihin kuuluvat variantit ovat erotettavissa toisistaan hyvin selvästi.

Olen laatinut informanttien murretaustasta hyvin yleisluonteisen implikaatioasteikon (ks. asteikko 1), jonka tarkoituksena on ilmaista, kuinka murteellisia informantit ovat toisiinsa verrattuina. Koska piirteiden kokonaisfrekvenssit ovat erisuuruisia eikä niitä ole tarkasti laskettu, ovat asteikon ilmaiset määrät lähinnä viitteellisiä. Jonkinlaista määrän logiikkaa olen silti yrittänyt symbolien käytössä noudattaa. ++ tarkoittaa aina poikkeuksellisen suurta murteenmukaista edustusta ja tapausmäärinä yli 30:tä murteellista tapausta (*i:n* itämurteisen loppuheiton kohdalla myös useissa eri muotoryhmissä runsaana esiintyvää katoa). + symboloi kohtalaista murre-edustusta (*d:n* ja *ts*-yhtymän vastineiden kohdalla voitollista murre-edustusta) ja tapausmäärinä vähintään 5:tä tapausta. (+) tarkoittaa sitä, että murrevariantti on puheessa satunnainen (vain muutama tapaus) tai tappiollinen (*ts*-yhtymä) tai kontekstiltään rajoittunut (*i:n* itämurteinen

to ja pitkän vokaaliaineksen diftongiutuminen). – tarkoittaa ettei murrevarianttia esiinny lainkaan.

Asteikko ei siis anna täysin totuudenmukaista kuvaa piirteiden yleisyydestä puheessa. Tarkoituksena on pikemminkin ollut yksilöllisten poikkeusten esille nostaminen kuin murrevarianttien suhteellisen yleisyyden havainnollistaminen. Siten esim. *d:n* itämurteisia vastineita on kaikilla informanteilla suhteellisesti ajatellen erittäin paljon, eikä tämä edustus ole suoraan verrattavissa esim. erikoisgeminaatioon, jota useimmilla esiintyy suhteellisesti todella vähän.

Asteikko 1. Murretausta. *d:n* vastineiden, *i:n* itämurteisen loppuheiton, pitkien vokaalien diftongiutuneisuuden, erikoisgeminaation, *ts*-yhtymän murteellisten vastineiden ja essiivipartisiipin osuudet informanttien puheessa.

Puhuja	<i>d:n</i> vast.	<i>-i:n</i> Ø	vok. dift.	erik.gem	<i>ts:n</i> vast.	ess.part.
M6	+	+	+	++	+	++
N6	+	++	++	+	+	-
M1	+	++	+	+	+	+
M2	++	+	(+)	(+)	(+)	+
N1	+	+	+	(+)	(+)	(+)
M4	+	(+)	+	+	(+)	(+)
N5	+	(+)	+	+	(+)	(+)
N2	+	(+)	+	(+)	+	-
M5	+	(+)	(+)	+	-	(+)
M3	+	(+)	(+)	-	(+)	(+)
N4	+	(+)	(+)	(+)	(+)	-
N3	+	(+)	-	(+)	-	-

++ yli 30 tapausta

+ vähintään noin 5 tapausta

(+) vain muutama tapaus

- puuttuu kokonaan

Piirteistä kaksi ensimmäistä, *t*:n heikkoasteiset itämurteiset vastineet (kato tai siirtymä-äänteet *j*, *v*, *h*) ja *i*:n loppuheitto, ovat hyvin laaja-alaisia itämurteisuuksia, jotka on osittain katsottava myös nykypuhekielisyyksiksi (Kettunen 1940: kartat 65—81 ja Mielikäinen 1991: kartat 15a ja 15b; vrt. Paunonen 1995: 36—37 sekä Nuolijärvi 1986a: 165—167). Siten niiden avulla ei voi mitata pelkkää murteellisuutta vaan aluepuhekielisten varianttien käyttö kertoo yleensä myös kielellisen korrektiuden puutteesta; esim. M2:n puheessa *d* esiintyy vain kerran. Kaikilla informanteilla *d*:n itämurteisia vastineita esiintyy runsaasti paitsi *ht*-yhtymissä — joissa *d*:n katoedustus on nykypuhekielellekin ominaista (*mahoton*) — myös kahden lyhyen vokaalin välissä (*paan*, *kavulla*, *hijasta*) ja pitkän vokaaliaineksen jäljessä (*vuon*, *vuojen*, *vuuven*). Edustus on savolaismurteiseksi odotuksenmukainen (vrt. Mielikäinen 1981a: 57—58 ja 70—71 sekä Heiskanen 1969: 41). Sen sijaan *i*:n loppuheitto, joka koskee useita eri muotoryhmiä¹, puuttuu osalta informanteista lähes kokonaan (suluissa olevat plussat) verbien yksikön 3. persoonan imperfekteistä (*ol*, *män*) ja yksikön 1. persoonan omistusliitteistä (*äetin*, *ihten*), minkä jo voi katsoa murteesta etäännyntymiseksi. Siten N6 ja M1, joilla on runsas katoedustus myös näissä muotoryhmissä, leimautuvat muita murteellisemmiksi.

Murteen ja nykypuhekielen edustukset menevät ristiin myös *ts*-yhtymän vastineissa. Murteenmukainen edustus on *ht* : *h* ~ *t* (ks. esim. Mielikäinen 1981a: 132). Tosin heikon asteen *t*:llä on prestiisiä nykypuhekielessäkin. Välttääkseni päällekkäisyyden olen katsonut murteellisiksi vain *h*:lliset variantit (*mehtä* : *mehän*). Huolimatta *t*:n valta-asemasta heikon asteen varianttina ei *h* näyttäisi Varkaudessakaan täysin kuolleen, koska se esiintyy satunnaisesti informanteista puolella (vrt. Kinnunen 1991: 78—79). Edustusta on pidettävä suuntaa antavana, koska *ts*-yhtymän kokonaisfrekvenssit ovat kaikilla yksilöillä hyvin pieniä ja variantin valinta riippuu myös sanasta (ks. *ts*-yhtymästä myös työni luku 2.2.1).

Pitkän vokaaliaineksen diftongiutuminen, erikoisgeminaatio ja essiivipartisiippi ovat selvästi murteellisia piirteitä, mutta niidenkään edustukset eivät kuvaa informanttien puheen murteellisuutta yksiselitteisesti. Pitkät vokaalit ovat

¹ Mm. konditionaalina (*kävis*, *tekis*), supistumaverbien imperfektiä (*putos*) ja yksikön 2. persoonan omistusliitettä (*kirjäs*).

diftongiutuneet sydänsavolaisella murrealueella 2. vaiheeseen asti (Kettunen 1940: kartat 154 ja 179—180); ensi tavun variantit ovat siis *ua, iä* (*mua, piä*), jälkita-vujen *oo, ee*, joskus *öö* (*poekoo, enempee ~ enempöö*). Piirre on aineistossa yleisempi jälkitavuissa kuin ensi tavussa (vrt. Palander 1987b: 22—25). Diftongiutumisen jää kuitenkin prosentuaalisessa mielessä useimmilla informanteilla niukaksi; vain N6:lla edustus ylittää 50 %, 7 informantilla diftongiutuminen on pelkissä jälkita-vuissakin alle 20-prosenttista, yhdeltä edustus puuttuu kokonaan. Myös var-kautelaisilla koululaisilla, jotka nykyään ovat informanttien ikäisiä, diftongiutu-minen ei ole mitenkään rehottanut puheessa: 7—10-vuotiailla esiintymisprosentti on ollut 31 ja yli 14-vuotiailla vain 11, joten mistään äkillisestä muutoksesta yleiskielen suuntaan ei ole kyse (Heiskanen 1969: 66).

Erikoisgminaatio eli konsonantin kahdentuminen missä tahansa painottomassa tavussa pitkän vokaaliaineksen edellä (*kaiivvaa, kirjasttoo, ylimmääräsiks*) ei kuulu keskeisesti Varkauden seudulla vanhastaan puhuttuun murteeseen. Alkuperäinen, melko hajanainen levikkialue lienee kattanut useimmat savolaismurteet, mutta voimakkainta äänneomuutos on ollut itäisissä ja pohjoisissa savolaismur-teissa (Palander 1987a: 34—47 ja 51). Varkautelaisten puheessa geminoituvat useimmin nasaalit ja klusiilit, ja useimmilla geminoituminen rajoittuu muutamaan määräsanaan (*kerttaa, aekkaa*) sekä kolmannen infinitiivin illatiivin tunnukseen. Lisäksi geminoituva konsonantti on joskus vain lievästi pidentynyt ja siksi vaikeasti kuultavissa. Luultavasti piirteen olemassaolokin tiedostetaan varsin huonosti.

Aivan toisella tavalla käyttäytyy essiivipartisiippi, joka on varkautelaisten puheessa aina haplogoisesti lyhentynyt (Kettunen 1940: kartta 32). Edustus jakautuu melko jyrkästi ja on selvästi sukupuolittunut: piirre puuttuu kokonaan neljältä naiselta, jopa muuten hyvin murteelliselta N6:lta. Samantapaisen suku-puolieron on variantin käytössä havainnut mm. Pirkko Nuolijärvi (1986a: 68—69). Yhtenä selityksenä jakaumaan saattaa olla essiivipartisiipin morfologinen luonne, jonka vuoksi äänneellinen vaihtelu ei ole piirteen toteutumisen kannalta kovin keskeistä eikä siis *antanu-* ja *antana-* muotojen suhde samalla tapaa polarisoitunut kuin esim. *d:n* ja sen vastineiden. (Ks. myös Mielikäinen 1978: 115—119.)

Murteen määrittely sinänsä on jo aika hankalaa, minkä implikaatioasteikon selityksistäni voinee päätellä. Jos pysytellään tiukasti yksiselitteisen murteellisuuden vaatimuksessa, niin periaatteessa mikään asteikossa esittelemistäni piirteistä — kenties pitkien vokaalien diftongiutumista lukuun ottamatta — ei sovi hyvin kuvaamaan murteen ja nykypuhekielen välistä köydenvetoa: *d:n* vastineet, *i:n* loppuheittotapaukset ja *ts*-yhtymän vastineet ovat liiaksi päällekkäisiä nykypuhekielen kanssa, erikoisgeminaatio ei suoranaisesti kuulu alkuperäiseen murteeseen ja essiivipartisiippi on jonkinlainen murrepiirre murteen sisällä. Siksi en käsittelekään näitä piirteitä tämän tarkemmin.

Lähemmin olen tutkinut neljää muuta murrepiirrettä: yleisgeminaatiota, *e*-vartaloisten verbien labialisaatiota, *mennä* ~ *männä* -vaihtelua ja švaavokaalia. Ne kaikki ovat vanhoja, melko selvärajaisia savolaispiirteitä, joihin sisältyy vain vähän asteittaista vaihtelua ja jotka ovat varsin kaukana nykypuhekielestä. Olen laskenut varianttien suhteelliset osuudet ja laatinut piirteistä tarkemman, numerosymboleihin perustuvan implikaatioasteikon (ks. asteikko 2), jossa 0 tarkoittaa puuttuvaa murre-edustusta, numero 1 melko vähäistä (alle 26 %), 2 kohtalaista (26—50 %), 3 melko runsasta (51—75 %) ja 4 runsasta (yli 75 %) edustusta.

Piirteistä suhteellisesti yleisin on švaavokaali, joka esiintyy savolaismurteissa *l:n* ja sen kanssa eripaikkaisen konsonantin yhtymissä eli yhtymissä *lh*, *lk*, *lkk*, *lm*, *lp*, *lpp* ja *lv* (*kelekka*, *talavi*). Švaata on aiemmin tavattu myös *nh*-yhtymästä (*vanhasanasta*), mutta siitä se on ollut väistymässä jo kauan eikä sitä siinä informanteiltaan enää esiinny (Kettunen 1940: kartat 199—200). Vokaalin kvaliteetti voi informanteilla satunnaisesti olla eteläsavolainen, jos švaata edeltävä vokaali on *u* tai *a* ja seuraava *o*, esim. *uluko* ~ *uloko*, *valavon* ~ *valovon* (ks. esim. Mielikäinen 1994: 226—230 ja Palander 1996: 137—146). Kiinnostavaa kokonaisedustuksessa on ensinnä piirteen jyrkkä jakauma ja toisaalta švaan riippumattomuus muusta murretaustasta. Švaan runsas esiintyminen ei siten aina näyttäisi edellyttävän silmään pistävää muuta murteellisuutta; esim. N2:lla ja M3:lla on runsaasti švaata ja labialisaatiota mutta vähäinen yleis- ja erikoisgeminaatio, kun taas švaata viljelevältä M4:ltä jopa labiaalistuneet verbimuodot puuttuvat puheesta täysin.

Asteikko 2. Neljän murrepiirteen keskinäinen hierarkia.

puhuja	švaavokaali	yleisgem.	<i>männä</i>	labiaal.
N6	4	4	4	4
N2	4	2	2	4
M6	4	3	2	2
M1	2	3	3	2
M3	4	1	2	3
M2	3	1	3	1
M5	2	1	1	2
M4	3	1	1	0
N5	1	4	0	0
N4	1	2	1	1
N1	1	2	0	1
N3	0	1	1	0

4 osuus yli 75 %

3 osuus 51—75 %

2 osuus 26—50 %

1 osuus alle 26 %

0 puuttuu kokonaan

Yleisgemaation edustus jakautuu hieman tasaisemmin, vaikka myös gemaation käytön erot ovat aineistossa jyrkkiä. Piirteellä on toisaalta švaata runsaammin esiintymisympäristöjä, koska gemaatio voi toteutua missä tahansa painollisessa tavu-asemassa, jossa geminoituvaa konsonanttia seuraa alkuperäinen supistumateitse syntynyt pitkä vokaali tai diftongi, esim. *jottain, rahhaa, vettää, kävelemmään* (ks. esim. Nahkola 1987a: 48—57 ja 73—74). Yleisgemaatio on yleensä runsainta niillä informanteilla, jotka ovat sekä murretausta-asteikon että neljän muun murrepiirteen suhteen erittäin murteellisia (N6, M6, M1). Näin ollen N5:n runsas gemaatioedustus tuntuu hieman erikoiselta; vaikka hänen murretaustansa

vaikuttaa melko vahvalta, niin kuitenkin švaan esiintyminen puheessa on vähäistä ja labiaalistuneet verbimuodot puuttuvat täysin.

Vaihtelusuhte *mennä* ~ *männä* ja *e*-vartaloisten verbien labialisaatio ovat aineistossa pienitaajuisia piirteitä, joiden esiintyminen on tavalla tai toisella yhteydessä sekä švaavokaaliin että yleisgeminatioon. Vaihtelusuhte *mennä* ~ *männä* ja labialisaatio ovat myös osaksi päällekkäisiä piirteitä siten, että *e*-vartaloisten verbien labialisaatio koskee aina aktiivin preesensin yksikön ja monikon 3. persoonan muotoja ja siten myös *mennä* ~ *männä* -verbin 3. persoonan muotoja. Labiaalistuma on verbeihin syntynyt alkuperäisen labiaalivokaalin vaikutuksesta (*tuloſi* > *tulovi* > *tulou* > *tuloo*). Savolaismurteissa piirre esiintyy usein yhtyneenä yleisgeminatioon, esim. *tulloo*, *männöö*, *näkköö*. (Kettunen 1940: kartat 142 ja 159 sekä Palander 1987b: 26—27 ja 37—46.)

Asteikkojen perusteella informantit voi jakaa karkeasti kolmia: selvästi murteellisiin, ristiriitaisesti murteellisiin ja melko vähämurteisiin. Selvästi murteellisella puhujalla švaavokaalin, yleisgeminatian, *männä*-verbin ja labialisaation osuus on puheessa erittäin näkyvä ja myös murretausta-asteikko tukee vaikutelmaa murteellisuudesta. Selvin esimerkki tämänkaltaisesta puhujasta on N6, jolla kaikkien neljän piirteen edustukset ovat yli 75-prosenttisia ja joka sijoittuisi myös murretaustan vertailussa ykköseksi, ellei häneltä puuttuisi essiivipartisiippi.

Ristiriitaisesti murteellisen profiilissa on yhden tai kahden piirteen osuus korostunut ja/tai asteikkojen antamat tiedot henkilön murteellisuudesta ovat ristiriidassa keskenään. Hyvistä esimerkeistä käyvät jo mainitut M3 ja N5, joista ensimmäisellä švaavokaali ja labialisaatio ovat korostuneita, jälkimmäisellä yleisgeminatio. Murretausta-asteikosta kumpikaan ei erotu erityisen murteellisena.

Vähämurteisella henkilöllä mikään edustus ei yleensä ole kovin näkyvä, ja useat murrepiirteet saattavat puuttua täysin. Aineiston vähämurteisimmaksi leimautuu näillä perusteilla N3. Murteettomuus on kuitenkin suhteellista siinä missä murteellisuuskin, ja puheen leimaaminen murteelliseksi riippuu myös siitä, painotetaanko murteellisuuden tulkinnassa eri murrepiirteiden esiintymistä yleensä vai joidenkin yksittäisten piirteiden suuria frekvenssejä. Aina ei siis ole aivan yksin-

kertaista päättää, kuka on murteellinen tai kuka ei ole; esim. N4:llä on puheessaan useampi murrepiirre kuin N5:llä, mutta piirteiden frekvenssit ovat N4:llä tasaisen pieniä, kun taas N5:llä on muutama korostunut edustus. Ryhmittelyni on siten ymmärrettävä jatkumoksi, jonka rajat ovat osittain päällekkäisiä ja epäselviä — kuten murrepiirteidenkin rajat joskus. Seuraavissa alaluvuissa olen käsitellyt neljää murrepiirrettä ja niiden käyttöön liittyviä ristiriitaisuuksia hieman tarkemmin.

2.1.2 Yleisgemaatio

Taulukkoon 1 olen koonnut gemaatioedustuksen yksilöittäin. Mukaan en ole laskenut uudehkoja lainasanoja, joissa ensi tavun gemaatio olisi periaatteessa mahdollinen, esim. *minuutti*, *musiikki*, *romaani*, *totaalisesti* (ks. myös Silvennoinen 1980: 89). Liioin en ole huomionnut *yleensä*-sanaa² enkä mitään muita *yl*-alkuisia sanoja, joita ovat aineistossani *yleismies* (M3), *yleisökeskeinen* (M4), *yleistää* (M6) ja *yleisesti ottaen* (N4). Sekä lainoja (yht. 36) että *yleensä*-sanaa (yht. 43) esiintyy aineistossa kaikilla paitsi N5:llä, ja kellään ne eivät geminoidu. Myöskään erisnimiä (yht. 6) en ole pitänyt tarpeellisina laskea, koska niissäkään gemaatiota ei esiinny; esim. *Kolmesataakakstoista* (kirja) ja *Älä pukeudu päivälliselle* (näytelmä) N2:lla. Myönnän, etteivät poisjätöt ole ongelmattomia, mutta pidän niitä tärkeinä siksi, että niiden avulla mitätöityvät jossain määrin ne sananvalinnan erot, jotka vaikuttavat marginaalisten gemaatiotapausten määrään; esim. parilla informantilla *yleensä* esiintyy noin 10 kertaa, N5:llä ei kertaakaan.

² Kari Nahkola (1987a: 204) on yleisgemaation tutkimuksessaan todennut, että *yleensä*-sanan geminoituminen on harvinaista ja heikkoa myös hämäläismurteissa, ja jopa Kuopion koululaisilla äännehenmuutos on toteutunut sanassa harvoin (Lyytikäinen 1991: 59).

Taulukko 1. Yleisgemmaatio ensi tavussa ja kauempana sanassa.

	Geminoituneet		Geminoitumattomat	
	f	%	f	%
N6	87	86,1	14	13,9
N5	66	82,5	14	17,5
M1	81	69,2	36	30,8
M6	62	67,4	30	32,6
N1	59	46,8	67	53,2
N2	24	32,9	49	67,1
N4	25	26,9	68	73,1
N3	11	15,3	61	84,7
M5	6	12,5	42	87,5
M4	8	9,5	76	90,5
M3	10	7,5	123	92,5
M2	9	7,0	119	93,0
Yht.	448	39,1 (38,6)	699	60,9 (61,4)

Piirteen kokonaisfrekvenssit vaihtelevat yksilöittäin melko paljon puheliaisuuserojen ja sanastollisten erojen vuoksi, mikä vääristää tulosta hieman. Toisin sanoen mitä suurempi geminaation kokonaisfrekvenssi yksilöllä on, sitä suuremmalla todennäköisyydellä joukossa on yksittäisiä sanoja, joissa geminaatio toteutuu hyvin epätodennäköisesti. Yleisgemmaation painotettu keskiarvo (merkitty taulukossa sulkuihin) ei silti poikkea paljoakaan absoluuttisesta keskiarvosta.

Yksilöiden väliset suuret erot piirteen edustuksessa tarkoittavat käytännössä sitä, että murteellisimmilla informanteilla (geminaatio yli 40 %) yleisgemmaatiota esiintyy vain hiukan useammassa eri muotoryhmissä mutta selvästi runsaammin kuin niillä, joilla geminaatiotapauksia on vain muutama. Olen merkinnyt asteikkoon 3 ne muotoryhmät, joissa useimmilla haastateltavillani on geminaatiota. "Muotoryhmä" on apukäsite, joka silläään ei viittaa johdonmukaisiin ryhmittelype-

rusteisiin. Ryhmittelyni perustuu osittain muotoryhmiin ja osittain sanaluokkiin. Tähän poikkeavaan käsittelytapaan päädyin yleisgemmaation hajanaisuuden ja piirteen pienehkön kokonaisfrekvenssin vuoksi.

Asteikko 3. Gemmaatiotapausten jakauma muotoryhmittäin.

	Partikke- lit, fraasi- ilmauk- set <i>ennää</i>	Kaksita- vuiset verbit <i>sannoo</i>	Kielt. Prono- minira- kenteet <i>mittään</i>	Liitepar- tikkelit <i>kotonakkii</i>	3.inf.illa- tiivit <i>kävelem- mä</i>	Nominit, kaikki sijat <i>ommaa</i>
N6	●	●	●	●	●	●
N5	●	●	●	●	●?	●
M6	●	●	●	●	●?	◐
M1	●	●	●	●	●	◐
N1	●	◐	◐	●?	●	◐
N4	◐	◐	◐	◐	◐	◐
N3	◐	◐	◐	-	◐	◐
M3	◐	◐	◐	◐	◐	○
M4	◐	◐	◐	○	◐	◐
N2	◐	◐	○	◐	-	◐
M2	◐	◐	○	◐	-	◐
M5	◐	◐	◐	◐	-	○

● gemmaatio toteutuu yli 50-prosenttisesti ryhmään kuuluvissa sanoissa

◐ gemmaatio toteutuu satunnaisesti; usein vain 1—3 sanassa

○ gemmaatio ei toteudu lainkaan, vaikka se olisi mahdollinen

- potentiaaliset esiintymisympäristöt puuttuvat puheesta täysin

? kokonaisfrekvenssi on hyvin pieni

Kuten asteikosta 3 käy ilmi, geminaatiotapaukset hajaantuvat vähintään neljään eri ryhmään niilläkin informanteilla, joilla piirrettä on puheessa vähän (M2 ja M5). Geminaation suhteellisesta yleisyydestä eri ryhmissä on vaikea sanoa mitään täysin varmaa, koska eri sanojen frekvenssierot ovat aineistossa hyvin suuria. Olen seuraavassa luettelossa käsitellyt asteikossa mainittuja ryhmiä hieman tarkemmin.

(I) PÄÄPAINOLLISEN (ENSI) TAVUN GEMINAATIO

(A) Kaksitavuiset verbit

Tähän tyyppiin olen katsonut kuuluviksi kaikki kaksitavuiset verbien ja supistumaverbien muodot, joista valtaosa on akt. ind. prees. y. 3. persoonan muotoja ja 1. infinitiivejä. Olen laskenut niiden lisäksi mukaan myös *tehdä* ja *nähdä* -verbien passiivit sekä muutamat yksikön 1. persoonan muodot, jotka esiintyvät aineistossa. Muita kaksitavuisia muotoja ei esiinny. Useampitavuisia muotoja, kuten *pelaamaan*, *osaavia*, en ole tässä yhteydessä huomioinut, koska niissä geminaatio toteutuu vain 3 tapauksessa 24:stä, ja nämä tapaukset ovat *ossaisin* (N5), *elläissää* (N6) ja *lukkiissan* (N6).

Verbejä esiintyy informanttien puheessa paljon, mistä syystä geminaatiotakin on määrällisesti paljon enemmän kuin muissa sanatyypeissä. Geminaatiotapauksia on peräti 156, mikä on yli kolmannes aineiston koko geminaatiosta (448). Neljällä geminaation suhteen murteellisimmalla haastateltavalla verbit geminoituvat puheessa yli 80-prosenttisesti, muilla huomattavasti epäsäännöllisemmin.

muut assuu varkauvessa paitsit tuota, vanhi sisko asuu kuopiossa (N3).

se ihmettel aena kum poika aena vettää ja kohta tulloo kelekan kanssa (M1).

aateltu että kait sittek kerkii jos ellää niiv vielä käyä (M4).

tykkeen ihmiskohtaloeta lukkee (N2).

Aineistossa useimmin geminoituneet verbivartalot ovat *pitä-* (30), *tule-* (30), *sano-* (22), *osa-* (15), *asu-* (12), *tehä-* (8) ja *rupe-* (7), jotka ovat geminoitumattominakin tavallisia. Laskelmassa ovat mukana vain kaksitavuiset muodot, jotka olen eritellyt taivutusmuodoittain yleisyysjärjestyksessä seuraavassa luettelossa.

prees. y. 3. p. *tullee* ~ *tulloo* (30)
 prees. y. 3. p. *pittää* (27)
 1. inf. *sannoo* (13)
 prees. y. 3. p. *assuu* (12)
 prees. y. 1. p. (*en*) *ossaa* ~ *ossoo* (9)
 prees. y. 3. p. *sannoo* (9)
 pass. prees. *tehhään* (8)
 prees. y. 3. p. (*ei*) *ossaa* ~ *ossoo* (6)
 prees. y. 3. p. *ruppee* (5)
 1. inf. *pittää* (3)
 prees. y. 1. p. *ruppeen* (2)

Eri taivutusmuotojen geminoituneisuudessa ei vaikuttaisi olevan suuria eroja. Sen sijaan yksilöiden väliset erot ovat melko selviä. Varsinkin kolmen useimmin geminoituneen verbivartalon jakauma on yksilöittäin hyvin epätasainen. Tapaukset kasaantuvat niille informanteille, joilla muutenkin on geminaatiota puheessa paljon (ks. liite 6).

Muissakin tutkimuksissa *pittää*, *sannoo* ja *tulee* -muotojen geminoituminen on todettu varsin yleiseksi; esim. NPM:n jyvaskyläläisaineistossa *sano-* ja *tule-* ovat olleet useimmin geminoituneet verbivartalot (Silvennoinen 1980: 93) ja kuopiolaisilla koululaisilla myös *pitä-* (prees. y. 3. p.) on ollut geminoituneena erittäin tavallinen (Lyytikäinen 1991:32).

Myös omassa aineistossani *pittää* on useimmiten (27 tapauksessa) prees. y. 3. persoonan muoto, jota käytetään yksipersonaisesti ja johon yhdistyy 1. infinitiivi.

*no, luvot pitää olla mutta, minä oon suanun ne omalle nimelleni (M6).
vaekka ois kuinka erilaisia näkemyksiä, asioista nin niitä pitää pystyäs sovittellemaa yhtee (N6).*

sannoo on 13 tapauksessa 1. infinitiivi ja sellaisenaan paljolti fraasiutunut ilmauksiin (*ei*) *ossaa* ~ *ossoo sannoo*, *voi sannoo* ja *vaikee sannoo*. Niillä, joilla geminaatiota-pauksia on vähän, *pitää* ja *sannoo* esiintyvät fraaseissa yleensä geminoitumattomina, esim. M2:lla *voi sannoo* 17 kertaa. Tästä syystä kumpikin verbivartalo geminoituu alle puolessa tapauksista. Sen sijaan verbivartalo *osa-* geminoituu peräti 15 tapauksessa 18:sta, mihin lienee syynä paitsi tapausten kasautuminen murteellisille informanteille myös sanonta *en ossaa* ~ *ossoo sannoo* (6 tapausta).

tullee ~ *tulloo* -muodot ovat selvimmin keskittyneet vain murteellisimmille informanteille, ja ainoastaan yhdellä heistä (N6:lla) geminoitunut variantti on yksinomainen. Hajanaiseen edustukseen on syynä se, että varkautelaisilla on valittavanaan peräti neljä 3. persoonan varianttia: yleiskielinen *tulee* sekä murteelliset *tullee*, *tulloo* ja *tuloo*.

(B) Kaksitavuiset nominivartalot

Valtaosa nominien geminaatiotapauksista (yht. 74) on partitiivi- ja illatiivimuotoja, mutta muissakin sijoissa geminaattaa esiintyy jonkin verran silloin, kun sanan vartalotyyppi ei rajoita ääntenmuutoksen toteutumista. Kuitenkin esim. *vapaa*- ja *kevät*-sanojen paradigmoissa geminaatta vaikuttaisi olevan informanteillani melko harvinainen. Esimerkiksi *kevääällä*-muoto ei geminoidu edes murteellisella N6:lla eikä liioin vähäpuheisella M5:llä (jälkimmäisen ainoat potentiaaliset nominien geminaatiotapaukset ovat *kevääällä*, *vapaata* ja *elokuvaa*). *vapaa*-sana geminoituu lähinnä käsitteessä *pitkät vappaat* [= yövuoron jälkeinen kuuden päivän vapaa]. Joissakin taivutusmuodoissa geminaatta olisi toteutuessaan suorastaan murteenvastainen, varsinkin jos geminoituva konsonantti olisi *h*; esim. **lyhhyitä*, **hihhoihin*.

Geminaatio lienee jossain määrin tilannekohtaistakin, koska useat haastateltavat murteellistuivat jonkin verran puhuessaan lapsuuteen ja nuoruuteen liittyvistä tapahtumista. Tämä näkyy mm. siten, että lapsuuteen ja vapaa-aikaan liittyvä *vene* geminoituu joillakin informanteilla, mutta työasioiden yhteydessä mainittu *kone* ei kellään. Kärkisanoista ei muodostu kovin selviä enemmistöjä, koska nomininit eivät puheessa fraasiudu yhtä näkyvästi kuin verbit. Useimmin geminoituvat *koti* (*kottiin* tai *kottoo*; 10 tapausta) ja *oma* (*ommaa* ~ *ommoo*, *ommaan*, *ommiin*; 7 tapausta).

piti suaha ommoo rahhoo (M1).

mä vein ommaa poikaani sammaan kouluu (N4).

monimmäestä on kuitenkin leppävuirran kirkonkyllään, matkaa semmonen kakskytviis kilometriä (N1).

kum meiltä kottoo lähettiij jonnekkiin niil lähettiiv venneellä (N6).

(C) Kielteiset pronominirakenteet

Niin ikään tavallisia ensi tavun geminaatiotapauksia (yht. 53) ovat yleensä kielteisissä yhteyksissä käytettävät pronominit, joista yleisimpinä esiintyvät *jottain* (13), *mikkään* (12) ja *mittään* (25, joista 8 N1:llä ja 6 M1:llä). Näistä suhteellisesti tavallisin on *mikkään* ja harvinaisin *jottain*. Jälkimmäinen äänny useimmiten *jotta* ja toteutuu siksi geminoituneena yleensä niillä informanteilla, joilla on vahva diftonginreduktio. Suurtaajuinen *mittään* on muissa tutkimuksissa todettu niin yleiseksi, että sitä on pidetty geminaation leksikaalistumana (ks. esim. Salonen—Purtanen 1981: 72). Kuitenkin 5 haastateltavallani sana esiintyy aina geminoitumattomana, kun taas kaikki geminoituneet pronominirakenteet puuttuvat vain 2 informantilta.

minä uskon et se ei ois mikkääm mahottomuus jos haluas tosiaan siirtyä päivätöihin.
(N1).

sarjoja minä en kato oikeestam, mittään (M5).

(D) Partikkelit ja fraasi-ilmaukset

Tyyppiin kuuluu epämääräinen ja vaikeasti rajattava joukko partikkeleja tai fraasiutuneita ilmaisurakenteita (geminaatiotapauksia yht. 70), joita on geminoituneina kaikkien haastateltavien puheessa ainakin yksi (N6:lla eniten eli 18). Näistä tavallisin on *ennää ~ ennee* (19 tapausta, joista 8 N6:lla). Muutamana kerran geminoituvat *usea* ja *paras* -sanojen johdokset, mm. *ussein*, *parraimmillaan*. Muista mainittakoon *nimeommaa* (5), *etteenpäin* (2) sekä fraasiutuneet (*jää*) *vähhiin/välliin* (yht. 7) ja (*sen/sitä*) *mukkaa* (11).

no en nyt oo ennee käynyh herra aikoihi - - kyllähäs se tanssiminev viime vuosina vähhi oj jääny (N6).

katoiv vähän niinkup parraaks - - (M3).

(II) SIVUPAINOLLISEN TAVUN GEMINAATIO

(A) *-kin* ja *-kAAAn* - liitepartikkelit

Olen karsinut ryhmästä kaikki loppukahdenteiset tapaukset (mm. omistusliitteen, allatiivin päätteen ja assimilaation sisältävät sananmuodot, kuten *yleesäkkii*, *minullekkii*, *kattonukkaan*), joten geminaatioympäristöjä on tyypissä loppujen lopuksi aika rajallisesti eli vain 82. Geminaatio toteutuu 44 tapauksessa.

karskiakkiiv voihas se ollas se, ihmiselämä (M6).
käömpä vielä välillä aena punttisalillakkii (N2).

(B) Kolmannen infinitiivin illatiivi

Geminoituneita asuja on niin ikään peräti 9 haastateltavalla, vaikka illatiivimuotoja on puheessa vieläkin vähemmän kuin liitepartikkeleja (koko aineistossa 43, joista geminoitunut 23). Kuitenkin geminaatio näyttäisi toteutuvan illatiivimuodoissa ainakin yhtä hyvin kuin liitepartikkeleissa.

ehkä se ol liia uutta, tämmöseen näiv vanhaan taloor ruveta soveltammaa tuommosta (M3).
kova olin tuota reijittämmää puuhu (N5).

Luettelemieni muotoryhmien kokonaisfrekvenssit vaihtelevat yksilöittäin siten, että verbejä on yleensä jokaisen puheessa eniten (14—45/yksilö), kun taas liitepartikkelien ja 3. infinitiivin illatiivien potentiaalisetkin geminaatioympäristöt puuttuvat joidenkin puheesta kokonaan. Vaikuttaa kuitenkin siltä, että jos yksilöllä on kohtalaisen runsas ensi tavun jälkeinen geminaatio (vähintään noin puolet tapauksista geminoitunut), niin myös sivupainollisessa asemassa geminaatio näyttäisi toteutuvan ainakin yhtä säännöllisesti; esim. N1:llä 3. infinitiivin illatiivin tunnus geminoituu 6 tapauksessa 7:stä ja M1:llä liitepartikkelit aina (9 tapauksista).³ Kokonaisuutena ero pää- ja sivupainollisen tavun geminaation suhteellisissa

³ Ritva Heiskasen mukaan yleisgeminaatio on ollut varkautelaisilla koululaisilla jopa yleisempää sivupainollisessa kuin pääpainollisessa asemassa (Heiskanen 1969: 86).

osuuksissa jää koko aineistossa vähäiseksi: sivupainollisten tavujen jälkeinen geminoituminen on 44 %:n luokkaa, pääpainollisten jälkeinen noin 38-prosenttista.

Geminaation käytössä on kaiken kaikkiaan melko paljon yksilöllisiä eroja, mikä heijastuu useimmin geminoituvien sanojen määrissä. Neljän geminaatioltaan suurifrekvenssisimmän sananmuodon — *pittää, tulee ~ tuloo, mittään, sanoo* — osuus (yht. 107) on noin neljännes kaikista geminaatiotapauksista (yht. 448) ja pelkistä ensi tavun tapauksistakin (yht. 367) alle kolmannes (vrt. mm. Silvennoinen 1980: 94 ja Nuolijärvi 1986a: 57). Jos mukaan laskee lisäksi ne viitisentoista sanaa⁴, jotka geminoituvat aineistossa vähintään 5 kertaa, yleisimpien sanojen osuus geminaatiotapauksista nousee laskutavan mukaan 50—60-prosenttiseksi.

Yleisimpien sanojen (leksikaalistumien) laskemiseen liittyy mielestäni erinäisiä ongelmia. Ensinnäkään saman sanan eri taivutusmuotoja tai erilaisia murreasuja ei kiistatta voitane pitää vain yhdenlaisena geminaatiotapauksena (vrt. *kottiin ~ kottoo, ommaa ~ ommoo ~ ommiin*). Toiseksi samakantaiset johdokset saattavat olla geminaatiotapauksina yhtä samankaltaisia kuin edellä mainitut saman sanan taivutusmuodot (vrt. *ussein ~ usseemmin ~ usseempi ~ usseesti*). Kolmanneksi: jos hyvin tavalliseen sanaan liittyy pääteaineksia (*sannoovatkin*), ei liene niinkään selvää, että kyseessä olisi täsmälleen samanlainen geminaatiotapaus kuin perusasisessa sanassa. Suurin ongelma piilee kuitenkin siinä, etteivät "useimmin geminoituneet" muodot aina geminoidu suhteellisesti paljoa useammin kuin mitkään muutkaan muodot; esim. *pittää, tulee ~ tuloo, mitään* ja *sanoo* esiintyvät aineistossa (geminoitumattomina) yhteensä 133 kertaa (geminoituneena siis 107 kertaa). Niiden osuus kaikista vaihtelutapauksista (yht. 1147) on siten 20,9 %. Kuitenkin sanojen tapausmäärästä laskettu keskimääräinen geminoitumisprosentti on vain 44,6 eli pienempi kuin 3. infinitiivin illatiivin tunnuksen (geminaatiotapauksia 23, geminoitumattomia 20). Hieman kärjistäen voisi todeta, että "potentiaalisia leksikaalistumia" lienee savolaispuheessa sitä enemmän mitä enemmän puhutaan ja mitä rikkaampaa kieltä käytetään.

⁴ Yleisimpinä niistä *ennää ~ ennee* (19), *ossaa ~ ossoo* (15), *jottain* (13), *assuu* (12), *mikkään* (12) ja *mukkaa* tai *mukkaan* (11).

Näin ajatellen leksikaalistuman käsite vaikuttaa yleisgemaation yhteydessä arveluttavalta, vaikka piirteen leksikaalistumistendenssi onkin jossain määrin todennettavissa oleva ilmiö. Yleisgemaatio on kuitenkin kielenpiirteenä kaikkea muuta kuin kaavamainen ja tarkkarajainen. Toteutuakseen gemaatio vaatii myös melko murteellisen kontekstin, mikä osittain lisää ääntenmuutoksen sattumanvaraisuutta. Sattumanvaraisuus näkyy myös siten, että 8 informantilla 12:sta yleisgemaatiota esiintyy myös erilaisissa johdoksissa (joko sanan vartalossa, johdinaineksessa tai passiivin tunnuksessa).

Gemaation kannalta potentiaalisia johdoksia on kokonaisuudessaan vähän (noin 5–20/yksilö), ja sekä pääpainollisen että sivupainollisen tavun gemaatiotapauksia on aineistossa molempia vain kymmenkunta. Ensi tavussa esiintyvät mm. *jokkainen* (N1, N6), *tillauksessa* (M2) ja *noppeesti* (N5, N6). Geminoitumatta jäävät mm. *tapaamiset* (M6, N6) ja *eläin* (myös taipuneena; M1, M2, M4, N3) sekä kaikki tapaukset, joissa johdos on yhdyssanan osa, esim. *purkiavaaja* (M1). Sivupainollisessa asemassa esiintyvät mm. seuraavat: *mahottomuus* (N1), *jännittävä* (N4), *lämmittellee* (M1) ja *opiskelluun* (M6, N6).

On myös havaittu, että gemaatio toteutuu taivutusyistä joissakin sanavartaloissa helpommin kuin toisissa. Käytännössä suotuisimpia ovat monet perussanavartalot, joissa gemaatio myös säilyy hyvin, koska perussanavartalot toistuvat puheessa usein. Johdosten geminoitumista saattaa siten rajoittaa jo pelkästään niiden perussanoja vähäisempi käyttö puheessa (ks. myös Nahkola 1987: 190–210 ja 272).

Toisinaan geminoituminen muuttaisi toteutuessaan sanan painosuhteita, mikä ehkäisee tehokkaasti ääntenmuutoksen ilmenemistä esim. tapauksissa *opiskelemaa*, *kirjallisuutta*. Nämä tapaukset eivät yleensä informanteillani geminoidu. Ajattelin jopa aluksi jättää *-us*, *-ys*, *-uus*, *-yys* -johtimiset teon- ja ominaisuudennimet kokonaan huomiotta, koska niiden paradigman muodoissa gemaatio on lähes kauttaaltaan marginaalista tavuasemasta riippumatta. Tuntuvin tyypin poisjättäminen vaikuttaisi N1:n gemaatioedustukseen (gemaation suhteellinen osuus puheessa nousisi vajaasta 47 prosentista 53:en).

Aineistossa on pieni määrä muitakin geminaation kannalta marginaalisia sanatyyppejä: uudehkoja perussanoja, kuten *kamaa* (M3), sekä 3. infinitiivin illatiivin tunnuksettomia muotoja, kuten *hakeen* (N4), *puhuun* (M2). Kumpiakaan ei tunnuttaisi enää sopeutettavan geminaatiosysteemiin. Toisaalta geminaation suhteen murteellisimmat haastateltavat eivät käytä tämänkaltaisia muodosteita puheessaan lainkaan.

Vaikuttaa siltä, että informantit tiedostavat yleisgeminaation piirteenä hyvin. Päätelmän puolesta puhuvat paitsi piirteen epätasainen jakauma ja kaikille yhteisten geminaatiotapausten vähyys, myös geminaation toteutuminen lähes aina täyspitkänä ja yleis- ja erikoisgeminaation osittainen sidoksisuus toisiinsa. Yleis- ja erikoisgeminaatiotapausten enemmistö tosin kasaantuu samoille informanteille ja useimmilla heistä erikoisgeminaatio on myös pitkäkestoisempaa kuin niillä, joilla tapauksia on vähän. Yksilöllisiä eroja kuitenkin on; esim. M4:llä ja M5:llä on selvästi enemmän erikoisgeminaatiotapauksia kuin yleisgeminaation suhteen murteellisemmilla M1:llä ja N1:llä. M6:lla taas erikoisgeminaatiota on erityisen paljon. Selityskin oletettua suuremmille erikoisgeminaation määrille yleensä löytyy: Pohjois-Karjalassa syntynyt lähisukulainen. (Vrt. Nuolijärvi 1986a: 56 ja 61.)

Yleisgeminaation on todettu häviävän puheesta siten, että piirteen käyttö rajoittuu vähitellen muutamiin keskeisiin sanatyyppeihin tai yksittäisiin sanoihin, mutta äänteellinen vaihtelu tapahtuu — toisin kuin ilmiön syntyvaiheessa — pääasiassa vain yleiskielisen ja täydellisesti geminoituneen variantin kesken (ks. tark. esim. Nahkola 1987: 275—276). Tämä kehitys on havaittavissa myös varkautelaisten puheessa, joskaan geminaation sanakohtaistuminen ei ole informanteillani läheskään yhtä selvää kuin esim. Nuolijärven savolaismuuttajilla, joilla yleisimpien sanojen osuus geminaatiotapauksista on ollut yli 70 % ja keskimääräinen geminoitumisprosenttikin vain 6,4 (vrt. Nuolijärvi 1986a: 56—58). Tietystikään varkautelaisten ei ole tarvinnut karttaa geminaatiota yhtä paljon kuin muualle muuttaneiden savolaisten; pikemminkin savolainen kaupunkiympäristö

näyttäisi sallivan yksilölle runsaasti valinnanvaraa piirteen käytössä⁵. Toisaalta taas geminaatio on Pohjois-Savossa hyvin vanha ja edelleen yleinen ääntenmuutos, joten keski-ikäiset varkautelaiset luultavasti tietävät intuitiivisesti, milloin geminaattaa voi käyttää, vaikka eivät sitä juuri itse puheessaan viljelisikään. Nämä seikat ehkä lisäävät geminaation käyttöä puheessa sekä puolittain tietoisena valintana (mahdollisesti esim. N6:lla) että satunnaisena lipsumisena yleiskielen normista (M2:lla ja M3:lla).

2.1.3 Labialisaatio

Taulukosta 3 käy ilmi *e*-värtaloisten verbien preesensin yksikön 3. persoonan määrällinen labialisaatioedustus. Laskelmissa ovat mukana sekä 2- että 3-tavuiset vartalot ja myös *mennä*-verbin 3. persoonan muodot. Informantit on merkitty taulukkoon labialisaation suhteellisten osuuksien mukaan (eli prosentit on periaatteessa laskettu). Olen huomionnut taulukossa myös yleisgeminaation merkitsemällä, kuinka monessa labiaalistuneessa verbimuodossa yleisgeminaatio toteutuu. Yleisgeminaation suhteen murteellisimmat haastateltavat on lisäksi lihavoitu vertailun helpottamiseksi.

Kolmannes aineiston verbeistä on labiaalistunut. Olen eritellyt informanteilla esiintyvää labialisaatiota siksi, että joillakin haastateltavilla piirre on yhteydessä puheen geminaatioedustukseen, kun taas toisilla se tuntuu esiintyvän itsenäisenä, geminaatiosta riippumattomana edustuksena. Muutamalla haastateltavalla labialisaatiota taas ei ole puheessa lainkaan.

⁵ Tätä päätelmää tuntuisivat tukevan sekä varkautelaisilta (Heiskanen 1969: 89—90) että kuopiolaisilta (Lyytikäinen 1991: 19) koululaisilta saadut tulokset: myös heillä geminaatioedustus on vaihdellut yksilöittäin laidasta laitaan. Toisaalta geminaation on havaittu olevan sidoksissa koululaisten ikään siten, että vanhimmat ja eniten koulusivistystä saaneet ovat puhuneet haastatteluissa yleiskielisimmin (Heiskanen 1969: 99). Tämä ehkä selittää osittain sen, miksi varkautelaisilta lukion toisluokkalaisilta (VarK) on todettu yleisgeminaatiota lähinnä vain hajatapauksina (f yht. 64); joskaan tarkkoja vaihteluedustuksia ei ole heidän puheestaan laskettu.

Taulukko 3. *e*-vartaloisten verbien labialisaatio.

	labialisaatio	ei labialisaatiota	(yleisgem.)
N6	9	0	(7)
N2	5	1	(0)
M3	8	3	(0)
M1	7	10	(4)
M5	4	6	(0)
M6	7	11	(6)
N1	4	10	(3)
M2	2	9	(0)
N4	2	10	(1)
N3	0	10	(0)
N5	0	11	(0)
M4	0	17	(0)
yht.	48	98	(21)

Labialisaatio ja yleisgemaatio liittyvät piirteinä yhteen verbimuodoissa *tulloo* ja *tekköö*, joita esiintyy yleisgemaation suhteen murteellisilla N6:lla, M6:lla, M1:llä ja N1:llä sekä satunnaisesti N4:llä. N6 on informanteista ainoa, jonka puheessa nämä variantit ovat yksinomaisia. Kyseessä onkin väistynvä kanta. (Ks. esim. Palander 1987a: 39 ja 45—46 sekä Nuolijärvi 1986: 58—59.)

Niillä haastateltavilla, jotka eivät ole yleisgemaation suhteen erityisen murteellisia (M3 ja N2), esiintyy geminoitumattomia *tuloo*-tyyppisiä verbimuotoja, joita ei juuri savolaismurteissa tavata (Mielikäinen 1981a: 176—177). Verbin *tuloo* (11 tapausta) lisäksi näitä ovat aineistossani *ajatteloo*, *kuletteloo*, *lukoo*, *pyörittelöö* ja *tekköö*. Myös varkautelaisilta lukion toisluokkalaisilta (VarK), joista kukaan ei ollut yleisgemaation suhteen järin murteellinen, on todettu tätä labiaalistumisedustusta jonkin verran (yht. 20 tapausta).

omat marjat on kohtalaisem puhtaita kun tuota, ne omissa näpissääm pyörittelöö (M3).

Edustuksen on varkauteleispuheessa havainnut myös Ritva Heiskanen (1969: 92), joka on Kettusta siteeraten arvellut, että kyseessä olisi tiettyjen puhujajaksilöiden pyrkimys mahtipontiseen, vaikuttavaan ilmaisuun pitkän vokaalin tietoisena pidentämisen ja tehostamisen avulla, jolloin geminaatio jäisi tapahtumatta. Mielestäni kyse ei voi olla yksinomaan satunnaisesta rehvakkuudesta haastattelutilanteessa, koska geminaatio ei ole enää produktiivinen piirre niiden haastateltavien puheessa, jotka *tuloo*-tyyppisiä verbimuotoja viljelevät. (Vrt. Palander 1996: 276).

Tämän verbityypin voisi ajatella helpottavan valintaa murteellisten *tulloo* ~ *tullee* ja yleiskielisen *tulee* -varianttien välillä. Näistä *tulloo* on leimallisesti murteellinen, *tulee* leimallisesti yleiskielinen, ja *tullee*-variantti ei sinänsä kerro käyttäjänsä murteen välttelystä paljon mitään; suosivathan sitä Palanderin mukaan (1987b: 42–43) murteelliset vanhuksetkin halutessaan esiintyä yleiskielisinä. Aineistossani *tullee*-varianttia esiintyykin vain sinänsä murteellisilla M1:llä ja M6:lla sekä erityisesti geminaation suhteen murteellisilla N1:llä ja N5:llä.

Aineistossa on vain viisi labiaalistunutta verbimuotoa, joissa yleisgeminaatio ei ole mahdollinen: *aatteloo* (1), erikoisgeminaatiotapaus *kirkassoo* (1), *kulukoo* (2), *lähtöö* (4) ja *peäsöö* (1). Tapaukset jakautuvat niiden informanttien kesken, joilla on puheessa muitakin labiaalistuneita muotoja.

kun tätä päivee aatteloo ni, ettej_ois ollukkaas sittet työtä että (N2).

minä laivassa istuj ja katon kus se kulukoo jonkur reitil läpitem, ei se eij_oo matkailua minusta (M6).

Labialisaatio on yhteydessä myös pitkien vokaalien diftongiutumiseen jälkitaivuissa, esim. *kivvoo*, *laittoo* (1. inf.), *ennee*, *tykkeen*. Olen merkinnyt asetelmaan 3, kuinka usein jälkitaivujen pitkät vokaalit diftongiutuvat informanteilla. Olen laskenut mukaan sellaisetkin tapaukset, joissa myös yleisgeminaatio on jäänyt toteutumatta, kuten *osaan*, *kesää*. Sulkeisiin olen merkinnyt, millainen suhteellinen osuus on, jos nämä geminoitumattomat tapaukset jätetään huomiotta. Informantit ovat labialisaation mukaisessa järjestyksessä.

Asetelma 3. Labialisaation ja jälkitavujen pitkän vokaaliaineksen diftongiutumisen suhde.

	labialisaatio %	diftongiutum. f	diftongiutum. %
N6	100,0	39	90,7 (97,5)
N2	83,3	14	35,9 (42,4)
M3	72,7	6	9,2 (11,8)
M1	41,2	19	33,9 (38,0)
M5	40,0	1	4,0 (4,6)
M6	38,9	9	19,1 (21,9)
N1	28,6	6	11,5 (14,3)
M2	18,2	3	4,4 (5,4)
N4	16,7	6	14,3 (16,7)
N3	0,0	0	0,0 (0,0)
N5	0,0	1	2,1 (2,2)
M4	0,0	5	10,4 (12,8)

Labialisaation ja geminaation suhteen murteellisimmalla N6:lla jälkitavujen diftongiutumisedustuskin on peräti 90 %:n luokkaa, kun taas kaikilla muilla edustus jää alle 50-prosenttiseksi. Kuitenkin murteellisilla N2:lla ja M1:llä diftongiutumistapauksia on selvästi enemmän kuin muilla 9 informantilla. Toisaalta labialisaatiota suosivalla mutta geminaatiota karttavalla M3:lla tapauksia ei paljoa esiinny. Yleisgeminaation ja diftongiutumisen sidoksisuus toisiinsa vaikuttaisikin olevan hieman selvempi kuin yleisgeminaation ja labialisaation, koska diftongiutuminen ei ole aivan yhtä sanakohtainen ja pienitaajuinen piirre kuin labialisaatio. Myös syntyperäisillä liperiläisillä, rantasalmelaisilla, heinävetisillä ja juvalaisilla puhujilla labialisaatio- ja diftongiutumisedustusten on todettu vastaavan toisiaan jossain määrin (Palander 1987b: 31 ja 39).

Piirteiden keskinäisestä yhteydestä kertovat myös sellaiset geminoitumattomat diftongiutumistapaukset kuin *en osoo*, *keree* ja *väsyttävee*, jotka siten rinnastuvat *tuloo*-tyypin verbeihin ja joita kumpiakin esiintyy samoilla geminaatioiltaan lievillä haastateltavilla (M2:lla, M3:lla, N4:llä ja N2:lla).

oom minä, ollu, kereemässä [puolukoita] semmose ihmisen kansa, ja usseemmannii, mill on nää poemurit mukana ja, ja se riippuu siitä, maastosta minkälaisessa maastossa on nin tuota kyllä niille lyöpi hanttii ihan käsikopelolla kuk kak- kahella käillä keree (M3).

mitähän tuoho sanos oikee, emmä osoo, kaikki on tehastyötä ja kolomivuorotyötä ollu että (M2).

2.1.4 Vaihteluedustus *mennä ~ männä*

Informantit on ryhmitelty taulukkoon 4 jälleen suhteellisten frekvenssien mukaan (yleisgemiaation suhteen murteellisimmat lihavoitu ja labialisaation suhteen murteellisimmat kursivoitu). Kaikki taivutusmuodot on laskettu, mutta ei *mennä*-verbin johdoksia, esim. sanoja *meno* tai *menestys*. Samaan taulukkoon olen merkinnyt erikseen kullakin esiintyvän preesensin yksikön 3. persoonan variantin. 3. persoonan variantit on laskettu mukaan *mennä ~ männä* -vaihtelutapauksiin.

Edustus on odotuksenmukainen: myös labialisaation suhteen murteelliset informantit erottuvat jälleen, erityisesti N6. Toisaalta monilla frekvenssit ovat niin pieniä, ettei niiden pohjalta juurikaan voi päätellä mitään. Muissa tutkimuksissa *männä*-varianttia on pidetty väistyvänä, ja yleisimmäksi se on todettu esim. Jyväskylässä eläkeläisillä ja sydänsavolaisilla muuttajilla (Rautkorpi 1980: 85—88). 10 varkautelaisesta lukiolaisesta *ä*:llinen variantti on esiintynyt ainoastaan kahdella (VarK). Aineistoni valossa vaikuttaa kuitenkin siltä, että *männä*-variantti väistyy puheesta oletettua hitaammin; esiintyyhän se satunnaisesti vuosina 1955 ja 1956 syntyneillä N3:lla ja N4:lläkin.

Taulukko 4. *mennä ~ männä* -vaihtelu.

	<i>männä</i> f	<i>mennä</i> f	prees. y. 3. p. variantti
N6	11	3	<i>männöö</i> (2)
M1	12	7	<i>menee, mennee</i>
M2	6	4	<i>menee</i> (2)
M3	4	4	<i>mänöö</i> (2)
M6	5	5	-
N2	1	1	-
M4	2	8	-
N3	1	5	<i>menee</i>
M5	1	6	<i>menee</i>
N4	1	21	<i>menee</i> (2)
N1	-	5	<i>menee</i>
N5	-	15	<i>mennee</i>
Yht.	44	84	

Taivutusmuodolla ei näytä olevan vaihtelun kannalta merkitystä: *männä*-varianttia esiintyy niin aktiivi- kuin passiivimuodoissa, lähes kaikissa moduksissa ja tempuksissa (ei pluskv.) sekä myös infinitiiveissä ja partisiipeissä. Pikapuhe-
muotojakin käytetään.

ja kukkaa ei oos sitä minus sanonu että määh, lähep poes tehtaalta, nää [= määh] oon, kakskytäkuus vuotta siellä olluj jo - - (M1).

en tiiäm mikä liem männyyv vänkääj jä - - (M3).

viiskytluvus suuntaam mänevää kumminkii, perinteisempää rokkia ni - - (M2).

Sen sijaan yksikön 3. persoonan vaihteluedustus saattaa olla informanteilla köyhempi, koska *ä*:llinen variantti esiintyy vain M3:lla ja N6:lla, ja ainoastaan heillä verbivariantti on myös labiaalistunut. Käytännössä *männä*-variantin syrjäytymistä voi edistää 3. persoonan edustuksen monenkirjavuus, joka lienee omiaan synnyttämään epävarmuutta puhujassa. Mahdollisia varianteja on periaatteessa

8: *menee, mennee, mänöö, männöö, mänee, männee, menöö* ja *mennöö*. Neljä viimeistä sekamuodostetta tosin ovat Palanderin mukaan (1987b: 44) harvinaisia.

Myös puheessa edellä käytetty persoonapronomini näyttää vaikuttavan verbivariantin valintaan siten, ettei *mä* ja *me* (ja luultavasti myös *sä*, *hän*, *te* ja *he*) -pronominivariantteihin yleensä yhdistetä *ä:llisiä* muotoja. Tämä osaltaan karsii murteellisia asuja; esim. N6:lla on kaksi *mä menin* -tapausta. Poikkeuskin aineistosta löytyy: M2, jolla on *mä mänin* -yhdistelmiä.

ensistääm mä juoks- mänin, töihij jo paperitehtaalte, öö, viistoistavuotiaana (M2).

männä-verbin johdoksista esiintyy muutamalla haastateltavallani (N6, N2, M6) *mänö* ja N6:lla *mäneminen*. M2:n puheessa on sana *naimisiinmenöö*. Näitä tapauksia en ole laskenut mukaan edustukseen.

eliv vuan näile, mänöilleñ ja, harrastuksilleñ ja tekemisilleñ ja mänemisilleñ (N6).

2.1.5 Švaavokaali

Švaavokaaleihin (taulukko 5) en ole laskenut erisnimiä (yht. 7), koska ne ovat piirteen esiintymisympäristöinä eriarvoisia eli N6:n *albinoni* ja M2:n *kolmorden* ovat epätodennäköisempiä švaatapauksia kuin M3:n *mustal lumen talvi* [näytelmä] tai M5:n *halvari*. Aineistossa on kaksi propria, joissa on švaa: paikannimet *iisalami* (M6) ja *rantasalami* (N2), joita en siis ole myöskään laskenut. Sen sijaan kesken jääneet švaat (4 tapausta) olen laskenut, sillä varsinkin švaallisia asuja korjaamaan pyrkivällä N5:llä ne saattavat kertoa piirteen välttelystä.

viimekskiik kut turkissa oltiin nim me iha osallistuttiin tämmös kilipu-, kilpikonna, semmosees saarella käytiij ja - - (N5).

Taulukko 5. Švaavokaali *l*-alkuisen konsonantin yhtymissä.

	Švaavokaali		Ei švaavokaalia	
	f	%	f	%
M6	26	92,9	2	7,1
M3	51	91,1	5	8,9
N2	21	88,0	3	12,0
N6	32	84,2	6	15,8
M2	39	68,4	18	31,6
M4	34	65,4	18	34,6
M5	8	32,0	17	68,0
M1	13	31,0	29	69,0
N1	8	22,9	27	77,1
N5	3	12,0	22	88,0
N4	2	5,1	37	94,9
N3	0	0,0	30	100,0
yht.	237	52,5 (49,4)	214	47,5 (50,6)

Absoluuttisen ja painotetun keskiarvon (taulukossa suluissa) ero on melko suuri, koska huomattava osa tapauksista on kasautunut muutamalle švaamyönteiselle mieshaastateltavalle. Useimmat näistä miehistä myös puhuvat paljon, etenkin M3 ja M2.

Švaavokaali toteutuu kuitenkin melko säännöllisesti yllättävän monilla haastateltavistani. Ritva Heiskanen (1969: 93) on arvioinut švaan esiintyvän informanteistaan vain noin puolella, ja lukiolaisista piirre näyttäisi olleen produktiivinen ainoastaan parilla pojalla (VarK). Tarkkoja vaihteluedustuksia ei tosin ole varkautealaisnuorison puheesta laskettu.

Švaa tuntuisi olevan piirteenä yhteydessä ennen kaikkea labialisaatioon, koska sitä on paljon myös labialisaation (ja jälkitavujen diftongiutumisen)suhteen murteellisilla N6:lla, N2:lla, M3:lla ja M6:lla. Myös diftonginreduktion voimak-

kuus on osittain verrannollinen švaavokaaalin määrään puheessa, vieläpä niin, että diftongit oikenevat joillakuilla švaan viljelijöillä joskus täysin, esim. tapauksissa *kaapunki, löötämää, naarettava*.

istun valovomossa, ja, siellä on sit et jos hälytys alakaa ni tietokoneella, lukoo missä hälytys on ja, seeroon että, mikä tämä on tämä hälyytys (N2).
se jäe palakkauksellisestis siihe aekaa j jäläkeen ni - - (M3).

Yleisimpiä švaasanoja ovat aineistossani *kolome* johdoksineen (30), *jäläkeen* (27) ja *melekeen ~ melekein* (29), joita esiintyy puheessa švaattominakin tiuhaan (švaattomien tapausten frekvenssit 33, 20 ja 25). Melko tavallisia ovat *alakaa, kilipa, palakka, pelekkä ja talavi* johdoksineen, sekä *ilimeisesti, telekkari* ja erilaiset *uloko ~ uluko* -alkuiset sanat. *Talavi* esiintyy 17 kertaa, muita sanoja on aineistossa kymmenkunta kutakin. Useimmat viimeksi mainituista tapauksista kasautuvat muutamille murteellisille haastateltaville, joiden puhe saattaa paikoin olla hyvinkin švaavaltaista. Švaa ei kuitenkaan kellään toteudu johdonmukaisesti kaikissa sanoissa vaan yksilöllisiä painotuksia on; esim. M4:llä *ilimeisesti* esiintyy 7 kertaa ja M2:lla *palakka* kuudesti. (Vrt. mm. Silvennoinen 1979: 104—107.)

ruuhka alakaa joskus kolome j jäläkeen ni - - (M3).
- - et sulukapalloo ollaam pelattu tosi paljo, ja hiihtelej jonkuv verran talavella lisäksi ja - - (M2).
ky-, tukkapöllyä sae hyvi helepostik koulussa nythäs sitä ei saa opettaja nykästäkkää oppilastaa (M5).

Heikoiten švaa tuntuu toteutuvan sanoissa *filmi ~ vilmi* (vain M2:lla) ja yhdyssanassa *nelkyt* (ei kellään). Lisäksi aineistossa esiintyy muutama yksittäinen sana, joissa švaa todennäköisesti on kaikilla marginaalinen, lähinnä *selkonen, elpyä ja valkkari* [=valkoviini]. Švaan käyttö voi vaihdella paljon puhetilanteittain ja puhujasta riippuen; esim. paljon švaata käyttävälle M3:lle švaattomuus voi olla puheen tehokeino.

- - kuv vielä semmosia kylmävviileitä puolukoita ni, ihanaa ku - - (M3).

Švaa vaikuttaisi olevan piirteenä näennäisesti leksikaalistuneempi kuin yleisgeminatio. Edellä lueteltujen yleisimpien sanojen osuus kaikista švaatapauksista on noin 70 %. Kuitenkaan švaa ei toteudu yleisissäkään sanoissa läheskään aina.

Toisaalta on myös kyseenalaista, missä kulkee yleisen ja satunnaisesti esiintyvän sanan raja; esim. jalka- ja sulkapallosta oli puhetta vain kolmen miehen ja yhden naisen kanssa, kun taas televisio-ohjelmista ja ulkomaanmatkoista keskustelin kaikkien kanssa. Siten puheenaiheilla voi olla korostunut vaikutus tapausmääriin. Švaa on lisäksi esiintymisympäristöiltään rajoittuneempi ja siten geminaatiota pienitaajuisempi piirre, ja ilmeisesti siksi švaatapausten enemmistökin osuu muutamaa hyvin tavalliseen sanaan ja puheessa yleisimpään *lk*-yhtymään. (Vrt. Nuolijärvi 1986a: 64—65.)

Geminaation tavoin myös švaavokaali tunnutaan tiedostettavan hyvin; ylilyhyitä švaatapauksia on enimmäkseen vain M2:lla ja M4:llä, jotka ovat nopeita artikuloimaan ja nieleskelevät muutenkin jatkuvasti puhettaan. Hidaspuheisella M3:lla švaatapaukset ovat joskus ylipitkiä eli švaavokaalina on pitkä vokaali. Ilmeisesti puherytmillä on siten vaikutusta ääntenmuutoksen toteutumiseen (ks. myös Mielikäinen 1974: 27). Toinen syy švaan suosioon voi olla joidenkin yksilöiden pyrkimys jännittämättömään ilmaisuun haastattelutilanteessa, mikä todettiin jo NPM:n tutkimusten yhteydessä mahdolliseksi švaan käytön motiiviksi (Silvennoinen 1980: 121).

2.2 Nykypuhekielen piirteet

2.2.1 Nykypuhekielen omaksumisesta

Nykypuhekielisten piirteiden valinta on ongelmallista siinä missä murteellistenkin. Syytkin ovat pitkälti samoja: sopivien vaihteluedustusten suhteellinen vähyys ja pienitaajuisuus puheessa sekä joidenkin piirteiden monitulkintaisuus (esim. *eA* ja *OA* -yhtymien assimilaatio). Erityisesti jälkimmäinen ongelma korostuu, koska kaikki aluepuhekieliset variantit on hylättävä niiden murreperustaisuuden vuoksi. Jos taas murretaustan tarjoama tuki puuttuu, monia varsin suurtaajuisiakaan edustuksia ei kannata kokonaisuudessaan laskea, koska useimmiten yksilöt kallistuvat lähes 100-prosenttisesti murteen kannalle; esimerkistä

käyköön *A:n* loppuheitto, joka on aineistossa vähäistä. (Ks. esim. Mielikäinen 1991: kartat 11—13 sekä vrt. Nuolijärvi 1986a: 139—140, 143—144 ja 156—157.)

Olenkin laskenut piirteistä tarkemmin vain yksikön 1. persoonan pronominivaihtelun (*minä* : *minu-* ~ *mä* : *mu-*) ja vaihteluedustuksen *tuo-* ~ *to-*. Molemmat edustukset ovat suurtaajuisia, ja etenkin persoonapronominien käytössä on selviä yksilöllisiä eroja. Toisaalta on hiukan epävarmaa, voiko edustuksia yksinään käyttää nykypuhekielisyden mittareina, koska yksilö voi hyvin paljon itse vaikuttaa kummankin piirteen kokonaismääriin ja persoonapronominivariantin valintaa ohjaa lisäksi puhenopeus (ks. esim. Mielikäinen 1980: 137—138). Pronominivariantit *mä* ja *sä* ovat lisäksi kuuluneet ulkopaikallissijoissa jo vanhaan murteeseen (Mielikäinen 1991: kartta 3b). Lisäksi piirteiden edustukset eivät korreloi aineistossani kovin hyvin keskenään, mikä kertoo epäsuorasti siitä, että piirteiden avulla mitattava nykypuhekielisyys (murteellisuus) on luonteeltaan hieman erilaista. Näistä syistä olen pitänyt tarpeellisena käsitellä lyhyesti muitakin nykypuhekielen piirteitä.

Olen ottanut vertailtavaksi neljä piirrettä: *tt:n ts*-yhtymän vahva-asteisena varianttina, *A:n* loppuheiton, *sellasii*, *kouluu*, *tehtyy* -tyyppiset assimiloituneet vokaaliyhtymät sekä 3. infinitiivin inessiivin ja illatiivin tunnuksettomat muodot. Kaikkien näiden varianttien levikki on vahvasti länsi- ja eteläsuomalainen, ja ne kuuluvat maanlaajuisesti lähinnä nuorten puhekieleen (Mielikäinen 1991: kartat 2a, 2b, 13 ja 18; ks. myös esim. Lahtinen 1981: 37, Nissi 1981: 53—54 sekä Paunonen 1995: 63—64 ja 110—112). Tapausten jakautuminen yksilöittäin ilmenee taulukosta 6.

Varianteista vain *ts*-yhtymän vahvan asteen *tt:tä* voi luonnehtia informanteilla tavalliseksi, koska murteellinen *ht* esiintyy vahvan asteen varianttina 44 kertaa ja yleiskielinen *ts* ainoastaan kahdesti. Tähdellä merkityillä *tt:n* osuus vaihtelutapauksista on yli 90 %; *ht* on *tt:tä* tavallisempi vain M1:llä, M6:lla, N2:lla ja N6:lla. Muut kolme varianttia, erityisesti 3. infinitiivin tunnuksettomat inessiivi- ja illatiivimuodot, puuttuvat useimpien puheesta (lähes) täysin. Mainittakoon, että varkautelaisilla lukiolaisilla suurtaajuisien *iA*, *ua*, *yä* -yhtymien säilymäprosentti

Taulukko 6. *ts*-yhtymän vahva-asteisen *tt*:n, *A*:n loppuheiton, assimiloituneiden vokaaliyhtymien *-iA*, *-ua* ja *-yä* sekä 3. infinitiivin inessiivin ja illatiivin tunnuksettomien muotojen frekvenssit.

	<i>tt</i>	<i>-A:n kato</i>	<i>-ii, -uu, -yy</i>	3. inf. illat.	yht.
N4	20*	9	1	9	39
N1	13	14	7	0	34
M2	9	13	5	6	33
M4	12*	7	4	0	23
M3	16*	1	3	0	20
M1	7	8	1	0	16
N3	9*	3	0	2	14
M5	5*	1	2	3	11
N5	10*	1	0	0	11
N2	3	1	1	0	5
M6	2	1	1	0	4
N6	1	1	0	0	2
yht.	107	60	25	20	212

on ollut keskimäärin 98 % ja 3. infinitiivin illatiivin tunnuksellisen muodon noin 90 %; edustukset vaikuttaisivat olevan jokseenkin samansuuruisia informanteilainikin (VarK). Sen sijaan *ts*-yhtymän vastineiden suhteen varsinkin lukiolaiset tytöt ovat olleet haastattelussa yllättävän yleiskielisiä: yleiskielinen *ts* on vaihdellut heillä vapaasti vahvan asteen varianttina *tt*:n kanssa ja *ht* on esiintynyt ainoastaan kerran (VarK).

ts-yhtymän variaatio on kuitenkin monella tapaa vaikea arvioitava. Heikon asteen variaation esittämisen havaitsin hyödyttömäksi, koska pääosa (vähintään 90 %) vaihteluun osallistuvista tapauksista on *itse*- ja *katsoa*-sanojen eri muotoja. Sanassa *itse* heikon asteen murteenmukaisen variantin on oltava aina *t*, ja jälkimmäisessäkin sanassa varianttia suositaan. Myös vahvassa asteessa variaatio on mitä suurimmassa määrin sanakohtaista. Kaikki informantit näyttävät suosivan

tt:tä sanassa *seitsemän* ja suurin osa myös sanojen *itse, katsoa ja katsella* eri muodoissa, mutta vain pari (N1 ja M4) sanassa *metsä*. Muiden sanojen ja sanatyypin frekvenssit ovat niin pieniä, ettei niillä ole edustuksen kannalta juuri merkitystä. Olettaa kuitenkin sopii, että murrevariantit *ht* ja *h* ovat säilyneet hyvin ainakin *itse*-verbeissä (*hallihtivat, ei häirihe*), koska niissä ei kellään esiinny *tt:tä* (eikä yleiskielistä *ts:ä*), lukuun ottamatta *tarvita*-verbiä, jonka esiintymät ovat aineistossa aina asuissa *tarvi-* tai *tartte-*. (Vrt. esim. Silvennoinen 1980: 107—114.)

A:n varsinaisia loppuheittotapauksia on kaikilla informanteilla 1—14 kappaletta. Mitä vähemmän varsinaisia loppuheittotapauksia puheessa on, sitä vähemmän yleensä esiintyy laskelmista poisjättämiäni *et-* ja *mut-* sanojakin. Vähiten loppuheittoa viljeleviltä puhujilta (M3, M6, N2, N5, N6) sanat *kyl* ja *kans* puuttuvat puheesta lähes kokonaan. Tyypillisimpiä loppuheittotapauksia ovat pronominit, pronominaalit ja partikkelit, jotka joskus heittyvät irrallisina, joskus attribuutiasemassa, esim. *täs niinkun nyttien, semmoses rupuhotellissa*. (Vrt. Mielikäinen 1994: 206.)

Assimiloituneita vokaaliyhtymiä ja 3. infinitiivin lyhentyneitä inessiivejä ja illatiiveja ei esiinny läheskään kaikilla. Molempien käyttö edellyttää A:n loppuheittotapauksia selvemmin sitä, että puheessa on runsaasti muitakin nyky- ja /tai aluepuhekielisyyksiä ja melko vähän yleis- ja erikoisgeminaatiota. Aluepuhekielisyyksiin voi katsoa kuuluviksi mm. assimiloituneet *eA, OA* -vokaaliyhtymät, jotka kuuluvat aluemurteeseenkin; esim. geminoituneet partitiivimuodot *kivvee* ja *issoo* esiintyvät aineistossa. Sen sijaan assimiloituneet *iA, ua, yä* -vokaaliyhtymät ja 3. infinitiivin inessiivit ja illatiivit eivät yhdisty kellään geminaatallisiin sananmuotoihin, vrt. **(sen) takkii, *kolluumassa, *(alan) tekkeen*.

Olennaisempia kuin piirteiden frekvenssit ovat mielestäni ne yhteydet, joissa vierasta varianttia voidaan käyttää. Nykypuhekielisen variantin esiintymisympäristön on oltava melko yleiskielinen, koska murteelliseen sanaan tai lauseyhteyteen ei vieraita aineksia yleensä yhdistetä; esim seuraaviin yhteyksiin nykypuhekieliset variantit eivät näyttäisi käyvän.

se ol iham maaliskuu alakua kum minä tännet tulin (N6; *vokaaliyhtymän assimilaatio).

*minä en ossaa puottaa niitä näkemiän ajatuksia poekkeen (M6; *vokaaliyhtymän assimilatio).*

Vrt. minulla itelläni ei ole nimittäin ajokorttii (N1).

*ja olin jonkun kesän, siellä kouluil lomassakiis sillee, lapsia siellä kahtomassa (N2; *A:n loppuheitto tai *3. inf. tunnuksen iness.).*

sukupoeke rupes himohtemmaa sitä [=mopoa] (M1; 3. inf. tunnuksen illat.).*

Vrt. em mä niinkum mehtääm meek kävelee (N4).

Käytännössä puheen murteellisuus siis ehkäisee nykypuhekielisen variantin valinnan. Mistään varsinaisesta nykypuhekielistymisestä ei informanttieni kohdalla voi näin ollen puhua. Erityisesti vahva yleis- ja erikoisgeminaatio sekä *ht*:n käyttö *ts*:n vahva-asteisena vastineena näyttäisivät aineiston valossa olevan suurimpia esteitä nykypuhekielistymiselle.

Geminaation nykypuhekielistymistä ehkäisevät vaikutukset ilmenevät myös pitemmissä puhunnoksissa. Esitän tässä kohtaa vertailun vuoksi kaksi pitempää katkelmaa M1:n ja M2:n puheesta ja analysoin lihavoituja kohtia lyhyesti.

M1 (geminaation suhteellinen osuus puhessa 69,2 %)

-- kyllä sitä oes voinu, voenut tehän ni, sen ratkasun kans että, lähteet, tuonnet tuota¹, ja toenem mikä tietysti on etä, oes pitäny älytäj jatkaas sitten koulua² siihe aekaa, mut se o tietystik kur rupes kiinnostamaan³ ne muut asiat ni tuota se koulunkäynti sitten, nis sitteh huomias ite että sitä rahhaa saap muuallakkii ja siihe aekaaha ei tuota, sanotaan, tällai että, joka teki suht koht ravakkaan töitä, ni, ei semmosella ollum mittääh huolta työttömyyvestä⁴, ja tietystim mul- mullakis se luonne os semmonen että tuota jos minä jottair ruppeen tekemään⁵ nis se, siinä ei kahta viikkoa aena sittem mää siinä hommassa⁶ ni.

1. Kaksi peräkkäistä murteenmukaista varianttia (*tu-*). Edellä oleva variantti vaikuttaa seuraavan valintaan, vrt. *tonnet tota*.
2. Haastateltava vakavoituu, mistä syystä puhe yleiskielistyy. Assimiloitunut vokaaliyhtymä (**kouluu*) olisi kielellisesti mahdollinen mutta jää toteutumatta.
3. Vahva yleisgeminaatio estää 3. infinitiivin illatiivin tunnuksittoman muodon toteutumisen.
4. Konteksti on niin murteellinen, ettei edes A:n loppuheitolle ole edellytyksiä.

5. Persoonapronominivariantin (*minä*) valinta varmistaa yleisgeminaation (*jottain ruppeen*) toteutumisen. Geminaatio puolestaan vaatii täydellisen infinitiivimuodon (*tekemään*) seurakseen. Jos M1 jostain syystä lyhentäisi infinitiivin, hänen olisi todennäköisesti myös geminoitava se (**tekkeen*), koska edellä sanotut geminoidut sanat vaatisivat geminaattaa. Muutos olisi siten kaksinkertainen, koska M1:n olisi sisäistettävä paitsi tunnuksen infinitiivi myös uusi geminaation käyttöyhteys.

6. A:n loppuheitto jää jälleen toteutumatta, vaikka se ei olisi täysin mahdoton tässä yhteydessä.

M2 (geminaation suhteellinen osuus puheessa 7%)

-- *tuota ni, mä¹ instrumentti, linja oli se tuli ekaa kertaa sillon, tällai niinku [ähkii], varkauessa lähti pyöriis² se oli eka vuos seuraava vuos, tuota, s t n³ oli semmosena, toisena haaveena, mut- ta, kumminkii, mä³ sitte, jostais syystä kais se palakka ratkas, päävvyis sit tuoho et pyrin niillek kahelle ja sinne paperille sittel läksij ja vielä oli ajatukset jos sittenkii vielä, seuraavana että lähenkii kokeilee⁴ instrumenttilinjaa mutta ehkä vähäm mietitytti se vuorotyö mutta ainakii eka, sittev vuonnakii k⁵s siel vuorossa joutu olemaa⁵, ent- siihe on tottunu, ei sitä niinkur muutamav vuojej jäläkee enää⁶ osannu ajatella että, se o yhtääs seh hassumpi.*

1. Yksi osoitus siitä, etteivät edustukset *minä* ~ *mä* ja *tuo* ~ *to*- välttämättä korreloi puheessa.
2. M2:lla on vähäinen yleisgeminaatio ja lisäksi potentiaaliset geminaatioympäristöt puuttuvat kontekstista täysin. Ainoa kontekstiin sisältyvä murteellisuus, *t:n* heikon asteen itämurteinen variantti (*varkauessa*), on myös eräänlainen yleispuhekielisyys. Niinpä tunnuksettoman variantin toteutumiselle ei ole esteitä.
3. Haastateltava puhuu nopeahkosti ja katkonaisesti. Puhekielinen liitepartikkeli-variantti (*kumminkii*) itämurteisen (*kumminnii*) sijasta vahvistaa *mä*-variantin valinnan.
4. Katso kohdat 2 ja 3. M2 on vieläpä niin vieraantunut geminaatiosta, että lyhentää verbimuodon, jonka vartalossa (ja myös pääteaineksessa) yleisgeminaatio voisi toteutua.
5. Konteksti on neutraali (ei leimallisia murrepiirteitä). A:n loppuheittotäpauuskin on tyypillinen (attribuutin tapaisesti käytetty partikkeli). Sen sijaan *olla*-verbin

infinitiivi toteutuu pitemmässä muodossa eli *oleen* saattaisi olla M2:lle jo liian vieras muodoste.

6. Švaa toteutuu, yleisgemaatio ei, vaikka edellytykset geminoitumiselle olisivat periaatteessa hyvät, koska konteksti on murteellinen.

Nykypuhekielisten varianttien omaksumisessa informantit voidaan mielestäni luontevimmin jakaa kahtia seuraavasti: niihin, joilla joko puheen yleisgemaatio tai *ht*:n osuus *ts*:n vahva-asteisena vastineena (tai molemmat) ylittää 50 %, ja niihin, joilla molemmat edustukset jäävät 50 %:n alle. Ensimmäiseen ryhmään (*ht/gem +*) kuuluvat tällöin M1, M6, N2, N5 ja N6 ja jälkimmäiseen (*ht/gem -*) muut 7 informanttia. Jako ei ole ongelmaton, koska gemaation suhteen murteellisen mutta melko nykypuhekielisten N1:n sijoittaminen murteellisten ryhmään muuttaisi frekvenssejä tuntuvasti etenkin A:n loppuheiton osalta. Ryhmien välisiä eroja olen havainnollistanut asetelmassa 4, johon on merkitty nykypuhekielisten piirteiden frekvenssit näillä kahdella idealisoidulla puhujaryhmällä.

Asetelma 4. Nykypuhekielisten piirteiden frekvenssit yleisgemaation ja *ts*-yhtymän suhteen murteellisilla (*ht/gem. +*) ja vähämurteisilla (*ht/gem. -*) informanteilla.

piirre	<i>ht/gem +</i>	<i>ht/gem -</i>
<i>tt</i>	23	84
-A:n kato	12	48
- <i>ii</i> , - <i>uu</i> , - <i>yy</i>	3	23
3. inf. illat. & iness.	0	20
yht.	38	175

Asetelmaan liittyen voisi sanoa, että ryhmiin kuuluvilla yksilöillä on eroja myös persoonapronominien sijavariaation ja vaihtelun *tuo-* ~ *to-* toteutumisessa. Murteellisella ryhmällä variantin *mu-* tapausmäärä (ulkopaikallissijoja huomioimatta) on vain 10, vähämurteisemmalla ryhmällä 33. Variantin *to-* suhteellinen osuus kokonaisvaihtelusta on ensin mainituilla keskimäärin 7,2 %, jälkimmäisillä 18,5 %.

kokonaisvaihtelusta on ensin mainituilla keskimäärin 7,2 %, jälkimmäisillä 18,5 %. Erot ovat osittain näennäisiä, koska yksilöiden väliset erot ovat ryhmittelyni sisälläkin suurehkoja.

Yksilöitä on tuskin mahdollista ryhmitellä nykypuhekielen käytön kannalta täysin tyydyttävästi. Mielestäni tähän vaikeuteen on syynä paitsi informanttien sinänsä vähäinen nykypuhekielisyyys, myös se, että nykypuhekielen piirteet ovat niin eriarvoisia siinä, miten ne sopeutuvat murrepiirteisiin. Oletan, että persoonapronominien *mä* ja *sä* käyttö on helpompaa kuin esim. 3. infinitiivin illatiivien tunnuksettomien muotojen jo siitä syystä, että muutos koskee vain paria sanaa eikä välttämättä rajoita tavallisimpien murrevarianttien toteutumista paljoakaan. Lisäksi persoonapronomininit voivat myös olla (puhujasta riippuen) puheessa paljon suurtaajuisempia kuin 3. infinitiivin illatiivit, mikä osaltaan edistää muutosta. Uutuusvariantit siis ilmeisestikin omaksutaan ensiksi melko vähämurteisiin konteksteihin ja näyttää siltä, että omaksuminen tapahtuu hitaasti.

2.2.2 Vaihtelu *minä* : *minu-* ~ *mä* : *mu-*

Olen laskenut erikseen *minä* ~ *mä* -vaihtelun (ks. taulukko 7) ja sijavaihtelun (taulukko 8), koska persoonapronominien nominatiivimuotoja käytetään paljon enemmän kuin muita sijamuotoja. Informantit on järjestetty taulukoihin murteellisuuden mukaan. Laskelmissa ovat mukana myös yksikön 2. persoonan muodot, joita on yhteensä 11 kappaletta. Sen sijaan kaksi kertaa esiintynyttä eteläsavolaista *miä*-varianttia en ole tapauksiin laskenut.

Taulukko 7. Vaihtelu *minä* ~ *mä(ä)* nominatiivissa

	<i>minä</i>		<i>mä(ä)</i>	
	f	%	f	%
M6	120	98,4	2	1,6
M3	34	89,5	4	10,5
M5	45	88,2	6	11,8
M1	63	84,0	12	16,0
N2	38	82,6	8	17,4
N6	85	55,6	68	44,4
N1	44	48,4	47	51,6
N5	22	33,3	44	66,7
M4	19	26,8	52	73,2
M2	12	18,8	52	81,2
N3	16	12,8	109	87,2
N4	4	2,9	132	97,1
yht.	502	48,4 (53,4)	536	51,6 (46,6)

Taulukossa kiinnittää huomiota paitsi piirteen jyrkkä jakauma myös absoluuttisen keskiarvon ja painotetun keskiarvon (suluissa) suuri ero, johon on syynä *minä*-pronominin suosijoiden suhteellinen vähäpuheisuus ja/tai minäkerronnan välttely. Olen säilyttänyt informanttien järjestyksen seuraavassa sijamuototaulukossa samana, jotta vertailu helpottuisi. Sanottakoon, ettei järjestys muuttuisi mitenkään taulukoitten edustuksia yhteen laskettaessa. Sijamuotojen osuus on kokonaisvaihtelusta 27,7 %.

Taulukko 8. Persoonapronominien sijaedustus.

	Ulkopaikallissijat f		Sisäpaikallissijat f		Muut obliikvisijat	
	<i>minu-</i>	<i>mu-</i>	<i>minu-</i>	<i>mu-</i>	<i>minu-</i>	<i>mu-</i>
M6	3	16	10	0	11	0
M3	0	6	4	0	10	0
M5	0	7	0	0	6	1
M1	1	16	4	0	12	1
N2	2	14	2	0	8	0
N6	8	25	5	2	23	2
N1	3	15	9	0	19	1
N5	2	5	9	1	10	3
M4	0	15	8	0	7	1
M2	0	7	1	1	4	9
N3	4	18	3	1	4	0
N4	0	15	4	2	0	18
yht.	23	159	59	7	114	36

Ulkopaikallissijavarianttien enemmistö on osana omistusrakennetta. Usein varianttiin liittyy sandhiloppuheitto (*mull on*), mikä luultavasti karsii korrektimpia *minulla on* -tapauksia. Sen sijaan sisäpaikallissijoihin systeemi ei ulotu, ja näyttäisi siltä, etteivät nykypuhekieliset variantit olisi edes mielipiteen ilmauksissa (*musta = mun mielestä*) yleistymässä, joskin kokonaistapausmäärät ovat yksilöittäin hyvin pieniä. Myös pronomineihin liittyviä varsinaisia loppuheittotapauksia ei sisä- ja ulkopaikallissijojen variaatiossa esiinny kuin muutama (*mult sujjuu, must tuntuu, must ne on kirjonakkii hyviä*).

Muu sijaedustus, joka koostuu pääasiassa genetiivistä (86 tapausta, joista nykypuhekielisiä 32), on kiinnostavampi, koska nykypuhekieliset variantit on omaksuttu epätasaisesti. Tämä lohko siis jossain määrin erottelee yksilöitä. Jos ulkopaikallissijojen variaatio jätetään tyystin huomiotta, niin nykypuhekielisiä

variantteja käytetään sijavaihtelussa keskimäärin 20 prosentissa tapauksista ja genetiivissä useimmin eli 27 prosentissa tapauksista. (Vrt. esim. Mielikäinen 1980: 135.)

Jos lasketaan yksilöittäin yhteen *minä*- ja *mä*-pronominivarianttien ja niiden sijavaihtelun kokonaisfrekvenssit, niin tapausten määrä vaihtelee M3:n 58:sta N6:n 217:ään. Vertailun vuoksi sanottakoon, että esim. yleisgemmaation kokonaisfrekvenssit sijoittuvat yksilöittäin välille 48—132 ja švaavokaalin välille 24—57. Murrepiirteiden edustukselle on lisäksi ominaista se, että vähäiset tapausmäärät kuuluvat enimmäkseen niille henkilöille, jotka muutenkin puhuivat haastattelussa vähän (M5, N2). Sen sijaan M3:a ei voi luonnehtia vähäpuheiseksi; hän vain korvaa persoonapronominin muilla ilmauksilla. Aineiston toinen ääripää on N6, joka viljelee pronomineja täytesanojen tavoin. (Vrt. esim. Nuolijärvi 1986a: 173.)

muistuu vielä ku, mänin töehin nim markka viiskytyks penniä oli tuntipalakka, et se tuntus sitten että on vähän kuk kroisos pennone (M3).

no een sillä tavalla rantaihminem minä, minä en montakaat tuntia päevässä jaksas siellä löhötä et tuota nii, minua ruppee kyllästyttämää - - em minä, siellä rannalla minä en jaksam muatat tuntisotalla (N6).

Yksilöiden väliset erot ovat tietysti myös prosentuaalisessa mielessä hyvin suuria, ja niinpä informantit ovat *minä*~*mä*-vaihteluedustuksenkin suhteen perinteisemmällä kannalla kuin varkautelaiset lukion toisluokkalaiset, joilla *minä*-pronominin osuus on ollut vaihtelutapauksista vain 27,4 % (VarK). Mielestäni vielä vakuuttavamman kuvan murteellisuudesta antaa sijamuototaulukko, josta käy ilmi, että vain kahdella haastateltavistani (M2:lla ja N4:llä) nykypuhekieliset variantit ovat puheessa produktiivisia (kaikilla muilla tapauksia on alle viisi). Muutamat muutkin tutkimukset ovat antaneet viitteitä siitä, että keski-ikäiset ihmiset olisivat *minä*~*mä*-vaihtelun suhteen erityisen jakautunut ikäryhmä eli he (kollektiivisesti ajateltuna) eivät suosisi puheessaan mitään tiettyä varianttia (toisin kuin nuoret ja vanhat), vaan vaihtelu ilmenisi yksilötasolla ja näkyisi hyvin suurina yksilöiden välisinä eroina (ks. esim. Lappalainen 1996: 21).

Pronominivariantin valinta ei kuitenkaan aina liity yksinomaan puhujien murteellisuuteen tai puhekielisyyteen; käyttäähän esim. useissa yhteyksissä erittäin murteelliseksi osoittautunut N6 melko paljon *mä*-asuja (osuus *minä* ~ *mä*-vaihtelutapauksista 44,4 %). Onkin todettu, että valintaa ohjaa myös yksilön puhenopeus. Nopeapuheinen henkilö valitsee siis lyhyemmän variantin useammin kuin verkkaisesti etenevä puhuja. Havainto tuntuu pätevän erityisen hyvin haastattelemiini miehiin, joista M6 ja M3 todella ovat hitaita, rauhallisesti eteneviä puhujia, kun taas M2:n puheen litterointi tuotti eniten tuskaa juuri puheen nopeuden ja katkonaisuuden vuoksi. (Ks. esim. Mielikäinen 1980: 145).

2.2.3 Vaihtelu *tuo-* ~ *to*

Taulukkoon 9 on merkitty vaihteluedustus *tuo-* ~ *to-* yksilöittäin. Tapauksiin on laskettu täytesanat (*tuota* ~ *tota*), pronominit (*tuo* ~ *toi* taivutusmuotoineen), pronominaalit ja partikkelit (*tuollanen*, *tuommonen*, *tuollai*, *tuolleen*) mutta ei adverbeja *tuolla* ja *tuolta*, jotka ovat aina vaihtelemattomia.

Edustus on mielestäni kiinnostava siksi, etteivät yksilölliset erot ole niin suuria kuin niiden ajattelisi olevan muiden vaihteluedustusten antaman yleiskuvan perusteella. Useimmat informantit näyttäisivät omaksuneen nykypuhekielisen variantin suhteellisen heikosti.

Frekvenssierot ovat jälleen suuria. Tapausmäärät vaihtelevat N2:n 17:sta M3:n 143:een, mikä hankaloittaa yksilöiden vertailua jonkin verran. Toisaalta absoluuttisen ja painotetun keskiarvon ero (suluissa) jää kokonaisuudessaan hyvin pieneksi. Kaikista tapauksista (yht. 708) noin 70 % on täytesanoja, siis vaihteluedustusta *tuota* ~ *tota* (yht. 489 tapausta). Pronomineja ja johdoksia on aineistossa 219. Täytesanan käytössä näytettäisiin olevan keskimäärin vanhoillisempia kuin pronominin. Sanan *tuota* osuus *tuota* ~ *tota* -vaihtelusta on 89,8 %; pronominivariantiksi *tuo-* on valittu 77,1 %:ssa tapauksista (edustus tarkemmin liitteessä 7).

Taulukko 9. Vaihteluedustus *tu-* ~ *to-*.

	<i>tu-</i>		<i>to-</i>	
	f	%	f	%
N6	107	98,2	2	1,8
M6	31	96,9	1	3,1
M1	103	96,3	4	3,7
M5	23	95,8	1	4,2
N2	16	94,1	1	5,9
N1	35	87,5	5	12,5
M2	44	86,3	7	13,7
N4	30	83,3	6	16,7
N3	44	78,6	12	21,4
M3	112	78,3	31	21,7
N5	40	72,7	15	27,3
M4	23	60,5	15	39,5
yht.	608	85,9 (85,7)	100	14,1 (14,3)

Vaihtelutapauksiin sisältyy jonkin verran tulkinnallisia ongelmia. Joskus diftongin alkukomponentti on puheessa ylilyhyt, juuri ja juuri kuultavissa; näitä muodosteita on etenkin N3:lla ja M4:llä. Olen laskenut tapaukset murteellisiksi, vaikka ne eivät välttämättä sellaisia ole. Ongelmallinen on myös N4:n edustus, sillä hänellä diftongi on länsimurteisittain avartunut paitsi *tuota*-sanassa, myös muutamissa muissa sanoissa, esim. *lumelluânti*, *hiakka* (Kettunen 1940: kartta 155). Murteellisuuden ja nykypuhekielisyyden raja on siten paikoin kyseenalainen.

no lueen, aika paljon, et t^hota - - (N3).

*äiti on, hetkinen, savontiellä asunu, todennäköisesti, ja tuâta, isä on tuâla repokan-
kaalla* (N4).

On huomattava sekin, että täytesanaa käytettäessä asiaa usein mietiskellään ja sanan ensi tavua saatetaan venyttää esim. *tuoota*-tyyppisesti (miltä kuulostaisi *toota*?) ja siis harvakseltaan soljuvaan puheeseen sopivaksi. Usein sanaan myös liittyy muita diskurssipartikkeleita, jolloin on kyseessä puhemaneeri. Jos siis on esim. tottunut N6:n tapaan sanomaan *tuota ni, nin ni* tai M1:n tapaan *tuoota tuoota*, niin sanonnan rakennetta tuskin muutellaan. M1:n puheessa myös *tuo*-alkuiset pronominit ja johdokset ovat joskus täytesananomaisessa käytössä. (Ks. myös Huttunen 1986: 83—84.)

mulla tietysti on tuota, kesäaekaa, kesäaikaa sanotaan tuommonen ku, keväällä ja jopa syksylläkkii aeka pitkään ni, se on tuo, sanotaan tuo kesämökki ja sen, sen ympärillä - - (M1).

Pidän kuitenkin pronominia täytesanaa luotettavampana nykypuhekielisyyden paljastimena, minkä puolesta katson puhuvan senkin, että nykypuhekielisiä pronominivariantteja on 11 haastateltavalla, *tota*-täytesanaa vain 8:lla. Lisäksi N3, N4, N5 ja M4 vaikuttaisivat olevan sijavariaation suhteen selvästi nykypuhekieliseämmällä kannalla kuin täytesanan. Muilla informanteilla ero jää vähäiseksi. Useimmiten nykypuhekielinen pronominiuoto on joko *ton, tossa, tohon* tai paikanmääre *tonne*; *toi*-nominatiivi on harvinainen ja ulkopaikallissijavariantteja *tolla, toltta* ja *tolle* ei esiinny lainkaan. Pronominaaleista informantit käyttävät *tuommosta* paljon enemmän kuin *tuollasta* — myös varkautelaisilla lukiolaisilla edellinen on ollut huomattavasti jälkimmäistä tavallisempi (VarK) — ja siksi nykypuhekielisenä varianttinakin esiintyy *tommonen*, jota niin ikään taivutetaan sisäpaikallissijoissa tai partitiivissa, esim. *tommosesta, tommosii*.

Nykypuhekielinen variantti siis ilmeisesti omaksutaan sijoittain kuten vaihte-
lussa *minä : minu ~ mä : mu-*, mutta siinä missä suurtaajuinen *minä ~ mä* -edustus sopii muutoksen edistäjäksi, *tuota ~ tota* -edustus ei näyttäisi sopivan ainakaan yhtä hyvin. Tähän ovat varmaankin syynä paitsi ne kiinteät puhemaneerit, jotka liittyvät täytesanan käyttöön, myös paradigmaattiset seikat. Onhan täytesana päällekkäinen *tuo*-pronominin partitiivin kanssa (josta se alun perin on lohjennut)

ja siten nykypuhekielinen variantti tarjoaa periaatteessa mahdollisuuden täytesana- ja sijavariaation erillään pitämiseen. Tämänkaltainen erontekohan on toteutunut — ainakin teoriassa — paikanmääreiden *tuolla* ja *tuolta* sekä *tuo*-pronominin ulkopaikallissijamuotojen kesken. Paikanmääreet ovat siis aina vaihtelemattomia (esim. *tuolla hevosharjussa, tuolla tehtaassa*), mutta pronominin ulkopaikallissijoissa vaihtelu on mahdollista (esim. **tuolla - tolla tytöllä*) Lisäksi A:n loppuheitto vielä erilaistaa variaatiosysteemiä, koska piirre liittyy informanteilla usein paikanmääreisiin; esim. *tääl varkauessa, tuol tunturim päällä, siel vuorossa* (vrt. Lahtinen 1981: 49).

Nykypuhekielinen variantti *to-* ei liioin ole pikapuhemuoto samassa mielessä kuin *mä*-pronomini, joten nopeapuheisuus ei edistä variantin käyttöä joskaan ei sitä vähennäkään. Täytesanan ensi tavun lyhentäminen voi myös olla funktionaaliossa mielessä tarpeetonta, koska "tuotattelulla" haetaan useimmiten lisää miettimisaikaa puheeseen toisin kuin *mä*-pronominin käytöllä. (Ks. myös Huttunen 1986: 92.)

On silti hankalaa sanoa, millaiseksi variaatiosysteemi muodostuu, koska muutos on kesken ja pienitaajuisempien nykypuhekielen piirteiden tapaan uutuusvariantin omaksumista rajoittaa murre. Lisäksi Jyväskylän kaupunkipuhekielen tutkimuksissa on havaittu, että *tuota - tota* -vaihtelu on vähitellen väistymässä varsinkin nuorten puheessa *niinku*-täytesanan tieltä, mikä saattaa epäsuorasti vaikuttaa myös *tuo*-pronominin sijavariaatioon siten, ettei nykypuhekielinen *to-* ehkä leviä kovin nopeasti (Huttunen 1986: 86). Pronominin käyttöalaa kaventaa haastattelu-tilanteessa myös sen osoitteleva funktio, esim. **kato tota tyttöä, *ton pojan koira*.

3 HAASTATELTAVIEN KIELELLINEN IDENTITEETTI

3.1 Piirteiden ryhmittäminen ja tyypittelyyn ongelmat

Olen koonnut laskemistani edustuksista implikaatioasteikon (ks. asteikko 4), joka on laadittu murteen näkökulmasta. Tällä kertaa olen erottanut voitollisen, vapaassa vaihtelussa olevan ja tappiollisen edustuksen käyttämällä symboleja +, (+) ja -. Vapaasti vaihtelevaksi olen katsonut edustuksen, joka on 35—55-prosenttinen. Tappiollinen edustus tarkoittaa siten alle 35 %:n ja voitollinen yli 55 %:n edustusta. Jos edustus ylittää 90 %, olen merkinnyt sen kahdella plussalla. Olen päätenyt tällaisten prosentuaalisten rajojen määrittelyyn siksi, että aineistossani 35—55 prosentin edustukset ovat harvalukuisimpia ja ääripäihin painottuvat edustukset yleisiä. Pronominin sijavaihteluun (*minu-*) en ole tässä yhteydessä laskenut ulkopaikallissijavariantteja. Viimeisen sarakkeen *ht* tarkoittaa *ts*-yhtymän vahvan asteen murteenmukaista varianttia.

Asteikon tarkoituksena on esittää informantit myös nykypuhekielen kannalta nähtynä. Siten asteikossa ylinä sijaitseva puhuja on periaatteessa paitsi murteellisin myös "nykypuhekielettömin" ja alinna oleva kaikkein nykypuhekielisin. Yhdistelmät eivät kuitenkaan ole täysin ongelmattomia, koska murrevarianttien vähäisyys puheessa ei aina suoranaisesti merkitse kaikkien nykypuhekielisten varianttien runsautta (esim. M5:llä esiintyy tunnuksettomia 3. infinitiivin illatiivimuotoja mutta M4:ltä ne puuttuvat).

Niinpä pelkkä vaihtelusuhde *tuo-* ~ *to-* ja yksikön 1. persoonan pronominin vaihtelu antavat hiukan kapea-alaisen kuvan nykypuhekielisyydestä kuten olen jo luvussa 2.2.1 todennut. Piirteet siis eivät ole murrepiirteiden suoranainen vastakohta, koska niiden vaikutus murrepiirteiden toteutumiseen (tai toteutumattomuuteen) ei ole kovin suuri — paitsi tapauksissa, joissa ne välittömästi edeltävät esim. *geminoitumisaltista* sanaa tai *mennä* (*-männä*) -verbiä. Lisäksi ne mittaavat paitsi murteellisuutta myös kielellistä korrektiutta. Tästä kaksoisluonteesta johtuen informantit järjestyvät kokooma-asteikkoon hieman toisin kuin luvussa 2.1.1 käsiteltyyn murretausta-asteikkoon. Esimerkiksi M2 näyttäytyy

Asteikko 4. Laskettujen vaihteluvedustusten keskinäinen hierarkia.

Puhu- ja	<i>tuo-</i>	<i>minu-</i>	<i>švaa</i>	<i>minä</i>	lab.	y.gem	<i>männä</i>	<i>ht</i>
M6	++	++	++	++	(+)	+	(+)	+
N6	++	+	+	+	++	+	+	+
N2	++	++	+	+	+	-	(+?)	+
M1	++	++	-	+	(+)	+	+	(+)
M3	+	++	++	+	+	-	(+)	-
M5	++	+	-	+	(+)	-	-	-
N1	+	++	-	(+)	-	(+)	-	-
M2	+	-	+	-	-	-	+	-
N5	+	+	-	-	-	+	-	-
M4	(+)	+	+	-	-	-	-	-
N3	+	+	-	-	-	-	-	-
N4	+	-	-	-	-	-	-	-

++ yli 90 %

+ 56—90 %

(+) 35—55 %

- alle 35 %

? kokonaisfrekvenssi on hyvin pieni

kokooma-asteikossa huomattavasti vähämurteisempänä kuin murretausta-asteikossa, koska hän on informanteista kielellisesti epäkorrektein. Siten hänellä on muihin informantteihin nähden varsin paljon paitsi *d*:n murteellisia vastineita ja *i*:n itämurteista loppuheittoa myös *mä*-pronominia ja *A*:n loppuheittoa. Vastaa- vasti esim. N2 on hidaspuheisempi ja muodollisempi kuin M2, mistä syystä hänellä on vähemmän ns. vajaita muotoja (fonologisfoneettista murteellisuutta ja nykypuhekielisyttä) ja enemmän morfofonologisia piirteitä.

Asteikossa on huomattava myös se, että niillä, jotka eivät suosi *ht:tä ts*-yhtymän vahva-asteisena varianttina, esiintyy tässä asemassa *tt* eikä *ts*. Koska *tt:n* nykypuhekielisyyttä on tulkittava sanakohtaisesti, ovat jotkut informantit vaihteluedustuksen suhteen nykypuhekielisempiä kuin toiset, vaikka *tt:tä* esiintyisikin puheessa sekä määrällisesti että suhteellisesti saman verran. Siten esim. N3 ja M4, joilla molemmilla *tt:n* osuus on yli 90 %, eivät ole yhtä nykypuhekielisiä. N3:lla *tt* esiintyy sanan *seitsemän* ohella vain *katsoa-* ja *katsella-*verbien muodoissa mutta M4:llä lisäksi sanoissa *metsä* ja *ylitse*.

Ennen kaikkea frekvenssierot ovat ongelma kuten olen useaan kertaan piirteiden käsittelyn yhteydessä huomauttanut. Jos siis vaihtelutapausten kokonaisfrekvenssi on yksilön puheessa pieni, ei murteellista ja nykypuhekielistä variaatiota-kaan voi esiintyä kovin runsaasti. Esimerkkinä voisi mainita melko murteelliset N2:n ja M3:n, joista ensimmäisellä yleisgeminaation, švaavokaalin, labialisaation ja *mennä ~ männä* -vaihtelun yhteenlaskettu kokonaisfrekvenssi (kaikki mahdolliset tapaukset) on vain 105 ja jälkimmäisellä 206. Murteellisina toteutuneiden tapausten määrä on edellisellä 51 ja jälkimmäisellä 71. N2:n puheessa on siten useita piirteitä määrällisesti todella vähän, ja hän olisi saattanut jopa profiloitua toisenlaiseksi, jos olisi puhunut haastattelussa "enemmän".

Frekvenssierot kertovat epäsuorasti myös vaihtelutapausten monipuolisuudesta, koska monipuolisuus edellyttää useimmiten kohtalaista määrää toistoa. Tapausten rikkautta on kuitenkin yksinkertaisinta arvioida vertailemalla, kuinka monia erilaisia piirteitä ja piirrekombinaatioita informanteilla esiintyy yhdessä sananmuodossa, kuten olen jo murrepiirteiden käsittelyn yhteydessä tehnyt. Olen koonnut keskeiset tulokset lyhyesti asetelmaan 5. Sulkuihin merkityillä informanteilla tapauksia on ollut ainoastaan yksi.

Asetelma 5. Murrepiirteiden toteutuminen yhdessä sananmuodossa yksilöittäin.

piirre tai kombinaatio	informantit, joilla piirre esiintyy
yleisgem. <i>mittään, sannoo</i>	kaikki
švaav. <i>palakka</i>	kaikki, paitsi N3
pelkkä <i>männä</i> -verbi <i>mänin</i>	kaikki, paitsi N1 ja N5
lab. <i>tulloo, tuloo</i> tai <i>lähtöö</i>	kaikki, paitsi N3, N5 ja M4
lab. (ei gem.) <i>tuloo</i>	N2, M3, M5 (N1, M2, N4)
yleisgem. + lab. <i>tulloo</i>	N6, M1, M6, N1 (N4)
<i>männä</i> + lab. + yleisgem. <i>männöö</i>	vain N6
<i>männä</i> + lab. <i>männöö</i>	vain M3
švaav. + lab. <i>kulukoo</i>	vain M6

Murteellisillakin informanteilla (M6, N6) esiintyy enimmillään vain kuusi luettelossa mainituista piirteistä ja piirreyhdistelmistä, koska muutamat piirteet ovat toisensa periaatteessa poissulkevia, erityisesti geminaatiollinen ja geminaatioton labialisaatio. Labialisaatio ja geminaatio ovat tietysti myös piirteitä, jotka edellyttävät varsin runsasta muuta murteellisuutta ja joiden välittömään yhteyteen persoonapronominin pikapuhemuodot ja variantti *to-* eivät käy. Siten informantit on mahdollista ryhmitellä labialisaatioedustuksen perusteella kolmia seuraavasti:

1. Jos *männöö* ~ *tulloo* → yleisgeminaatio +, labialisaatio +, švaavokaali +/-
yleinen murretausta +
minä +/(+), *tuo-* +
M1, M6, N6
2. Jos *männöö* ~ *tuloo* → yleisgeminaatio -, labialisaatio +, švaavokaali +
yleinen murretausta +/-
minä +/-, *tuo-* +
M3, N2
3. Jos *tulee* ~ *menee* → yleisgeminaatio +/-, labialisaatio -, švaavokaali +/-
yleinen murretausta +/-

minä +/-, tuo- +/(+)
M2, M4, M5, N1, N3, N4, N5

Ryhmittely osoittaa vain karkeasti kielenkäytön yleiset linjat informanteillani: suurin osa informanteista kuuluu useampaan kuin yhteen tyyppiin. Ryhmään 1 kuuluvat ovat kuitenkin yleensä sekä määrällisesti että laadullisesti niin murteellisia, ettei nykypuhekielisyyksiä voi esiintyä puheessa kovin usein saati monipuolisesti. Kakkosryhmäläisille on ominaista erityisesti yleisgemaation vähyys puheessa, joka ilmenee gemaatiottomina labialisaatio- ja diftongiutumistapauksina (*tuloo, teköö; en osoo, keree*), sekä voimakas diftonginreduktio. Ryhmään 3 kuuluvien murteellisuus voi olla varsin heikkoakin (N3). Pienitaajuiset nykypuhekielen piirteet jakautuvat pääasiassa ryhmiin 2 ja 3 kuuluvien kesken, ja erot nykypuhekielisten varianttien käytössä voivat olla yksilöittäin suurehkoja.

Ylivoimaisesti häiritsevintä taulukoinnissa on kuitenkin mielestäni se, että ns. yksilöllisesti epävakait kontekstit (joita on etenkin N1:n ja N4:n puheessa) jäävät huomiotta. Toisin sanoen piirteet eivät toteudu puheessa automaattisesti, vaikka niiden objektiiviset esiintymisehdot täytyisivätkin. Erityisen hyvin horjuvuus näkyy A:n loppuheiton ja 3. infinitiivin tunnuksettomien muotojen käytössä mutta myös *ts*:n heikkoasteiset vastineet, yleisgemaatio ja labialisaatio voivat toteutua joskus melko epätasaisesti.

-- *sem mä oon käynnyt tääl varkauessa -- sitten täältä rokim puolelt joku tämmöneh hevi- - se on niit ainoit sarjoi mitä mä -- (N1).*

om me tuossa niinkul leppävirralla käätyt näissä kesätahtumissa, mut siel kesäteatterissa, tuolla nikkilämmäillä -- mitä näkky tuol tunturim päällä -- (M1).

televisiosta uutiset katon, sitte, mielellään kahon, jos tulloo jotaim musiikki, ohjelmia konsertteja tait tämmösii -- (N1).

-- *lähen esmes mehtään kävelemmää, et se_o nyt sitte ihaa, et sittem mä menem marjaan tai, korkeintaaj jos ollaan tuolla ukim mökillä nim petrin kansam mennääj jonnekkii, souvetaaj johonkiis saareen tai, käyvääj jotaik kattoom mutta, aeka vähäm mä niinkul lähen iha, et lähetäämpäs, jos mä lähe ulos niim mä lähen kävelemmääj jotai*

tietä, niinko, iha et jos mä lähen kävelylenkille, et emmä niinkum mehtääm meek kävelee - - (N4).

Yksilöllinen tuotos, "raakapuhunnos", lienee useimmiten hiukan yleistysten vastainen, mistä syystä on vähän harhaanjohtavaa puhua kielellisistä poikkeuksista. Monipuolinen variaatiosysteemi lyhyessä puhunnoksessa kertonee paitsi kielellisestä joustavuudesta myös murteesta irrottautuvan kielenpuhujan kyvystä hallita useita eri kielimuotoja sekä vertailla niitä aktiivisesti tajunnassaan toisiinsa.

3.2 Psykososiaalisten muuttujien vaikutus kielenkäyttöön

3.2.1 Sukutausta, perhesuhteet ja kielelliset asenteet

Sosiolingvistiksessä tutkimuksessa on perinteisesti pidetty tärkeänä yhtenäisen tutkimusaineiston hankintaa, ja siksi myös informanttien suku- ja perhetaustat on pyritty selvittämään tutkimusta varten mahdollisimman tarkkaan. Tällöin tutkimuksen piiristä on useimmiten karsittu taustaltaan liiaksi "poikkeavat" henkilöt, jotka saattaisivat erottua aineistosta selvästi näkyvinä poikkeamina ja joiden olemassaolo vaatisi aina hankalia lisäselittelyitä ja siten heikentäisi tutkimuksen vertailukelpoisuutta. On toisin sanoen katsottu, ettei "alueelle tyypillistä kieltä" voi tutkia ilman "tyypillisiä" puhujia. (Ks. esim. Paunonen 1982: 90—91.)

Yhtenäisen tutkimusaineiston vaatimus on perusteltu, mutta käytännössä informanttien valikointi taustan perusteella on yhä vaikeampaa. Laajan valtakunnan sisäisen muuttoliikkeen vuoksi useat suomalaiset eivät välttämättä tunne olevansa "mistään kotoisin", ja informanttien valinnassakin on sen tähden välttämätöntä joustaa tulevaisuudessa yhä enemmän. (Ks. myös Nuolijärvi 1986b: 63—66.)

Myös haastateltavieni suku- ja perhetaustoissa on joitakin "poikkeuksia", joten jossain mielessä "erilaisuutta" voi pitää tutkimuksessani sekä sääntönä että poikkeuksena. Tavallaan tämä heterogeenisuus vaikeuttaa sen tulkitsemista, mikä on "tyypillistä" ja mikä "poikkeavaa" ja herättää mm. seuraavanlaisia kysymyksiä:

- Onko "tyypillisimpänä" puhujana pidettävä sellaista henkilöä, joka on taustaltaan kaikkein varkautelaisin? Vaiko sellaista, joka edustaa kielensä perusteella aineiston keskivertoa? Mitä "kielellinen keskivertous" tällöin tarkoittaa?

-Miten yksilön samastumispyrkimystä yhteisöönsä pitäisi arvioida? Onko varkautelaiseen puheyhteisöön samastunein henkilö tyypillisin puhuja? Voiko tällainen henkilö olla joku muukin kuin syntyperäinen varkautelainen?

Voisi ajatella niinkin, että tietyllä tapaa kaikki informantit ovat "tyypillisiä" varkautelaisia puhujia, koska muuttoliike, naimisiinmenot ja avioerot sekä niistä aiheutuva taustan hajanaisuus ja sekavuus on tavanomaista yhteiskunnallista kehitystä. Miksi siis suuriakaan kielellisiä eroja pitäisi ajatella yksinomaan poikkeavuuksina?

Käytännössä suku- ja perhetaustan vaikutusta puheeseen on myös sitä vaikeampi arvioida, mitä yleisimmistä ja alueelle tyypillisimmistä kielenpiirteistä on kyse. Jos ajatellaan esim. aineiston murteellisimpia henkilöitä eli N6:ta, M6:ta ja M1:tä, on tietysti aika luontevaa selittää esim. heidän suuren yleisgemaatioedustuksensa syyksi se, että kaikilla on perisavolainen sukutausta. Sen sijaan selitys ei päde aukottomasti N5:een, jolla gemaatioedustusta on runsaasti mutta jonka äiti on kotoisin Etelä-Hämeestä, tosin gemaatiota tavataan hämäläismurteissakin mutta harvoin siinä laajuudessa kuin savolaismurteissa. Yhtä huonosti perustelu sopii M3:een ja M4:ään, joilla yleisgemaatiota ei esiinny järkevästi paljon, vaikka molemmat ovat taustaltaan savolaisia. Sen sijaan esim. M6:n poikkeuksellisen runsaastiin erikoisgemaation (n. 40—50 tapausta) ja essiivipartisiipin (n. 30—40 tapausta) edustuksiin löytyvät hänen taustastaan hyvät syyt: itäsavolainen äiti ja yläsavolainen isä. (Vrt. esim. Silvennoinen 1980: 90—92 ja Nuolijärvi 1986a: 247—250.)

Nykypuhekielen piirteiden selittäminen informanttien taustoista käsin on vielä hankalampaa kuin murrepiirteiden. Niinpä esim. M2:n verraten runsaalle nykypuhekielen edustukselle (etenkin 3. inf. tunnuksettomat illatiivit) ei näyttäisi olevan mitään selvästi hänen perhetaustastaan johtuvaa syytä. Käytännössä on

myös mahdotonta sanoa varmasti, minkä verran nykypuhekielisiä vaikutteita yksilö tarvitsee omaksuakseen vieraita variantteja; riittääkö siis esim. N4:n diftongien avartuneisuuden (*tuällä, lumelluänti*) syyksi hänen Helsingissä asuvan veljensä mahdollinen vaikutus (veli oli haastatteluajankohtana kyläilemässä hänen luonaan, ja N4:n mukaan veli puhuu samoin kuin helsinkiläiset).

Toisaalta informanttien taustojen tuntemiseksi ei riitä se, että tietää, missä heidän sukulaisensa, aviopuolisonsa ym. tuttavansa ovat asuneet. Pitäisi tietää yksityiskohtaisesti sekin, miten taustaan asennoidutaan. Taustojen tarkempi selvittely on taas usein hankalaa, koska se saatetaan mieltää uteluksi; esim. ongelmallisista perhesuhteista (ex-aviopuolisot) ei yleensä mielellään puhuta.

Jotain omaan taustaan asennoitumisesta kertoo kuitenkin se, miten yksilö suhtautuu kieleen: minkälaisia kielellisiä ihanteita hänellä on sekä mistä ja miten ihanteet on omaksuttu. Merkityksensä on silläkin, jos yksilö ei ole lainkaan kielestä kiinnostunut.

Asennoitumisen merkitys on erityisen kiinnostava tapauksissa, joissa näennäisen vastakkaiset pyrkimykset vievät samansuuntaiseen lopputulokseen. Hyvin murteellinen, isovanhempiensa kasvattama N6 kannattaa innokkaasti kansanmurteiden säilyttämistä ja lukee lisäksi ahkerasti sekä "kirjoittaa pöytälaatikkoon". Sen sijaan vähintäänkin yhtä murteellista M6:ta murteet ja kirjallisuus eivät juuri kiinnosta. Kumpikin heistä lienee silti kielellisesti jokseenkin yhtä vahvasti sidoksissa omaan taustaansa: N6 tietoisemmin, M6 tiedostamattomammin.

Mielenkiintoisen ryhmän muodostavat jotakin tiettyä aluemurretta ("rauma", "tampere", "karjala") ihailevat haastateltavat (M2, M4, M6, N1, N2, N3, N4, N5), joiden puheessa murteellisuus ilmenee hyvin eriasteisena ja erilaisiin piirteisiin painottuvana. Kaikki mainitut naiset esim. ihailevat — hieman yllättäen — Tampereen seudun hämäläismurretta. Useimmilla heistä on ystäviä tai sukulaisia Hämeessä, millä varmaankin on vaikutusta asiaan. Vastaavasti itäisiä savolais- tai kaakkoismurteita ihailevilla on itäsavolaisia tai siirtokarjalaisia sukulaisia. Ei voi

kuitenkaan sanoa, että informanteista kukaan olisi tietoisesti pyrkinyt käyttämään ihailmansa murteen piirteitä haastattelutilanteessa. Sen sijaan kielellinen sallivuus — joksi voi tulkita savolaismurteesta radikaalisti poikkeavan (läntisen) aluemurteen ihailun — saattaa edistää omasta murteesta luopumista. (Ks. esim. Mielikäinen 1981b: 123.)

Kauniin hämäläis- tai karjalaismurteen vastakohtana useat haastateltavat (5) näkevät slangin, tuon välttämättömän pahan, joka sotkee suomen kieltä. Tästä voisi päätellä, ettei nykypuhkekielisiä muotopiirteitä pidetä minään varsinaisena kielellisenä uhkana; kuuluvathan ne olennaisesti ihailtuihin eteläsuomalaisiin murteisiin. Yhteinen huoli on sanastollinen ja ilmaisullinen ja kohdistuu esim. "ruotsinsekaisiin" sanoihin kuten *funtsia*, "leuhkaan puhetapaan" ja "*niinkutteleun*". Joukkoviestimillä tuntuu olevan vaikutusta kielteisten mielikuvien syntyyn; esim. urheilutoimittajien puheista eivät kaikki pidä. Joitakuuta miehiä (M2, M3, M6) ärsyttää lisäksi raumalaismurre, koska "siitä ei saa mitään selvää", ja tamperelaismurre, "kun ne ajattelee siellä olevansa parempia kuin muut". (Ks. myös esim. Huttunen 1986: 95 ja Ahponen—Järvelä: 60—61.)

Informanttien näkökulma on luonteva ja tavanomainen: omakohtaisesti tärkeitä tai yleisesti hyväksytyistä kielimuodoista pidetään ja vieraita kartetaan. Naiiveina kielenpuhujina informanttien ei voi liioin olettaa huomaavan puheessaan mitään piirteitä. He panevat merkille sanoja, jotka ovat joko murretta tai slangia. Esimerkkeinä vieraista sanoista mainittiin useimmin persoonapronominivariantit *mie* ja *sie*; esim. Juvalla syntynyt M1 sanoi käyttäneensä niitä nuorena. M3 mainitsi itäisessä Savossa asuvan sisarensa käyttämän *putovaa*-variantin (vrt. pohjoissavolainen *puttoo*) ja M2:n vaimon pohjalaiset sukulaiset ovat puhuneet *pyykin viruttamisesta*. Mitä vieraampi jokin piirre informanteille on, sitä useammin se on pelkkä puheen "outous", kuten "nuotti" (pohjalaismurre, hämäläismurre) tai "pätkivyyss" (raumalaismurre), jota ei osattu kuvailla millään tietyllä sanalla. Tästä syystä informantit tuskin ovat kovin tietoisia vieraiden varianttien käytöstään. (Vrt. esim. Mielikäinen 1980: 133—134 ja Nuolijärvi 1986b: 132—133.)

Näkemykset varkautealaisesta puhekielestä olivat niin ikään odotuksenmukaisia: useimpien (11) mielestä Varkaudessa ei puhuta "puhdasta" murretta. Haastateltavista viisi täsmensi, että murretta puhuvat enimmäkseen vanhemmat ihmiset ja nuoret puhuvat enemmän yleiskieltä. Vain N5 oli sitä mieltä, että murretta puhuvat kaikki. M4 taas arveli, että murretta on ehkä yritetty hävittää, koska ihmiset saattavat häpeillä puhetapaansa. Haastateltavista vain kaksi puhuu mielestään murretta (M5 ja N5), M2 otaksui olevansa lähinnä yleiskielinen ja muut 9 informanttia luonnehtivat puhettaan murteen ja yleiskielen sekasotkuksi, muunnelluksi murteeksi tai sanoivat puhuvansa murretta "jonkin verran". Useimmilla informanteilla siis lienee jonkinlainen käsitys "oikeasta" tai "alkuperäisestä" murteesta, johon omaa puhetapaa verrataan. Sen sijaan oman yleiskielistymisen syitä ei ole kovin paljoa mietiskelty: televisio (N1), koulusivistys (M6), muotisanonnat (N4) ja työpaikka suurteollisuudessa (N1, N3) mainittiin mahdollisina tekijöinä.

Savolaismurteinen sukutausta ei siis täysin takaa yksilön murteellisuutta, koska yksilö voi "sanoutua irti" tai "vieraantua luonnollisesti" osasta murteellisuuttaan, esim. yleisgemmaatiosta tai švaavokaalista. Irtautumisen on todettu olevan sitä helpompaa mitä enemmän piirre poikkeaa maanlaajuisesta yleispuhekielestä ja mitä voimakkaammin yksilö tuntee halua ja/tai sosiaalista painetta hylätä piirteen (Paunonen 1982: 49—51). Paineet esim. yleisgemmaatiosta luopumiseen lienevät kohtalaisen suuret jo pelkästään piirteen kirjavan edustuksen⁶ ja taivutusongelmien takia, etenkin jos yksilön sanavarasto on monipuolinen (käsittää paljon esim. lainoja tai uusia perussanoja). Ehkä murteesta luopumista käytetään myös erottaumiseen aikaisemmista sukupolvista: "me osaamme säädellä puhettamme, te ette osaa". Yksiselitteisiä syitä informanttien valintoihin tuskin on

⁶ Piirre saattaa karata yksilön hallinnasta, koska sen siirrettävyydestä uusiin muotoryhmiin ja sanatyyppeihin ei olla varmoja. Tällaisia ongelmakonteksteja ovat ainakin 3. inf. illat. tunnuksettomat muodot (*tekeen*), kirjakielelle tyypilliset rakenteet ja sanat (*pitääkseen lupauksensa*, *kokeilunhaluisuus*), vokaalinpituudeltaan vaihtelevat johdokset (*hälytys* ~ *hälyytys*) sekä laina- ja slangisanat (*tomaatti*, *himaan*). Edellä luetellut eivät yleensä geminoidu, etenkin jos geminaatio on jo murteessa vahvistunut täyteen pituuteensa.

olemassa, etenkin kun kukaan ei tunnusta häpeilevänsä murrettaan. Useimmat haastateltavista (8) eivät liioin mielestään muuta puhetapaansa puhetilanteittain.

Toisaalta on varmasti olemassa lukuisia erilaisia kielellisiä tapoja osoittaa yhteenkuuluvuutta perheeseen ja sukuun. Nämä tavat eivät kaikilta osin voi tulla ilmi pinnallisessa ja lyhyehkössä haastattelutilanteessa eivätkä ne rajoitu tiettyihin, tilannekohtaisiin äänne- ja muotopiirteisiin. Kielen funktioon kuuluu olennaisesti irrotettavuus ajasta ja paikasta, ja siten yksilön kieli ei kuvasta pelkästään hänen nykyhetkeään ja nykyisiä siteitä sukuunsa, vaan se viittaa vaihtelevassa määrin myös menneisyyteen ja tuleviin tapahtumiin. Kielen pintastruktuurikin on näin ollen nähtävä vain sosiaalisen systeemin pintakuohuna eikä muutaman yksittäisen piirteen perusteella voi luokitella ketään taustaansa sopeutuneeksi tai sopeutumattomaksi ihmiseksi. (Ks. myös Berger & Luckmann 1995: 47—50.)

3.2.2. Sukupuoli ja sukupolvi

Asetelman 6 tarkoituksena on havainnollistaa sukupuolten välisiä eroja murteellisten ja nykypuhetielisten varianttien käytössä. Asetelma on laadittu murteen näkökulmasta, ja prosentit kuvaavat siten murteellisten varianttien painotettua keskiarvoa kummankin sukupuolen puheessa.

Asetelma 6. Murrepiirteiden keskimääräiset osuudet sukupuolittain.

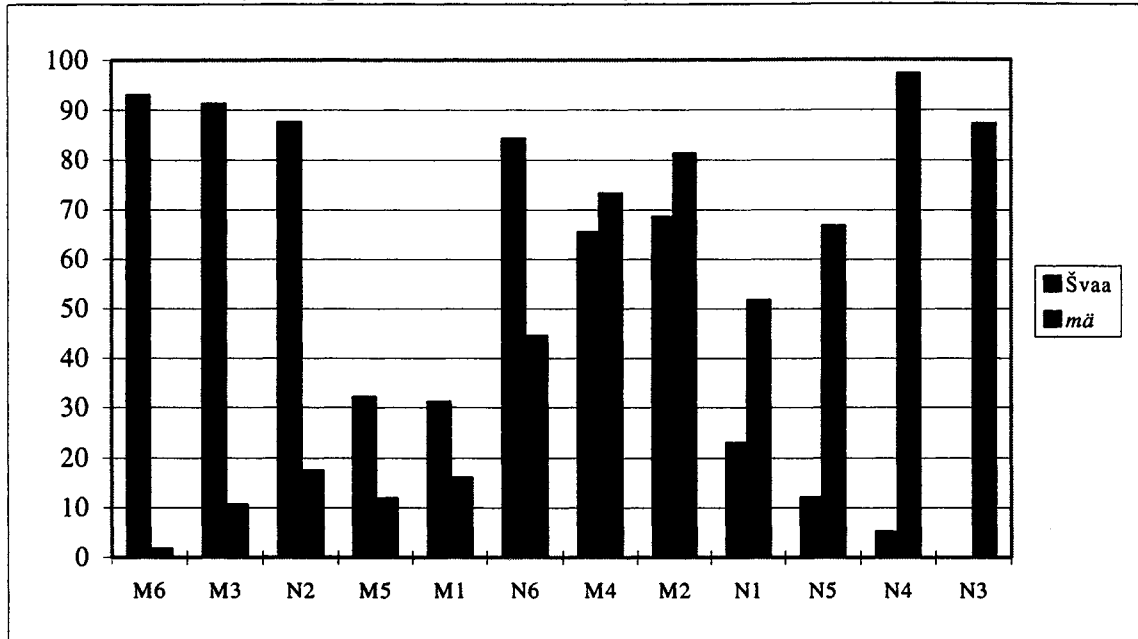
Piirre	Miehet %	Naiset %
yleisgemmaatio	28,9	48,4
švaavokaali	63,5	35,3
labialisaatio	36,5	39,0
<i>männä</i>	42,9	25,0
<i>minä</i>	67,6	39,3
<i>tuo-</i>	85,7	85,7

Sukupuolten väliset erot ovat osassa piirteitä varsin suuria. Švaavokaalin käytössä ja *minä* ~ *mä* -vaihtelussa miehet ovat huomattavasti naisia murteellisemmalla kannalla (miesten ja naisten välinen ero on kummassakin vaihtelusuhteessa peräti 28 prosenttiyksikköä), kun taas naiset suosivat miehiä enemmän yleisgeminatiota (ero 19,5 prosenttiyksikköä). Labialisaatio sekä vaihtelut *tuo* - ~ *to*- ja *mennä* ~ *männä* eivät ole yhtä sukupuolittuneita (*männä*-varianttia käyttävät miehet jonkin verran naisia enemmän, joskin parilla yksilöllä on korostunut vaikutus tapausmääriin).

Tulos on aika lailla odotuksenmukainen; esim. jyvaskyläläisillä miesmyyjillä (s. 1936—1942) švaa on toteutunut puheessa noin 50-prosenttisesti, kun taas naisilla tapauksia on ollut vain prosentin verran (Silvennoinen 1980: 119). Varkautelaisilla lukiolaispojilla (s. 1961) *minä*-pronominin osuus on ollut 45,3 %, tytöillä ainoastaan 17,6 % (VarK). Tosin jyvaskyläläis- ja lukiolaislaskelmat perustuvat absoluuttisiin keskiarvoihin eivätkä painotettuihin keskiarvoihin kuten omat laskelmani, joten aineistot eivät ole täysin vertailukelpoisia.

Muutkin tutkimukset ovat vahvistaneet švaavokaalin olevan nimenomaan maskuliininen piirre (esim. Nuolijärvi 1986a: 63). *mä*-pronominilla on puolestaan feminiininen leima, joka johtuu osaksi naisten taipumuksesta puhua itsestään *minä*(~*mä*)-muodossa miehiä enemmän (esim. Mielikäinen 1980: 137). Tämä näkyy aineistossani mm. siten, että vaihtelun kokonaisfrekvenssi on naisinformanteillani 617, miehillä 421. Sen sijaan havainnot yleisgeminatiion sidoksisuudesta sukupuoleen ovat ristiriitaisempia. (Vrt. mm. Nuolijärvi 1986a: 56, Silvennoinen 1980: 90—92 ja Lyytikäinen 1991: 19—20.)

Yleistykseen sopiva kokonaiskuva murskautuu, kun tarkastellaan informanttien sukupuolta yksilötasolla. Oheiseen diagrammiin olen järjestänyt informantit "maskuliinisista feminiinisiin". Ensimmäinen pylväs kuvaa švaavokaalin osuutta puheessa, toinen *mä*-pronominia. Siten "miehisin" puhuja sijaitsee diagrammissa vasemmalla ja "naisellisin" oikealla.

Kaavio 1. Švaan ja *mä*-pronominin edustus yksilöittäin.

Biologinen ja kielellinen sukupuoli eivät kaikilla informanteilla kohtaa: N2 on puheprofiilinsa perusteella enemmän mies kuin nainen, osa ei leimaudu selvästi kummaksikaan (M2, M4), muutamat vaikuttavat liiankin tyyppillisiltä sukupuolensa edustajilta (M3, M6, N3, N4). Yleisgeminointin lisääminen heterogeenistaisi jakaumaa entisestään; esim. murteellinen M1 profiloituisi feminiiniseksi ja niin ikään murteelliset N6 ja M6 sukupuolettomiksi.

Yhtenä syynä jakaumaan saattaa olla informanttien ikäero. Ei ole välttämättä yksin sattumaa, että kaksi vanhinta informanttia ovat hyvin murteellisia ja kaksi nuorinta vähiten murteellisia. Asetelma havainnollistane asiaa. Informantit on merkitty asetelmaan ikäjärjestyksessä kumpikin sukupuoli erikseen. Murteellisuusprosentti tarkoittaa švaavokaalin, yleisgeminointin, labialisaation ja *männä*-verbin keskiarvoa yksilöiden puheessa. Olen myös merkinnyt sulkuihin, kuinka monen edellä mainitun piirteen kohdalla yksilön suhteellinen murteellisuus ylittää 55 %.

Asetelma 6. Iän merkitys informanttien murteellisuuden tulkinnassa.

M	syntynyt	murt. %	N	syntynyt	murt. %
M6	1946	62,3 (2)	N6	1946	87,2 (4)
M5	1947	25,8 (0)	N1	1951	25,1 (0)
M2	1950	39,4 (2)	N2	1953	63,4 (2)
M1	1950	52,5 (2)	N5	1954	23,6 (1)
M3	1951	53,8 (2)	N3	1955	8,0 (0)
M4	1953	23,7 (1)	N4	1956	14,2 (0)

Biologinen sukupuoli ja sukupolvi liittynevät jossain määrin muuttujina yhteen: haastattelemani miehet saattavat olla naisia hiukan murteellisempia siksikin, että he ovat naisia keskimäärin kolme vuotta vanhempia. Kuitenkaan sukupuoli ja ikä eivät ole kielentutkimuksessa itseisarvoja vaan niiden koko merkitys määräytyy muiden kielenulkoisten muuttujien kautta.

Toisaalta myös kielelliset arvot ovat historiallisesti muuttuvia siinä missä muutkin yhteisölliset arvot, esim. käsitykset sukupuolten keskinäisestä suhteesta ja työnjaosta. Varsinkin 60-luku on ollut sukupuolten tasa-arvoistumisen kannalta merkittävää aikaa, koska naisten ansiotyössä käynti ja yliopisto-opiskelu lisääntyivät tuolloin tuntuvasti ja yleinen hyvinvointi koheni 50-luvun lamakauden ja työtaistelujen jälkeen (Jallinoja 1985: 252 ja 269). Vuonna 1956 syntynyt henkilö lienee näin ollen kasvanut hiukan erilaisissa aineellis-sosiaalisissa olosuhteissa kuin 40-luvun pula-ajan lapsi, etenkin jos edellinen on varttunut kaupungissa (N4) ja jälkimmäinen maalla (N6). Rooli yhteisössä on saattanut olla näillä henkilöillä jo lapsuudessa erilainen eivätkä he välttämättä edusta kaikin puolin edes samaa sukupolvea. Myös kasvuympäristöstä imetyt kielelliset vaikutteet voivat poiketa toisistaan paljonkin.

Raja eri kielellisiin sukupolviin ja sukupuoliin kuuluvien ihmisten välillä on väistämättä häilyvä ja tulkinnanvarainen; esim. hyvin murteellisesti puhuva ihminen saattaa olla nuorikin — etenkin jos hän on asunut maalla — tai nainen

voi käyttää maskuliinisia kielenpiirteitä vaikuttamatta ilmaisultaan muuten erityisen miehiseltä (vrt. myös Mielikäinen 1981b: 123—124). Ei voi liioin olettaa, että naiivi kielenpuhujaksi olisi passiivisestikaan tietoinen useiden eri kielenpiirteiden sosiaalisista leimoista, varsinkaan jos hänellä ei ole erityistä tarvetta kiinnittää huomiota puhetapaansa (Nuolijärvi 1986a: 311). Biologinen sukupuoli ja sukupolvi ovat näistä syistä auttamatta melko epäluotettavia "kielellisen normaaliuden" mittareita.

3.2.3 Koulutus, ammatti, työn kuva ja työpaikan ihmissuhteet

Kaikki informantit ovat suhteellisen vähän koulutettuja, joten yleissivistyksen määrään perustuvat kielenkäytön erot ovat aineistossa melko lieviä; esim. sivistyssanoja ei juuri viljellä. Koulutuksen vaikutus puheeseen on kyseenalainen siksikin, että haastateltavien koulunkäynnistä on aikaa jo 20—30 vuotta.

Sen sijaan ammatissa toimimisen merkitystä ei voi sivuuttaa, etenkin kun informantit eivät toimi samoissa tehtävissä. Lisäksi sukupuolten välinen työnjako on aika selvä: haastatteleman miehet työskentelevät perinteisen miehisissä työympäristöissä (enimmäkseen paperikoneilla), joissa ennen 60-lukua syntyneitä naisia ei ole työssä lainkaan. Naiset työskentelevät pääasiassa varastossa (jossa on työssä myös miehiä) tai sellutehtaan laboratoriossa (työntekijöinä vain naisia).

Myös uraputki tehtaalla etenee perinteisissä miesten ja naisten töissä hiukan eri tavalla. Miehillä työnkierto on ollut hyvin selväpiirteinen: alussa on tehty helpompia hommia, joista on useiden eri vaiheiden jälkeen ylennetty vaativampiin ja vastuullisempiin työtehtäviin. Naisten töissä vastaavaa moniportaista työssä ylenemistä ei ole tapahtunut, joskin koneellistuminen on muuttanut hyvin paljon heidän työtään vuosien mittaan. Koneet ovat helpottaneet kaikkien työtä fyysisesti mutta toisaalta lisänneet työntekijöiden aineellisen vastuun määrää, mistä syystä monet haastateltavistani pitävät työtään henkisesti melko raskaana.

Paperityö on prosessityötä, joka ei vaadi tekijältään kädentaitoja samassa mielessä kuin perinteinen teollisuustyö, esim. konepajassa työskentely. Prosessi toistuu keskeytymättömänä kolmivuorotyönä vuorokaudesta toiseen ja työntekijät lähinnä valvovat ja ohjailevat sen kulkua. Työn onnistuminen edellyttää kaikkien työntekijöiden aktiivista työpanosta ja myös ryhmätyötaitoja tarvitaan, joskin vastuullisimmissa asemissa olevat joutuvat tekemään työtä paljon yksinkin, erityisesti paperikoneenhoitajat, joiden vastuulla on koko paperikoneen toiminta. (Ks. tarkemmin Kasvio 1980: 213—222.)

Kaikki informantit kertoivat pitävänsä työstään jollain tapaa. Mukava työporukka, työn itsenäisyys ja reilu vapaapäiväjärjestelmä miellyttävät informantteja eniten. Vuorotyöhön liittyvän vuorokausirytmien häiriintymisen mieltää haitaksi neljäsosa. Sisällöllisesti työ ei ole informanteille kovin tärkeä; pari haastateltavista pitää työnsä kulkua jopa hiukan yksitoikkoisena. N4 luonnehti asennettaan työhönsä seuraavalla tavalla, joka kiteyttää kohtalaisen hyvin useimpien informanttien pohdinnat työnsä henkisestä merkityksestä itselleen:

- - mä oo iha tyytyväinen kum mä lähen kävelem portista,niim muj jää se työ sinne, ja sittek kum mä taas tulen sinne nim mä alotan taas tekees sitä työtä em mä mietis sitä niinku, eikä mun tarttem mieltiäs sitä oikeestaan kotona, [Njoo.] mulles sopii semmonen työ että, mikä on tavallaan valmiiks ohjelmoitu, että mitä sä teet. (N4)

Aineistoni on siitä erikoinen, että kaikki haastatteleman miehet tuntevat paitsi toisensa myös isäni, joka on heidän entinen työtoverinsa. Siten he tietävät välillisesti myös minut. Naisista N1 ja N4 työskentelevät samassa vuorossa tehtaassa laboratoriossa. Varastossa työskentelevät N2 ja N5 ovat ystävyksiä ja tuntevat luultavasti myös N6:n. Lisäksi N3:n saattavat useat muut tuntea jollain tapaa, koska hänen asemansa työyhteisössä on varsin keskeinen.

Suuri osa informanteistani on siis säännöllisesti tekemisissä toistensa kanssa, ja niinpä he muodostavat melko konkreettisen puheyhteisön. Näin ollen on kiinnostavaa, etteivät työtoveruus ja kielellinen samankaltaisuus näytä liittyvän yhteen kuin osaksi; esim. N5 ja N2 näyttäisivät tutkimuksessani eroavan toisistaan kielellisesti aika tavalla (yleisgeminatian osuus edellisellä 82,5% ja jälkimmäisellä

32,9%, švaavokaalin vastaavasti 12,0% ja 87,5%). Sen sijaan yhdessä liikuntaa harrastavilla M3:lla ja M4:llä on molemmilla melko vähän yleisgemiinaatiota ja suhteellisen runsaasti švaavokaalia toisin kuin heidän työtoverillaan M1:llä.

Työyhteisön vaikutus informanttien puhekieleen on siten hieman vaikeasti tulkittavissa. Voisi ajatella, että demokraattinen, ryhmätyötaitoja korostava työyhteisö vahvistaisi yhteenkuuluvuudentunnetta ja siksi myös murteellisuutta (vrt. esim. Suojanen 1985: 49—59). Toisaalta jos yksilö on hyvin murteellinen, hän saattaisi satunnaisesti joutua yleiskielistämään puhetapaansa työpaikallaan (N1 arveli tekevänsä näin joskus), koska tehtaassa työskentelee jonkin verran muualta muuttaneita. Suhteellisen vähämurteinen henkilö tuskin taas murteellistuu automaattisesti työpaikallaankaan. Luultavasti murteellisuuksien määrään puheessa vaikuttavat myös yksilön omat käsitykset työpaikalle sopivasta murteellisuudesta, jotka mahdollisesti ovat vain löyhästi sidoksissa lähimpien työtovereiden puhetapaan; esim. naisryhmässä työskentelevät N1 ja N4 tuskin "tarvitsevat" švaavokaalia samassa määrin kuin seka- ja miesryhmissä työskentelevät naiset. (Vrt. myös Nuolijärvi 1986: 64.)

Osasyynä švaavokaalin suosioon haastateltavilla voisi nähdä juuri tehtaan miesvaltaisuuden. Švaan käyttö saattaisi olla osa informanttien työläisidentiteettiä ja ammattitaitoa, josta siten saisi olla oikeutetusti ylpeäkin. (Ks. myös Koivisto 1977: 65.)

Työpaikalle sopivat murteellisuudet ovat todennäköisesti vain osittain samoja kuin ne murteellisuudet, joita informantit pitävät haastattelutilanteeseen sopivana. Kielellinen kontrolli saattaa hallita kommunikaatiota vähemmän työpaikalla kuin haastattelutilanteessa, ja siksi informantit lienevät työpaikallaan murteellisempia kuin haastattelutilanteessa.

3.2.4 Elämäntapa

Sosiologisessa tutkimuksessa elämäntavalla tarkoitetaan tietyn ihmisryhmän päivittäisten toimintojen muodostamaa kokonaisuutta tietynä historiallisena

ajankohtana. Elämäntapa on siten käsitteenä yhteisöllinen, toiminnallinen ja historiallisesti muuttuva.

Yhteisöllisyys korostuu käsitteessä siksi, etteivät satunnaiset yksilölliset poikkeukset voi muodostaa kaikille yhteistä, jokapäiväistä tapaa elää. Yksilöllisiä poikkeuksia analysoitaessa on selvempää puhua erilaisista elämäntyyleistä kuin elämäntavoista. Kuitenkin elämäntapa tarkoittaa konkreettisesti yksilöllisten subjektien tapaa toimia, joka ei koskaan jäännöksettä palaudu toiminnan objektiivisiin ehtoihin. Elämäntavan voinee parhaiten ymmärtää muutosprosessina, jota yksilöt omilla subjektiivisilla käsityksillään ja arkisilla elämäнкуvioillaan ohjailevat jatkuvasti johonkin suuntaan. (Kasvio 1982: 2—5 ja Ahponen—Järvelä 1983: 9.)

Länsimaisen elämäntapatutkimuksen piirissä on jo 50-luvulta lähtien korostettu yhteiskunnallisen työnjaon syvenemistä, jonka on katsottu johtavan mm. kollektiivisuuden vähittäiseen purkautumiseen ja perinteisen työväenluokan elämäntavan keskiluokkaistumiseen. Keskiluokkaistumiskehitys on kuitenkin yleensä supistunut tarkoittamaan elämäntavan privatisoitumista eli yksityistymistä, joka on käytännössä näkynyt työläisten vapaa-ajanviettotapojen monipuolistumisena ja lisääntyvänä huolenpitona puolisoista ja lapsista. Privatisoitumisen syiksi on mainittu mm. aiempaa varmempi työllisyystilanne, parantuneet työolosuhteet ja paremmat palkat. Privatisoitumisen seurauksena työläisten yhteiskunnallisen aktivismin ja luokkasolidarisuuden on todettu heikentyneen, vaikka työläiset ovat edelleen samastuneet nimenomaan työväkeen ja lukeutuneet edelleen työväenpuolueen kannattajiin. (Kasvio 1982: 22—24 ja 28—34 ja Alestalo 1985: 146—150.)

Paperiprosessityö on varsin vahva yhteisen elämäntavan nimittäjä. Työ määrää elämänsisältöä paljon, koska vapaa-aika on epäsäännöllistä, minkä vuoksi esim. säännöllinen harrastustoiminta on jossain määrin mahdotonta. Lisäksi työtä joutuu välillä tekemään paitsi viikonloppuisin myös juhlapyhinä. Toisaalta yövuoron jälkeen vapaata on yhtämittäisesti melkein viikko, mikä tarjoaa tilai-

suuden toimintoihin (esim. lomamatkoihin, remontointiin ym.), joihin säännöllistä päivätyötä tekevällä ei ole yhtä hyviä mahdollisuuksia. Myös palkka on perinteisiin duunaripalkkoihin verrattuna kova. Vakituinen ja hyväpalkkainen työpaikka on ollut suurimmalle osalle (10:lle) informanteistani hyvin tärkeä Varkauteen jäämisen syy.

Antti Kasvio on käsitellyt väitöskirjassaan Teollisuustyöväestön elämäntapa (1982) valkeakoskelaisia paperityöläisiä esimerkkeinä työväenluokan aineellisosiaalisesta noususta Suomessa. Tutkittaviin on kuulunut myös tamperelaisen konepajan työntekijöitä "perinteisen, käsityötaitoihin perustuvan teollisuusammattin harjoittajina". Kasvion teoksessa on käsitelty laajasti etenkin työväestön asumista, ydinperheen ja suvun merkitystä yksilön elämässä sekä harrastustoimintaa.

Paperityöläisten on todettu mm. asuvan konepajan työntekijöitä väljemmin sekä osallistuvan vähemmän ammattiyhdistystoimintaan ja yhdistystoimintaan yleensä. Tulos lienee ollut odotuksenmukainen, kun otetaan huomioon paperityöläisten parempi palkka, demokraattisempi työyhteisö ja epäsäännöllisemmät työajat. (Kasvio 1982: 350—351, 478, 560 ja 575).

Informanteistani 8 asui haastatteluajankohtana omakotitalossa, 2 rivitalossa ja 2 kerrostalossa. Osa kertoi omistavansa lisäksi kesämökin. Omakotitalossa asujien suuri määrä ei ollut yllätys, koska pientaloasuminen näkyy Varkauden katukuvassakin. Lähes kaikki ydinkeskustan ulkopuoliset taajamat ovat pientaloalueita, joista useat on rakennettu pääosin 70- ja 80-luvuilla, mm. Kaura-aho, Käpykangas ja Könönpellon Pitkälänniemi. Paperityöläisten asunnoiksi 60- ja 70-lukujen vaihteessa rakennutetut kerrostalot ovat seisonet 90-luvun ajan keskustassa tyhjillään.

Omakoti- tai rivitalossa asuminen tai kesämökin omistaminen merkitsevät kotiin liittyviä harrastuksia ja vapaa-ajan viettoa, kuten pihatöitä, puuntekoa, remontointia tai kalastelua. Osalle informanteista nämä puuhut ovat merkittävämpiä kuin toisille. Pihamaan hoidon, kasvimaan laitton ym. mainitsi tärkeäksi

vapaa-ajan askareekseen haastatelluista kolmasosa, vaikka kaikki omakoti- ja rivitaloasujat myönsivät jonkin verran pihastaan huolehtivansa. Useimmat sen sijaan sanoivat viihtyvänsä hyvin kotonaan, esim. lukien tai televisiota katsellen, ja viettävänsä paljon aikaansa perheensä parissa. (Vrt. esim. Ahponen—Järvelä 1983: 200.)

Perheen merkitys korostuu etenkin naimisissa olevien (yht. 8) ja/tai alaikäisten lastensa kanssa asuvien informanttien vastauksissa. Haastateltavista kuusi oli eronnut jossain elämänsä vaiheessa, ja heistä pari on solminut uuden avioliiton. Naimattomia ei ole siten lainkaan. Kaikilla informanteilla on lapsia; tosin vanhimpien informanttien lapset eivät asuneet haastatteluajankohtana enää kotona, kun taas nuorempien jälkikasvu oli pääasiassa ala-asteikäistä. Informanttien elämänvaiheet eroavat näin ollen toisistaan jonkin verran.

Myös harrastuksissa on eroja. Kaikki sanoivat lukevansa, mutta lukutottumukset paljastuivat hyvin erilaisiksi; esim. M6 lukee vain luontoon ja rakennustekniikkaan liittyviä kirjoja, N5 romanttisia kioskikirjoja ja N6 kaikkea kaunokirjallisuutta dekkareista runoihin mutta "ei mitään hömppää". Itselle mieluisina kirjailijoina mainittiin mm. Kalle Päätalo, Alistair McClean, Sydney Sheldon ja Maaria Leinonen. Miehet suosivat naisia enemmän humoristisia kansankuvauksia ja jännityskirjoja, useimmat naiset taas lukevat romanttisia romaaneja. Persoonalliset kiinnostuksen kohteet näkyvät myös tv-ohjelmien valinnassa; esim. M6 seuraa luontodokumentteja ja N6 ajankohtaisohjelmia ja "laatuelokuvia". Moderniin työväenluokkaan kuuluva ihminenkään ei siten välttämättä lue yksinomaan kevyttä populaarikirjallisuutta (toisin kuin sosiologisissa tutkimuksissa on joskus oletettu) vaan kiinnostuksen kohteet ovat yksilöllisiä. (Vrt. Alestalo 1985: 149 ja Nuolijärvi 1986b:48—50.)

Osa harrastuksista on selvästi sukupuolittuneita. Miehet vaikuttivat olevan keskimäärin innostuneempia liikunnasta, penkkiurheilusta ja kalastuksesta, naiset teatterista ja käsitöistä. Liikuntaharrastus on sukupuolesta riippumatta usein sosiaalinen: läheisen työkaverin kanssa mennään pelaamaan pallopelejä tai

punttisalille. Osa myös tukee lapsensa urheiluharrastusta. Teatteriin tai elokuvaan lähdetään keskimäärin kerran tai kaksi vuodessa joko puolison, lasten tai työporukan kanssa. Jopa näennäisesti kotoisiakin harrastuksia (käsityöt) harjoittavat jotkut ryhmässä. (Vrt. Nuolijärvi 1986b: 44.)

Harrastusten luonne on tietysti joillakuilla sosiaalisempi kuin toisilla siksi, että jokin harrastus saattaa itsessään vaatia melko paljon kielellis-sosiaalisia taitoja; esim. puhelias M2 on harrastelijatoimittaja. Muunlaisiin sosiaalisia taitoja vaatiin harrastuksiin ja toimintoihin, erilaisten yhdistysten toimintaan tms., on osallistunut jossain elämänsä vaiheessa informanteista kolmasosa. Sosiaalisen harrastamisen määrä ja laatu ovat silti saattaneet vaihdella kaikilla yksilöillä huomattavastikin eri ikäkausina.

se oli siihe aekaa semmosta tota että, ei ollun noita tiloja [=urheiluharrastuksille] sillä tavalla että ne, ps- tehtiiv vähän niinku, talakootyönä nää kentät ja kaekki muut, eikä ollun nää varusteetkaas semmosia kun nykyää että se oli, semmosta, ehkä yhteenkuuluvaisuuden tunnetta porukoitten keske - - (M3).

Useimmat informanteista myös matkailevat säännöllisesti vapaa-aikanaan. Osa naisista on suosinut etelänmatkoja, pari miestä taas ei lähtisi etelään mistään hinnasta. Matkoja suunniteltaessa otetaan nuoremmissa perheissä huomioon etenkin lasten tarpeet ja toiveet.

- - nyt lähetääs sitte, etelään ku, siell on, petrillä os semmonev toivomus et häm pääsis sinne että missä, palmut huojuu ja os semmonev valkonen hiakka ja, luivat aallot lyö siiher rantaa (N4).

Yksilöllisistä eroista huolimatta elämänkulku näyttäisi olleen informanteilla pääpiirteissään samantapainen. Koulunkäynti on lopetettu viimeistään noin 18-vuotiaana ja sen jälkeen on saatettu mietiskellä vähän aikaa Varkaudesta lähtemistä (6 mainintaa). Erityisiä ammatillisia suunnitelmia on ollut koulun jälkeen puolella informanteista, mutta niistä on luovuttu usein sosiaalis-taloudellisista syistä: vanhemmilla ei ole ollut varaa lasten kouluttamiseen tai ajatus kouluunlähdöstä yksin vieraalle paikkakunnalle on pelottanut. Pari naista on käynyt kokeilemassa elämää vieraalla paikkakunnalla mutta palannut lyhyen oleskelun jälkeen

takaisin. Ennen pitkää on löytynyt vakituinen työ paperitehtaalta (ammattikoulun paperilinjan käyneillä miehillä heti, muilla useiden sekalaisten työsuhteiden jälkeen), ja on päädytty jäämään. Useimmiten on samalla laskeskeltu, ettei hyväpalkkaisesta teollisuustyöstä kannata kieltäytyä taloudellisesti epävarmemman, vaikka ehkä kiinnostavamman työvaihtoehdon vuoksi. Samoihin aikoihin on perustettu perhe ja saatu lapsi tai pari. Vuosien mittaan omaisuus on vähitellen karttunut: on ostettu auto ja rakennettu asunto sekä alettu matkustella. Myöhemmin on ehkä erottu. (Vrt. Ahponen—Järvelä 1983: 265—270.)

Pysyvä työpaikka, omien vanhempien ja muiden sukulaisten läheisyys sekä oman ydinperheen perustaminen ovat kiinnittäneet informantit Varkauteen. Nuoruusiän jälkeen useimmat haastateltavista eivät ole juuri miettineet poismuuttoa. Eläminen lienee muodostunut useimmilla taloudellisesti hyvin turvatuksi, mikä on mahdollistanut oman kodin hankinnan ja monipuolistanut ajanviete- ja harrastusmahdollisuuksia. Asumiseen käytetty raha ja vaiva viittaavat siihen, että koti ja perhe nähdään selkeänä työn vastapainona.

Työn merkitys elämässä lienee siten informanteillani — kuten teollisuustyöväestöllä yleensä — instrumentatiivinen: työtä tekemällä on mahdollistettu yksilöllisempi elämä työajan ulkopuolella. Tällöin työn arvo ei ole niinkään työssä itsessään vaan siinä mitä työn avulla hankitaan itselle vapaa-ajalla — sekä henkisessä että aineellisessa mielessä. Tällaisen työn tuottaman ns. institutionaalisen elämäntapaamisen tärkeys yksilölle on todettu useissa sosiologisissa tutkimuksissa. Pysyvä työ toisin sanoen tarjoaa ihmiselle tietyn yhteiskunnallisen subjektiaseman, jonka varsinkin mekaanista teollisuustyötä tekevä ihminen saattaa kokea olevan ristiriidassa itsensä kanssa mutta joka yleensä on välttämätön sosiaalisen yhteiskuntakelpoisuuden saavuttamiseksi. Tästä ristiriidasta kumpuaa yksilöllinen tarve ns. "persoonalliseen" minään, jota ilmennetään työn ulkopuolisten harrastusten ja toimintojen avulla. (Ks. esim. Ahponen—Järvelä 1983: 283—286 ja Ilmonen—Kevätsalo 1995: 35—40.)

Tämän persoonallisen, vapaa-ajan minän voisi ajatella olevan se tekijä, joka yksilöllistää informanttien elämänkaarta ja siten myös puhekieltä. Kielen kannalta ei ole samantekevää, mihin asioihin yksilön "vapaa-ajan minuusprojekti" kohdistuu, millaiset seikat erilaistavat häntä ikäisistään työkavereista ja yhdistävät toisenlaisiin toimintoihin ja toisentyyppisten ihmisten pariin.

3.2.5 Keskustelutilanne ja puheenaiheet

Tilanteista kontrollia on pidetty sosiolingvistisessä tutkimusperinteessä tärkeänä taustamuuttujana, mutta useinkaan sen merkitystä ei ole käytännön tutkimuksissa liiemmin pohdittu. Ilmeisesti tämä "metodinen hiljaisuus" johtuu kontrollin näkymättömästä luonteesta ja tutkimusmenetelmän puutteista; esim. murrepiirteiden karttelua on hankalaa osoittaa, jos kontrolli toimii hyvin. Niinpä esiin voidaan nostaa korkeintaan poikkeukset eli ne yksilöt, joiden kontrolli on tavalla tai toisella haastattelutilanteessa pettänyt. "Kontrollin menettäneet" ovat saattaneet korjailta puhettaan näkyvästi tai "johdonmukaisesti" haastattelun aikana tai kenties muuttaneet puhetapaansa kesken puheenvuoron.

Epäilemättä yksilölliset erot tilanteisen kontrollin määrässä ovat todellisia, mutta yhtä lailla toistuvien kielellisten lipsahdusten — esim. "virheiden", katkosten, korjailun tai useiden rinnakkaisvarianttien käytön — voi katsoa kertovan yksilölle ominaisesta puhekäyttäytymisestä, jolla ei aina tarvitse olla mitään suoranaista tekemistä "oikeiden" ja "väärin" muotojen hakemisen kanssa. Kaikkien näiden "tarpeettomien" tai "ristiriitaisten" ainesten on myös todettu vaihtelevassa määrin kuuluvan moniin erilaisiin puhetilanteisiin. (Ks. esim. Suojanen 1985: 221—230; vrt. myös Sorjonen 1997: 111—112 ja 115.)

Siten kaikki ihmiset "kontrolloivat" puhettaan — eikä vain joskus vaan todennäköisesti alinomaan. Haastateltavistani useimmat myös tekivät nauhoitetun keskustelun aikana jonkin selvästi havaittavan murteellisen muodon korjauksen puhee-

seensa, jopa epämuodollisen oloinen M2. Niinpä ei ole yksinkertaista sanoa, ketkä kontrolloivat puhettaan haastattelutilanteessa eniten ja ketkä vähiten. Edes jäykkä tai pelokas asennoituminen tilanteeseen ei suoranaisesti merkitse kontrollin lisääntymistä, koska yksilön on arveltu voivan peitellä hermostuneisuuttaan yhtä hyvin murteellisuudella ja puhekielisyydellä kuin yleiskielisyydelläkin. Esimerkiksi M5 ja N2, jotka molemmat jännittivät haastattelua, puhuivat jokseenkin eri tavalla; kuitenkin *minä*-pronominin suhteellinen osuus oli molempien puheessa suuri. (Vrt. esim. Silvennoinen 1980: 119 ja Mielikäinen 1980: 145—146.)

Eräs tapa arvioida kielellisen kontrollin merkitystä on tarkastella puheen "kokonaishahmoa" eli katsoa, millä tavalla yksilön kieli ei vastaa aineistosta tehtyjä yleistyksiä. Esimerkiksi M4:n puheessa hämmästyttää labiaalistuneiden verbimuotojen täydellinen puute. Muun kielenkäytön perusteella labialisaatiota pitäisi olla, koska švaavokaalia kuitenkin esiintyy puheessa paljon ja pitkä vokaaaliaines diftongiutuu useita kertoja sekä ensi että jälkitavuuissa. Myös diftonginreduktio on selvästi kuultavissa. Lisäksi useat sanat jäävät puheessa kesken ja joitakin murteellisia muotoja M4 myös korjaa, mm. *d*:n murteellisia vastineita ja diftonginreduktiota. Toisaalta keskenjääneisiin sanoihin ei kuulu *e*-vartaloisia verbejä, joten labialisaation karttelua on vaikea todistaa.

no sanottaa, sillon ku oon kotona nii, varmasti om melekeij jatkuvasti aoki [= radio], mut se tulee sitte, siinä niinkus sivussa, joskus mikä kiinnostaa niis sit niinkuj jää kuuntelemaan tarkemmi että, kyl se niinku on koko aja, ja tää meii varkaas, radio (M4).

Sen sijaan N5 keskeyttää ja korjaa kolme švaallista asua, joten piirteen karttaminen on todennäköistä. Luultavasti korjaaminen on puoliksi tiedostamatonta, koska N5 puhuu mielestään aina samalla tavalla. N5 ei siten liene kovin tietoinen omasta murteellisuudestaan eikä eri murrepiirteiden sosiaalisista leimoista. Yli 80-prosenttinen yleisgemiaatio, vajaat parikymmentä erikoisgemiaatiota-pausta ja essiivipartisiipin esiintymät antavat myös yhdessä aiheutta olettaa, ettei N5:n muu murteellisuuskaan (mm. labialisaatio ja *männä*-verbi puuttuvat) olisi niin vähäistä kuin miltä näyttää.

- - ja tästäkii ov varmaa aikkaa iha oisko kaks kolom-, ainakiik kolme vuotta (N5).

M4 ei siis tehnyt haastattelun aikana kielellisiä kömmähdyksiä samassa mielessä kuin N5, vaikka myös hän lienee pyrkinyt säätelemään puhekieltään. Sen sijaan esim. N1 ja N4, joiden puheessa on varsin monipuolinen variaatiosysteemi, eivät juuri pyrkineet korjaamaan murteellisimpiakaan variantteja (esim. *tulloo*, *tekköö*, *mehtä*), joten leimalliset murrevariantit tuskin ovat heille kartettavia muodosteita kuten M4:lle ja N5:lle, vaikka ne saattavat ilmentää heidänkin puheessaan jonkinasteista kontrollin menetystä.

Tietysti myös käsillä oleva puheenaihe määrää paljolti sen, miten tarpeellisena yksilö pitää ilmaisunsa korjailua. Mitä vaivattomammin puhe luistaa haastattelutilanteessa, sitä vähemmän tarvinnee sanojaan hakea ja ilmaisujaan muuttella.

Puheenaiheiden valinta epäonnistui hieman siinä mielessä, että keskityin kysymyksiä laatiessani liikaa haastateltavien lapsuuteen ja nuoruuteen. Nelikymppisistä useimmat eivät tuntuneet olevan otollisessa muisteluiässä, ja tästä syystä jouduin monien kanssa keskustellessani improvisoimaan lisäkysymyksiä. Ehkä osa myös mielsi "keskustelun" liian henkilökohtaiseksi asiaksi eikä haastatelijan kysymyksiin vastaamista siksikään pidetty itseä puhuttavana aiheena. Onneksi kuitenkin kaikkia ei tarvinnut houkutellessa puhumaan: osa innostui hyvinkin yksityiskohtaiseen ja eloisaan tapahtumien kertomiseen ja kuvailuun.

Puheenaiheen vaikutus kieleen oli joidenkin haastateltavien kohdalla hyvin selvä. M1 oli huomattavasti murteellisempi kertoessaan lapsuudenkesistään ukkinsa luona maalla kuin nykypäivän asioista. Toisaalta menneisyyden muistelu innosti häntä enemmän kuin nykyiset tapahtumat, mistä syystä hän vastaili lapsuutta koskeviin kysymyksiin pitemmin.

sittek ku aena, vuos vuuelta, pikkusen kasvo pituutta ni, sitten tul' kylä posteljooni ammatti minulle, siitä ol viis kilometriä kaopalle matkoo missä ol posti tullunna joka päivä, polokupyörällä, aena reppu selekääv vuaj ja, ei kum polokupyörän kansa, käämääm postilla ja - -

- - talviaikaa aika paljon urheilu-, urheiluaiheita ja sitten näitä päätalo, kirjoja minä oon lukuun, tais sen sarjan nyt oon lukuun kaekki että mun, kae pittää ottaa uuvetaan taas alusta että - - (M1) .

Myös muutamien muiden informanttien murteellisuus lisääntyi hetkellisesti, kun he pääsivät kertomaan itseään lähellä olevasta tai huvittavasta tapahtumasta. Oheisiin esimerkkikatkelmiin liittyi haastattelutilanteessa naurua.

- - *kalattii ruapii [kissa] kuj jätteet sivuu* - - (M4)
- - *ai, ei oes kannattana tuonkaat takia ollat tuossa telekkarin ääressä sit tullee sanoneeks aina* (N1).
- - *sano lähteväsäk kaikki kattomaa* (N4).

Vakavuus ja kielellinen kontrolli liittyivät vastaavasti yhteen. Useat haastateltavat yleiskielistyivät, kun tuli puhe asiasta, joka ei kiinnostanut heitä tai johon he suhtautuivat raskaasti, kunnioittavasti tai erityisen ihailevasti. Tällaisia yleiskielistäviä aiheita olivat mm. kuolema (N6), koulunkäynnin keskeyttäminen (M1, N3) ja itselle tärkeät ihmiset (N6, N2). Muutamat yleiskielistyivät halutessaan aivan erityisesti painottaa jotakin asiaa. (Vrt. esim. Nuolijärvi 1986a: 322.)

- - *ne ei kerenneet käävöv vihillä, kus se suluhane, kolarissa kuol', ja, siinä synty poika, ja tuota ni, mut, hän, kolmivuotiaana hukku, et hän on nyt tuolla könömpellossa* (N6). [= hautausmaalla]

[et oo ikinä käynny ulkomailla?]

- en, enkä oop tehny mielillä, sittem minä oo sitten kum minä, alan tympääntyät tähä että minulla ei,tiältä en löydä enää mitään nis sitten kahotaan että* - - (M6).

Varmaankin myös omalla puhetavallani oli vaikutusta haastateltavien kielelliseen asennoitumiseen. En juuri itse viljele leimallisia murrepiirteitä mutta sitäkin enemmän leimattomia itämurteisuuksia ja nykypuhekielisyyksiä, mikä saattoi vaikuttaa haastateltaviin sekä yleiskielistävästi että puhekielistävästi, etenkin lyhyissä puheenvuoroissa. Suoria vaikutussuhteita ei tosin pysty kovin selvästi informanttien puheenvuoroista osoittamaan, ja tietysti sopeuduin jossain määrin omalta osaltani haastateltavieni puhetapoihin.

[- - no sä et oov varmaan sittek kattonus sitä elokuvaakaa?]

- en oo elokuvaa kattonum mut* - - (M5)

[mm, no mitäs sä oot tykännyn niistä?]

- no, kyllä mä* - - (M1)

- - jos sattuu semmosee koskemattomaam *paekkaa*, ittesä, löötämää mikä on *aeka* harvinaista mut joskus sattuu sillee, siinä toivos että ois kamera mukana. (M3)
[eikös se oo *aeka* *hijasta* kumminkiis silleem poimia?]

Vuorovaikutustilanne on niin mutkikas syiden ja seurausten verkosto, etteivät kaikki kielelliset vaikutussuhteet voi tulla ilmi peräkkäisissä puhunnoksissa. Epäilen, että keskustelukumppanilla on suuri vaikutus ainakin kielellisesti joustavien N1:n ja N4:n puhekieleen. Variaatiosysteemin rikkaus voi heidän puheessaan merkitä — paitsi joustavuutta sinänsä — myös yhteisen, hyväksyttävän puhutavan etsintää ja testausta. Kaikilla tämä yhteisyyden etsintä ei näyttäisi ilmenevän kielen rakenteellisella tasolla juuri mitenkään; esim. N6 vaikuttaa itsenäiseltä ja periaatteelliselta ihmiseltä sekä ajatuksellisessa että kielellisessä mielessä ja sen vuoksi hän ei ehkä edes pidä tilanteista sopeutumista omakohtaisesti mielekkäänä, varsinkaan jos sanoman perillemeno ei ole vaarassa häiriintyä. Muut informantit sijoittunevat sopeutumismotivaatioltaan näiden äärimmäisyyksien väliin.

3.2.6 Muuttujat toisiinsa vaikuttavina tekijöinä

Kielen taustamuuttujien keskinäiset vaikutussuhteet ovat monesti ristiriitaisia, koska muuttujat eivät tunnetusti ole eri puhujayksilöiden kannalta samanarvoisia eivätkä tietyt taustatekijät siksi tuota vain odotetunlaisia variantteja. Kielellisten syy-seuraussuhteiden tulkinnat onkin usein tehtävä yksilökohtaisesti.

Muutamit taustatekijät ovat kuitenkin kaikkien yksilöiden kannalta merkityksellisempiä kuin toiset, erityisesti ne muuttujat, jotka eivät ole informanteille yhteisiä ja jotka siten eivät suoranaisesti liity informanttien työläisidentiteettiin vaan "vapaa-ajan minuuksiprojektiin". Aineistossani näitä muuttujia voisi kuvailla "alittiutena kielellisille vaikutteille" — sekä psyykkisessä että sosiaalisessa mielessä — ja niitä ovat lähinnä seuraavat:

syntymäpaikka, "henkinen kaupunkilaistuneisuus",

lähisukulaisten ja ystävien asuinpaikat,
 suhtautuminen kieleen, esim. vieraisiin murteisiin,
 kielellisen variaatiosysteemin rikkaus, kielellinen joustavuus,
 puhenopeus,
 lukutottumukset,
 "kulturellien" harrastusten määrä ja laatu,
 sosiaalisten harrastusten laatu.

Muuttujien avulla on mahdollista hahmotella joitakin tekijöitä, jotka saattavat lisätä yksilön murteellisuutta tai vähentää sitä, niin että nykypuhekielisen variaation määrä puheessa samalla vähenee tai kasvaa. Tekijät ovat varsin yleisluonteisia ja niiden välillä voi olla joskus vain vivahde-ero, joskus ne ehkä repivät yksilöä rajustikin kahtaalle.

Asetelma 7. Murteellisuutta ja nykypuhekielistymistä luonnehtivia tekijöitä.

murteellinen	nykypuhekielistyvä
syntynyt maalla, elänyt maalla	asunut aina kaupungissa
kaipaa maalle, viljelee kotipihaansa	ei muuttaisi maalle, ei viljele pihaansa
sukulaiset ja ystävät itäsuomalaisia	sukua myös Etelä- ja Länsi-Suomessa
ennakkoluuloinen, kieli ei kiinnosta	avoin, ihailee vieraita murteita ja puhetapoja
puheen variaatiosysteemi "perinteinen", melko vähän vaihtelua	puheessa paljon rinnakkaisvariantteja, useat edustukset vapaassa vaihtelussa
puhuu hitaasti	puhuu nopeasti
lukee vähän, "käytännöllinen"	lukee monipuolisesti, "sivistynyt"
ei välitä "kissanristiäisistä", viihtyy yksin tai perheen parissa	käy usein konserteissa, tansseissa ja teatterissa, seurallinen
viettää lomaa mökillä tai Lapissa	lähtee seuramatkalle etelään
lenkkeilee ehkä kaverin kanssa	toimii esim. urheiluseuran sihteerinä

Kukaan haastateltavista ei edusta puhtaasti vain murteellista tai nykypuhekielistyvää puhujaa eikä mikään piirre yksittäisenä kerro henkilön murteellisuudesta tai nykypuhekielistyydestä paljoa mitään. Eri tavoin puhuvilla ihmisillä voi myös olla eroa esim. persoonallisissa aikakäsityksissä. Murteenpuhujan ajatusmaailmaa saattaa luonnehtia tietty nostalgia, kaipuu onnellisena pidettyyn lapsuuteen maalla luonnon helmassa (erityisesti M1, N6). Henkisesti kaupungistuneempi työläinen vaikuttaisi olevan orientoituneempi nykyaikaan (esim. N3, M5). Paperityöläisille on yhteistä työn arvostus, joka ilmenee murteenpuhujalla usein käytännöllisemmin ja näkyy myös vapaa-ajan yleishyödyllisenä puuhailuna, kuten hyötykasvien viljelynä ja kalasteluna (M1, M6). Erilaistaviin muuttujiin voi tietyin varauksin lisätä myös informanttien iän; ovathan nuorimmat informantit melko vähämurteisia ja vanhimmat murteellisia. Ikä sinänsä ei kuitenkaan ratkaise yksilön suhtautumista kieleen saati määrittele hänen sosiaalisten kontaktiensa määrää tai laatua. Suurimmat tulkinnalliset ongelmat liittyvät tässäkin tutkimuksessa biologiseen sukupuoleen, ammattiin ja sosiaaliseen asemaan. Ammatti ja asema lienevät informanteilla kielen kannalta ajatellen jokseenkin samanlaiset, koska kaikkien työ on melko vapaata ja itsenäistä, ja kielellisen kontrollin merkitys lienee siksi työpaikalla vähäinen (poikkeuksena N3, joka tapaa työssään jopa kymmeniä ihmisiä päivittäin). Informantit vertautuvat Nuolijärven (1986a: 217—218) B-ryhmän miespuhujiiin, henkilöihin, jotka "eivät tarvitse" kieltä työssään ja joiden sosiaalinen asema työpaikalla on "riippumaton" ja "maskuliininen". Niinpä varsinkin naispuolisten informanttien ns. sosiaalinen sukupuoli on ongelmallinen määriteltävä.

Sukupuolen ja sosiaalisen aseman merkitystä näyttäisi olevan järkevintä tarkastella yksilön kielellistä muutosalttiutta vasten. Jos siis nykypuhekielistäviä (ja yleiskielistäviä) tekijöitä on yksilön psykososiaalisessa todellisuudessa vähän, yksilön oma murteellisuuskaan tuskin vähenee tai arvottuu hänelle sukupuolisosiaalisessa mielessä. Ei vaikuttane todennäköiseltä, että esim. "miehisesti" puhuva N2 mieltäisi itsensä maskuliinisemmaksi kuin "naisellisesti" puhuvat N1

ja N5; varsinkaan kun N2:n harrastukset — posliininmaalaukset ja ompeleminen — sekä feminiininen olemus, puhetapa ja koti eivät oikein tue oletusta "sosiaalisesti miehekkäästä" naisesta. Naisia erottaa pikemminkin perhetausta, joka N2:lla on itäsuomalaisempi kuin kahdella muulla. Lisäksi N2:n "menneisyysuuntautuneisuus" on melko suurta: hän ei katso televisiota juuri lainkaan ja lukuharrastuskin painottuu lähihistorian aiheisiin kuten sotalapsien elämäkertoihin. Tarve muuttaa omaa puhekieltä lienee siten ollut melko vähäinen.

Sukupuolis-sosiaalinen asema ei siis voi mielestäni määräytyä kielellisesti ilman yksilön tietoisuutta siitä, mitä hänen kielenkäytöltään odotetaan hänen sukupuolensa ja ammattinsa perusteella. Jos yksilö ei tiedä tai ei piittaa näistä sosiaalisista odotuksista, ei hänellä voine olla kielenkäytön kannalta mitään erityistä asemaakaan. Itsenäisessä ja ehkä yksinäisessäkin tehdastyössä tällaisen aseman merkitys lienee erityisen vähäinen.

3.3. Puhujatyyppejä

3.3.1 Murteensäilyttäjä

Murteensäilyttäjällä tarkoitan henkilöä, jolle vahvastikin savolaismurteinen puhetapa on luonnollinen, kyseenalaistamaton valinta. Tällaisen ihmisen kohdalla puheen murteellisuus ei niinkään johdu nykypuhekielisten vaikutteiden suoranaista karttamisesta kuin omana itsenä esiintymisestä. Niinpä murteensäilyttäjä ei välttämättä edes pidä itseään erityisen murteellisena, vaikka asennoituminen murteeseen (tai murteisiin yleensä) saattaa olla myönteistä tai neutraalia.

Tämänkaltaisesta "klassisesta" savolaisesta kelpaa selvimmin esimerkiksi M6, jonka hidas ja rauhallinen puhetapa osaltaan suosii murrevarianttien esiintymistä. Läheiset suhteet sukuun ja toisaalta luontainen kiinnostuksenpuute omaa ja muiden puhetapaa kohtaan ovat todennäköisesti vaikuttaneet siihen, että murre on säilynyt melko hyvin hänen puheessaan. M6:ta ei toisin sanoen innosta esim. tarkkailla, miten joku puhuu tai käyttäytyy puhuessaan, vaikka hän muista

ihmisistä kiinnostunut onkin. Hänen kielellinen tietämyksensäkin vaikutti melko pintapuoliselta; esim. slangia hän luonnehti "semloseksi nuorisomuoti-ilimiöksi" ja jopa äidinkielen opetuksen hän muistaa kouluajoiltaan turhauttavana. M6:n lukuharrastus on rajoittunut luonnontieteellis-teknisiin aiheisiin.

Vaikutelmani M6:n puheen murteellisuudesta perustuu seuraaviin näkökohtiin:

1. Kaikkein tavallisimpien savolaispiirteiden (švaavokaalin ja yleisgemaation) osuus puheessa on selvästi yli 50%.
2. Myös joitakin harvinaisempia murrepiirteitä (essiivipartisiippeja ja erikoisgemaatiota) esiintyy runsaasti.
3. Yksikön 1. persoonan pronominin pikapuhemuotoja on vähänlaisesti.
4. Muita nykypuhekielisyyksiä ilmenee lähinnä vain sellaisissa yhteyksissä, joissa aluemurre ei estä niiden esiintymistä.

Puhetta voisi siten luonnehtia murreväritteiseksi aluepuhekieleksi, jossa yleis-kielen kontrolloiva vaikutus näkyy voimakkaampana kuin nykypuhekielelle tyypillinen epämuodollisuus ja typistyneisyys.

- - sanotaanko semmosta tasapaksustim minä, kävin koulun että em minä, em minä pingottana missää aiheessa kyllä minä keskityin kokkeisii ja, jos en lukemalla niim mietin aena jottait tuom- , että mitähäs siitä om puhuttu ja, silleen sel luovil läpite, sanottaal luovimiseks ilimeisestik ku on, eij_oop panostana sitä [naurahtaa], siihe opiskelluun niim paljom mutta, suhteellise, hyvi en nyt ihah huonostikkaa, minusta ne aineet männy että - -

M6 on myöhäinen maallemuuttaja, joka asuu itse 80-luvun lopulla rakentamassaan talossa 30 kilometrin päässä Varkaudesta. Perheeseen kuului haastatteluhetkellä syntyjään varkautelainen vaimo ja kaksi aikuista poikaa, joista toinen ei enää asunut kotona. Haastattelutilanne kodissa muodostui leppoisaksi, mihin saattoi olla syynä paitsi haastateltavan ihmisläheinen ja jännittämätön luonne myös ystävyys isäni kanssa. Isä oli mukana vierailulla M6:n kotona, mutta itse haastattelutilanteeseen hän ei osallistunut.

M6 on pohdiskeleva käytännön ihminen, jota kiinnostaa rakentaminen, metsän raivaus ja niissä tarvittava käytännön matematiikka. Aktiivisen puuhastelun, luonnossa liikkumisen ja hyvien ihmissuhteiden tärkeys korostuivat haastattelun

aikana useaan kertaan. Luonnonläheisen elämäntyylin perustana ovat sisävesilaivassa vietetyt lapsuudenkesät, joista M6 katsoo kiinnostuksensa ulkoilmaelämään virinneen. Kiireetön työnteko omassa pihassa, soutelu ja kalastelu ovat hänelle selkeästi arvokkaampia asioita kuin tupaten täysillä aurinkorannoilla löhöily tai aktiivinen seuraelämä.

M6:n murteellisuuden syynä voi siis nähdä pitkälti paitsi hänen kielestä kiinnostumattoman luonteensa, myös viihtymisensä pienissä elämänympyröissä. Halu ja tarve muuttaa omaa puhekieltä on mitä ilmeisimmin ollut erittäin vähäinen. Tästä syystä voinee myös olettaa, että lapsuudenkodin vaikutus puheeseen on edelleen näkyvä ja tärkeämpi kuin esim. Etelä-Suomessa asuvien sukulaisten.

3.3.2 Kielellinen tasapainoilija

Kielellinen tasapainoilija heilahtelee usean eri kielimuodon välillä. Häntä ei voi kuvailla samassa mielessä murteelliseksi kuin murteensäilyttäjää eikä häntä voi pitää varsinaisesti nykypuhekielisenäkään. Usein hän itsekin tunnustautuu "sekasotkun" puhujaksi. Tyypistä käyvät parhaiten esimerkeiksi aineistossani M2 ja N1. Heistä M2 on epämuodollinen, vapautuneen puhekielinen yksilö. N1 on puhetavaltaan M2:ta ristiriitaisempi ja jakautuneempi, koska myös yleiskielen vaikutus ilmenee puheessa kiinnostavalla tavalla.

N1 heijastanee puhuessaan kaikista informanteista selvimmin oman suku- ja perhetaustansa sekavuutta ja hajanaisuutta. Syynä tähän on paitsi tausta itsessään myös aktiivinen suhtautuminen omaan puhekieleen. N1 on huomannut muuttavansa puhetapaansa tilanteittain: leppävirtalaisen äidin kanssa tulee puhuttua murteellisemmin kuin työtovereitten, mutta toisaalta kahden Tampereen seudulla asuvan sisaren puhuma kaunis hämäläismurrekin tarttuu.

Puheen tasapainoiluominaisuudet näkyvät N1:n kohdalla seuraavasti:

1. Useat edustukset ovat vapaassa vaihtelussa; mm. yleisgminaatio, *minä ~ mä* -edustus ja vaihteluedustus *h ~ t* ts:n heikkona vastineena.

2. Kaikki neljä *tulla*-verbin kolmannen persoonan varianttia, siis *tulee*, *tullee*, *tuloo* ja *tulloo*, esiintyvät puheessa.

3. A:n loppuheittoa on muihin informantteihin verrattuna runsaasti.

4. Muutakin nykypuhekielisyyttä on, joskin 3. infinitiivin illatiivin lyhentyneet muodot puuttuvat täysin.

Puhe vaikuttaa melko tyypilliseltä aluepuhekieleltä, jonka aluemurteinen perusta pilkahtelee näkyviin silloin tällöin. Kokonaiskuvaa rikastavat satunnaisesti esiintyvät vieraat variantit ja joskus savolaismurteelle epätyypillinen yleiskielinen korrektius (esim. *OA*, *eA* -vokaaliyhtymät ovat puheessa joskus yleiskielisessä asussa). Kokonaisuudesta tulee mieleen ihminen, joka on enemmän tai vähemmän tietoisesti vähentänyt joidenkin leimallisimpien savolaispiirteiden käyttöä ja omaksunut tilalle muutaman uutuusvariantin, joita hän kuitenkin käyttää yleensä melko satunnaisesti.

televisiosta uutiset katon, sitte, mielellään kahon, jos tulloo jotaim musiikki, ohjelmia konsertteja tait tämmösii ne minä katom mielellää sillon tällöm mä katon jonkuu viihdeohjelma, minä ootan että sieltä tulis joku hyvä viihdeohjelma mutta, ei sieltä mä useim petyn sitte [nauraa], ei se ookkaan tuntuu et ei se aine menekkään eikä pures se huumori mikä sieltä tuloo [nauraa], ai ei oes kannattana tuonkaan takia ollat tuossa telekkarin ääressä sit tullee sanoneeks aina.

N1 on naimisissa Pohjois-Karjalan maaseudulta muuttaneen miehen kanssa. Heillä on kaksi lasta: täysikasvuinen tytär ja kouluikäinen poika. Perhe asuu omakotitalossa tavallisella 80-luvulla rakennetulla pientaloalueella muutaman kilometrin päässä keskustasta.

N1 itse on kotoisin Leppävirran syrjäkylältä. Lapsuuskoti oli köyhä ja monilapsinen, mikä merkitsi käytännössä varhaista lähtöä maailmalle omaa elantoa tienaamaan. Tästä syystä edustin varmaan N1:lle tyypillistä nykynuorta (hänen tyttärensä sukupolvea), joka ei voi tietää mitään työntäyteisestä elämästä 50-luvun pienviljelijäperheessä. Hyvä niin, koska keskustelun lähtökohdaksi asetelma oli hedelmällinen.

N1 on tavallinen, puhelias perheenäiti, jonka mielenkiinto on lasten kasvettua ja oman ajan lisääntyessä suuntautunut enemmän kodin ulkopuolelle. Kansalaisopiston kielikurssit, teatteri ja etelänmatkailu kiinnostavat häntä siinä missä marjastuskin tai television katselu rauhassa kotona. Ympäri eteläistä Suomea levittäytynyt sisarusparvi myös osaltaan tukee suuntautumista ulos päin kotoisesta elämänpiiristä. Sosiaaliset riennot merkitsevät N1:lle innostavaa ajanvietettä, mistä syystä hän on tyytyväinen varkautelaisena oloon ja kaupungin kulttuuritarjontaan. Toisaalta N1 tähdentää kaupunkiin joutumisensa olleen pikemmin sattumaa kuin tietoista halua sijoittua paikkakunnalle. Muuttoa pois hän ei ole kuitenkaan koskaan edes harkinnut.

N1:n mielenkiinnon kohteet suuntautuvat siis jossain määrin kieleen, ulkomaanmatkailuun ja niiden kautta oman elämänpiirin avartamiseen. Ilmeisesti siksi hän omaksuu kielellisiä vaikutteitakin melko helposti, vaikka ei sisaruksiaan ja muualla Suomessa asuvia tuttaviaan tämän tästä näkisikään. Tältä osin hänen elämänasenteensa on osittain vastakkainen kuin murteensäilyttäjä M6:n.

3.3.3 Yleispuhekielistyjä

Yleispuhekielistyjä ei aina eroa kovinkaan paljon kielellisestä tasapainoilijasta. Puheen kokonaiskuva vain on vähemmän värikäs. Yleispuhekielistyjällä leimallisia murrepiirteitä ei kuitenkaan paljoa ole, vaikka edellytyksiä niiden esiintymiselle elinympäristössä olisikin. Käytännössä tällainen ihminen voisi olla puheensa perusteella kotoisin melkein mistä tahansa kolkalta itäistä murrealuetta.

Yleispuhekielistyjästä kelpaa esimerkiksi N3, jolla myös on taustansa perusteella parhaimmat edellytykset olla leimattomasti murteellinen; onhan hän nainen, haastateltavistani toiseksi nuorin ja työskennellyt vuosikautia palveluammatissa työpaikkaruokalan ruoanjakelijana. Saamani yleisvaikutelman perusteella hän on myös informanteista kielellisesti korrekteimpia.

N3:n puheessa huomiota kiinnittävät erityisesti seuraavat seikat:

1. Murrepiirteiden edustukset ovat enimmäkseen pieniä, esim. yleisgemaatiota on vain vähän.
2. Useat melko keskeiset murrepiirteet puuttuvat puheesta täysin, mm. švaavokaali, labialisaatio ja pitkien vokaalien diftongiutuminen.
3. Persoonapronominien pikapuhemuotoja sen sijaan esiintyy runsaasti.
4. Muutakin nykypuhekielistä edustusta on, mutta määrät eivät ole suuria (3. infinitiivin lyhentynyttä illatiivia esiintyy satunnaisesti, A:n loppuheitto on rajoittunut muutamiin sanoihin).

N3 edustanee siten aineistossani murteesta "luonnollisesti" vieraantunutta "nyky-aikaista" kaupunkilaista, jonka ajattelutavalle on myös ominaista varkautelaisittain pitkälle menevä kielellinen sallivuus: siinä missä useat muut haastateltavat vieroksuvat esim. slangia, N3 arvelee käyttävänsä sitä joskus itse.

- - mut ei semmosta säännöllistä että kävisin niinkun, säännöllisestij joka viikko, jossaim määrättyssä harrasteessa että sitte aeka pitkälti, tätä nykyä om mennys sitten tuota, laste harrastuksissa että, kun ne pelaa jalkapalloo tai, vanhempi pelaa nyttten, nuorempi ei enää pelaa ni, sit siellä, talkootöissä ja kioskissa tämmösissä, et siinä se niinku, enimmäkseem menee sitte.

N3 asuu miehineen ja kaksine kouluikäisine poikineen samalla pientaloalueella kuin kielellinen tasapainoilija N1. Paitsi asuinpaikka, myös naisten harrastukset ja kiinnostuksen kohteet ovat jossain määrin samansuuntaisia, joskin N3 on heistä ehkä selvemmin koti-ihminen, joka viihtyy hyvin romanttisten kirjojen, leipomusten ja neulomisen parissa.

N3 on syntyjään varkautelainen ja asuu nykyisin vain kilometrin päässä lapsuudenkodistaan. Kaupungista lähtö kävi nuorempana mielessä, mutta Varkauteen jäänti ei ole kuitenkaan harmittanut. Siteet kotipaikkakuntaan ovat säilyneet erityisen vahvoina siksikin, että äiti ja viidestä sisaruksesta neljä asuu edelleen Varkaudessa ja aviomieskin on täkäläisiä. Suurin osa muistakaan sosiaalisista kontakteista ei ulotu Kuopiota kauemmas.

N3:lla ei siten ole ollut lähiympäristössään samassa määrin yllykkeitä omaksua vieraita vaikutteita kuin esim. N1:llä. Toisaalta hänen puhetapansa on varmasti jo lapsena ollut vähemmän murteellinen kuin maalla kasvaneen N1:n. Naisvaltaisella palvelualalla toimiessaan hän on myös joutunut kiinnittämään puheeseensa huomiota paljon muita informanteja enemmän ja myös nykyisessä tehtävässään tehtaalla hän on tavallaan muiden työntekijöiden opastaja, millä voi otaksua olevan vaikutusta hänen puhekieleensä.

3.3.4 Tyypillinen varkautelainen puhuja

Jos tuijotetaan tiukasti vaihteluedustusten keskiarvoja, leimautuu tyypillisimmäksi puhujaksi jo edellä kuvailtu kielellinen tasapainoilija N1, jonka puheessa yleisgeminaation, *minä* ~ *mä* -vaihtelun ja vaihtelun *tu-* ~ *to-* suhteelliset osuudet ovat lähellä ryhmän keskiarvoa. Muukin edustus on melko tasaista, lukuun ottamatta *männä*-verbiä, joka puuttuu puheesta kokonaan.

Toisaalta voisi kysyä, millaista tyypillisyyttä N1 edustaa aineistossa, jossa äärimmäiset poikkeukset ovat keskivertotapauksia tavallisempia. Mitä arvoa tyypillisen puhujan käsitteellä siis tässä tutkimuksessa voi olla?

Esitän N1:n vastatyypiksi M3:n, jolla on runsaasti ääriedustuksia: muuhun ryhmään nähden vähäinen yleisgeminaatio (7,5 %) mutta runsas labialisaatio ja švaavokaali (91,1 %); vähän persoonapronominien pikapuhemuotoja (10,5 %) mutta suhteellisen runsas nykypuhekielen edustus vaihtelussa *tu-* ~ *to-* (21,7 %).

M3:n valinnat eivät siten ole kielellisiä kompromisseja ainakaan samassa mielessä kuin N1:n. Kaupungissa kasvaneena hänen ei todennäköisesti ole tarvinnut tehdä erityisiä "sovitteluratkaisuja", toisin kuin maaseudun syrjäkylältä muuttaneen N1:n, jonka voisi olettaa nuorempana olleen murteellisuudeltaan samaa luokkaa kuin niin ikään maalta muuttaneen N6:n (N1:n puheessa on edelleen melko paljon joitakin leimallisia, vaikeasti kontrolloitavia äännepiirteitä, mm.

liudennusta, *i:n* loppuheittoa ja diftonginreduktiota). Siten esim. yleisgemmaatio on saattanut olla jo lapsuudessa M3:n puheessa vähäistä eli piirteen mahdollinen "pappa"- tai "akka"-leima voi olla perua 30—40 vuoden takaa. Lisäksi leima lienee syntynyt jossakin pienryhmässä, koska suinkaan kaikki keski-ikäiset varkautelaiset eivät gemmaatiota karta. Švaavokaali sen sijaan lienee M3:lla puhemaneeri, jonka hän on ehkä osittain tietoisesti omaksunut erityisenä vitsikkyuden tai kapinallisuuden ilmaisimena (M3 laskee haastattelussa mm. leikkiä ex-vaimostaan, mitä kukaan muu eronnut ei tee). Maalta muuttanut N1 on tuskin ollut tietoinen gemmaation leimallisuudesta ja švaavokaalin toissijaisesta käytöstä kaupunkiyhteisössä.

Sekä N1 että M3 ovat silti molemmat hyviä esimerkkejä yksilön kielellisestä samastumisesta varkautelaisyhteisöön ja yksilöllisen valinnanvapauden suuruudesta. Kummankin sopeutumista lienevät tosin ohjanneet hiukan erilaiset tekijät, ja N1:llä myös kielellisiä samastumiskohteita lienee ollut M3:a enemmän. Yksilö ei siis välttämättä sopeudu vain yhteen tiettyyn puhujaryhmään, ja tästä syystä "varkautelainen puhetapa" on väistämättä abstraktio, johon sisältyy lukuisia erilaisia, varkautelaisittain mahdollisia tapoja puhua.

Varkautelaisena olemisen kielelliset ehdot ovat tutkimukseni perusteella hyvin väljät. Lähinnä seuraavilla seikoilla on yhteisöön kuulumisen kannalta merkitystä:

1. Puheessa on oltava melko paljon leimattomia itämurteisuuksia

— mm. *t:n* heikon asteen murrevariantteja, ainakin lievä diftonginreduktio, *i:n* itämurteista loppuheittoa ja assimiloituneita *eA*, *OA* -vokaaliyhtymiä.

2. Leimallisia murrepiirteitä täytyy esiintyä satunnaisesti

— puheessa on oltava vähintään joko švaavokaali (miehillä) tai yleisgemmaatio (naisilla)

— jos yksilö karttaa gemmaatiota, niin hän saattaa suosia sekä švaavokaalia että labialisaatiota.

3. Nykypuhekielisyys ei voi esiintyä puheessa kovin paljoa, koska useat murrepiirteet rajoittavat nykypuhekielen piirteiden esiintymistä
— murteellinen sana tai lauseyhteys ei voi olla samanaikaisesti kovin nykypuhekielinen

3.4 Nykypuhesuomen murros ja varkautelaiset työläiset

Kielen on todettu muuttuvan hitaasti, pikemmin sukupolvien mittaan kuin vain yhden yksilön elämänkaaren aikana. Yksilöiden elämänvaiheet taas voivat poiketa paljon saman sukupolven sisälläkin ja siten mitään varsinaista "kielenmurrossukupolveakaan" ei voi olla olemassa.

Suuret ikäluokat jäävät ehkä historiaan sukupolvena, joka vei aineellisen tasarvoistumisen Suomessa huippuunsa, mutta tuskin erityisinä kielellisen murroksen toteuttajina. Puhekieli ei muutu itsekseen, eivätkä puhetapaansa muuta henkilöt, joiden muutoshalu tai -tarve on vähäinen. Tutkimustulokseni ovat mielestäni ennen muuta todistuskappaleita persoonallisen motivaation merkityksellisyydestä siinä, millaiseksi yksilön puhekieli kokonaisuudessaan muodostuu.

Sinänsä tulokseni ovat myös aivan odotuksenmukaisia. Kaupunkilaisen ihmisen on todettu puhuvan keskimäärin vähemmän murteellisesti kuin maalaisen, vaikka maaseutu ei olisikaan kilometreissä mitaten kaukana (vrt. Kinnunen 1991: 18, 46—48 ja 78—79). Välimatka on henkinen ja symbolinen ja sen vuoksi eripituisen eri ihmisille. Toisen tai kolmannen polven kaupunkilainen voi tuntea olevansa sekä henkisesti että fyysisesti jo kaukana pienviljelytilalta. Jos taas omat juuret ovat maalla, niitä ehkä halutaan tietoisestikin korostaa puheessa. (Ks. myös Mielikäinen 1981b: 111.)

Kiinnostavaa sen sijaan on, että murteesta irtautuminen voi tapahtua niinkin epätasaisesti kuin informanteillani. Paitsi että murteen käyttö voi vaihdella määrällisesti yksilöittäin todella paljon, murre voi arvottua laadullisesti monilla

eri tavoilla. Kamppailu murteen, legitiimin yleiskielen ja nykypuhekielen välillä ei siten tarkoita varkautelaisten kohdalla pelkästään murteen häviämistä ja nykypuhekielisten piirteiden hivuttautumista puheeseen vaan myös murteellisten varianttien "uuskäyttöä". Murretta siis käytetään ehkä tietoisesti valikoivasti haluttaessa luoda itsestä kuvaa esim. "kunnon duunarijätkänä" tai "ihan tavallisena kaupunkilaisena".

Ikänsä itäsuomalaisessa pikkukaupungissa asunut tehdastyöläinen puhuu tästä syystä selvästi murteellisemmin kuin läntiselle murrealueelle muuttanut maalainen savolainen, jolle muutos ei merkitse vain valinnanvapautta vaan myös kielellis-sosiaalista pakkoa. Sosiaalinen pakko voi tarkoittaa paitsi laajamittaisempaa murteen katoamista myös tietoisempaa kielellistä kontrollia ja yleiskielistymistä kuin "vapaaehtoinen" murteesta luopuminen; esim. Nuolijärven savolaismuuttajilla *ts*-yhtymän ja *d*:n vastineina on esiintynyt yli puolessa tapauksista yleiskielinen variantti, kun taas omassa aineistossani puhekieliset variantit ovat lähes yksinomaisia. Informanttini vaikuttaisivat sisäistäneen Helsingin puhekielessä melko leimattoman *ts*-yhtymän *tt*:n savolaismuuttajia paremmin ilmeisesti jo sen tähden, ettei heidän ole tarvinnut suuremmin miettiä eri vaihtoehtojen leimallisuutta varkautelaisyhteisössä. Sekä muuttajilla että esim. leppävirtalaisilla *tt*:n suhteellinen osuus on ollut vaihteluedustuksesta vain noin 20 %, kun taas informanteillani se on peräti 71,9 %. (Nuolijärvi 1986: 102 ja 117 sekä Kinnunen 1991: 88.)

Helsinkiläispuheen leimattomat puhekielisyydet ja varkautelaispuheen leimattomat murteellisuudet voivat siten olla osaksi päällekkäisiä. Kielellisen kontrollin löystyminen voi lisätä sekä puheen murteellisuutta että puhekielisyyttä, mutta viime kädessä piirteiden leimallisuus tai leimattomuus on kuitenkin kiinni itse puhujasta: hänen taustastaan, murteellisuudestaan ja kielellis-sosiaalisesta tietoisuudestaan.

Vaikka varkautelainen tehdastyöläinen on vähämurteisempi ja nykypuhekielisempi kuin maalainen savolainen, hän on edelleen suomalaisen yhteiskunnan

kielellisessä kentässä varsin murteellinen ja yhä leimallisesti savolaismurteinen. Murteen vähittäinen katoaminen ja nykypuhekielistymiskehitys jäävät vahvistusta vaille, koska esim. vuonna 1961 syntyneet varkautelaiset lukiolaiset ovat aikoinaan olleet vähämurteisempia mutta jokseenkin yhtä nykypuhekielisiä kuin informanttini (VarK). Ritva Heiskasen 60-luvun lopussa tutkimilla koululaisilla murteellisuuksia on esiintynyt aika lailla saman verran kuin informanteillani: yleisgeminatian suhteellinen osuus on ollut 49 %, pitkän vokaaliaineksen diftongiutumisen 18 % (1969: 65—66 ja 86). Myös suuret yksilölliset erot murrepiirteiden käytössä on havaittu jo tuolloin. Mikään varkautelaisten puheessa ei osoita, että murteet katoaisivat Suomesta yhden tai edes parin kolmen sukupolven elinaikana.

Ne kielellis-sosiaaliset suhteet, jotka kiinnittävät paperityöläisiä traditionaaliiseen murteeseen, eivät liioin ole vähäisiä. Staattinen työyhteisö, itäsuomalaisella maaseudulla syntynyt puoliso sekä tiivis vuorovaikutus ikääntyvien sukulaisten kanssa ovat tekijöitä, jotka pitänevät yksilöä kiinni "perinteisessä" kieliyhteisössä ja tukkinevat tehokkaasti nykypuhekielistymistä. Yksilön murteellisuus voinee siten vanhemmiten jopa lisääntyä.

Todennäköisesti yksilön kieli myös erilaistuu vanhemmiten hitaammin, koska maailmankuva — kielellisessäkin mielessä — on valmiimpi kuin nuorella ihmisellä, joka vasta opettelee ja testaa kielensä ja kulttuurinsa sosiaalisia merkityksiä (Berger & Luckmann 1995: 152—153 ja 159—160). Nuori ihminen on tästä syystä riippuvaisempi siitä, mitä muut hänen puhekielestään ajattelevat. Näin ollen en pidä todennäköisenä, että tehdastyöläiset enää vanhemmiten paljoa nykypuhekielistyisivät; huomattava kielellinen muutos edellyttäisi huomattavaa muutosta sekä fyysisissä että psykososiaalisissa olosuhteissa.

70-luvun tutkimusten ydinajatus kaupunkipuhekielen jatkuvasta murroksesta ei silti ole mielestäni tyystin vailla todellisuuspohjaa: ovathan jotkut yksilöt huomattavasti parempia kielellisten muutosten edistäjiä kuin toiset, luultavasti vanhetessaankin. Yksilöllisten erojen tuottama heterogeenisyys ei mielestäni ole

omiaan ainakaan vähentämään yksilöiden tutkimisen kiinnostavuutta ryhmätutkimuksen ohessa. (Vrt. Lappalainen 1996: 32.)

Yksilöiden tutkimisen metodiset ongelmat ovat toki suuria, koska nykyinen menetelmä on kehitetty ensisijaisesti ryhmien tutkimiseen luokkayhteiskunnassa, ja luokkayhteiskuntahan Suomi ei sanan varsinaisessa merkityksessä ole. Metodia pitäisikin uudistaa, jos yksilöiden tutkimusta aiotaan kehittää. Ensinnä sosiolinguvistiset muuttujat olisi määriteltävä uudestaan yksilöllisestä näkökulmasta; biologinen sukupuoli ei muuttujana riitä, vaan pitäisi kysyä asianomaiselta itseltään, millaista on esim. työskennellä naisena miesvaltaisessa tehtaassa. Lisäksi muuttujien tärkeysjärjestystä tulisi voida arvioida nykyistä paremmin yksilöittäin; mallia olisi mahdollista hakea sosiologisten tutkimusten kysymyslomakkeista. Määrällisten ja ennalta määriteltyjen muuttujien ohessa pitäisi keskittyä laadullisten ja yksilökohtaisten muuttujien selvittelyyn: arvioida siis kriittisemmin yleistysten ja arkielämän todellisuuden suhdetta. Yksilöidymmät taustatiedot olisivat todennäköisesti moniarvoistaneet enemmän myös oman tutkimukseni kokonaiskuvaa, vaikka nekään tuskin olisivat selittäneet tyhjentävästi kaikkia idiolekteittaisia eroja.

Toinen konkreettinen mahdollisuus on kontekstilähtöisemmän tutkimustavan kehittäminen. Kielenpiirteiden keskinäisiä vaikutussuhteita olisi syytä tutkia lähemmin, koska analyysi ehkä auttaisi ymmärtämään paitsi piirteiden kombinoitumista myös tilannevaihtelua, jonka syihin on nyky menetelmin melko vaikeaa päästä käsiksi. Esimeriksi verkostotutkimuksen avulla ei tilannevaihtelua voida täysin tyydyttävästi selittää, koska yksilö ei ole kielellisessäkään mielessä yksinomaan sosiaalisen verkkonsa summa.

Yksilöllisten erojen selvittäminen käy myös sitä tärkeämmäksi mitä pitemmälle suomalaisen yhteiskunnan fragmentoituminen etenee. Työmarkkinoiden lohkoitumisen vuoksi valtakunnan sisäinen muuttovirta suuntautuu pääkaupunkiseudulle runsaampana kuin koskaan aiemmin. Suomi on myös periaatteessa jakautumassa yhtäältä pysyvästi työttömiin ja työllisiin, toisaalta puoliammattitaitoiisiin

ja ylikoulutettuihin pätkätyöläisiin, eikä näiden jakautumisten vaikutuksia puhekieleen voida vasta kuin arvailla. Yhteiskunnallinen eriarvoistuminen johtanee myös vuorovaikutuksen eriarvoistumiseen; esim. köyhimmät, kouluttamattomimmat ja iäkkäimmät ihmiset jäävät internetin ulkopuolelle. (Vrt. Nuolijärvi 1998: 386—396.)

Sosiolingvistista metodia on siis syytä eriyttää ja muunnella tulevaisuudessa yhä enemmän. Tutkimuksista irti saatu hyöty ei olennaisesti lisäänny toistamalla samoja tutkimusmalleja vuosikymmenestä toiseen tai suosimalla vain jotakin tiettyä ajankohtaisena pidettyä tapaa tehdä tutkimusta. Puhuttu kieli on moniääninen ja moniarvoinen ilmiö, ja niin tulee olla laita puhutun kielen tutkimuksenkin.

LÄHTEET

- AHPONEN, PIRKKO-LIISA — JÄRVELÄ, MARJA 1983: Maalta kaupunkiin, pientilalta tehtaaseen. Tehdastyöläisen elämäntavan muutos. WSOY, Juva.
- ALAPURO, RISTO 1985 [1980]: Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat 1870-luvulta toiseen maailmansotaan. — VALKONEN, TAPANI ym.: Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana s. 36—100. Neljäs painos. WSOY, Juva.
- ALESTALO, MATTI 1985 [1980]: Yhteiskuntaluokat ja sosiaaliset kerrostumat toisen maailmansodan jälkeen. — VALKONEN, TAPANI ym.: Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana s. 101—200. Neljäs painos. WSOY, Juva.
- ANTIKAINEN, VÄINÖ 1986: Massan voimalla. Paperiliiton Varkauden osasto n:o 14 r.y. 70 vuotta. Varkaus.
- BERGER, PETER L. — LUCKMANN, THOMAS 1995 [1966]: Todellisuuden sosiaalinen rakentuminen. Alkuteos *The Social Construction of Reality*. 2. painos. Gaudeamus, Helsinki.
- CHAMBERS, J. K. — TRUDGILL, PETER 1980: *Dialectology*. Cambridge University Press. Cambridge.
- FFL = *Folia Fennistica & Linguistica*. Tampereen yliopiston suomen kielen ja kirjallisuuden laitoksen julkaisuja. Tampere.
- HALLIDAY, M. A. K. 1985 [1978]: *Language as a social semiotic: The social interpretation of language and meaning*. London.
- HEISKANEN, RITVA 1969: Eräiden äänneopillisten murrepiirteiden esiintymisestä Varkauden koululaisten puhekielessä. Pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- HUTTUNEN, LEENA 1986: Täytesanat jyvaskyläläisessä puhekielessä. *NPMJy* 4 s. 81—97.
- ILMONEN, KAJ — KEVÄTSALO, KIMMO 1995: Ay-liikkeen vaikeat valinnat. Sosiologinen näkökulma ammatilliseen järjestäytymiseen Suomessa. Palkansaajien tutkimuslaitos, tutkimuksia 59. Helsinki.

- JALLINOJA, RIITTA 1985 [1980]: Miehet ja naiset. — VALKONEN, TAPANI ym.: Suomalaiset. Yhteiskunnan rakenne teollistumisen aikana s. 243—270. Neljäs painos. WSOY, Juva.
- KASVIO, ANTTI 1982: Teollisuustyö ja elämäntapa. Tutkimus kahden suuren teollisuuslaitoksen ammatitaitoisten työntekijöiden työn ja työn ulkopuolisen elämän kehityspiirteistä 1980-luvun suomalaisessa yhteiskunnassa. Tampereen yliopistopaino, Tampere.
- KETTUNEN, LAURI 1940: Suomen murteet III. Murrekartasto. SKST 188. Helsinki.
- KINNUNEN, PIRJO 1991: Havaintoja kolmen murrepiirteen esiintymisestä leppävirtalaisten puheessa. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- KOIVISTO, JOUKO 1977: Havaintoja Rautpohjan tehtaan keskisuomalaisten ja päijäthämäläisten työläisten puhekielestä. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- LAHTINEN, LEENA 1981: a:n ja ä:n loppuheitto Jyväskylän puhekielessä. NPMJy 3 s. 35—50.
- LAPPALAINEN, HANNA 1996: Variaatio ja sen selittäminen. Vir. 100 s. 18—32.
- LYYTIKÄINEN, TAINA 1991: Konsonanttien geminaatio Kuopion ja Vehmersalmen koululaisten puhekielessä. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- MIELIKÄINEN, AILA 1974: Švaavokaalin kesto Hirvensalmen ja Mikkelin murteissa. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 9. Jyväskylä.
- 1978: Aktiivin II partisiippi Etelä-Savon murteissa. Vir. 82 s. 101—119.
- 1980: Pikapuhemuodot Jyväskylän puhekielessä. NPMJy 1 s. 123—148.
- 1981a: Etelä-Savon murteiden äännehistoria. I. Konsonantit. SKST 375. Helsinki.
- 1981b: Murre, kielenkäyttäjät ja asenteet. NPMJy 2 s. 91—126.

- MIELIKÄINEN, AILA 1982: Nykypuhe-suomen alueellista taustaa. — Vir. 86 s. 277—294. Helsinki.
- 1987: Tutkimus Helsinkiin muuttaneiden kielestä. (*Pirkko Nuolijärvi* kolmannen sukupolven kieli: Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien kielellinen sopeutuminen.) — Vir. 91 s. 244—253.
- 1991: Murteiden murros. Levikkikarttoja nykypuhekielen piirteistä. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitoksen julkaisuja 36. Jyväskylä.
- 1994: Etelä-Savon murteiden äännehistoria. II. Vokaalit. SKST 599. Helsinki.
- MILROY, LESLEY 1987 [1980]: Language and Social Networks. 2. painos. Basil Blackwell Ltd, Worcester.
- MOILANEN, PENTTI 1991: Varkauden teollisuus 175 vuotta. Varkaiden museon julkaisuja IV. Pieksämäki.
- NAHKOLA, KARI 1987a: Yleisgeminaatio: Äänne­muutoksen synty ja vaiheet kielisysteemissä erityisesti Tampereen seudun hämäläismurteiden kannalta. SKST 457. Mänttä.
- 1987b: Kielellisen vaihtelun tutkimuksesta. FFL 5.
- NISSI, ULLA 1981: III infinitiivin illatiivi ja inessiivijyvaskyläläisten ja eteläpohjalaisten puhekielessä. NPMJy 3 s. 51—65.
- NPM Jy = Nykysuomalaisen puhekielen murros. Jyväskylän osatutkimus. Raportit 1—4. toim. AILA MIELIKÄINEN. Jyväskylän yliopiston suomen kielen ja viestinnän laitoksen julkaisuja 20, 24, 26 ja 32. Jyväskylä 1980—86.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO 1986a: Kolmannen sukupolven kieli: Helsinkiin muuttaneiden suurten ikäluokkien eteläpohjalaisten ja pohjoissavolaisten kielellinen sopeutuminen. SKST 436. Mänttä.
- 1986b: Kieliyhteisön vaihto ja muuttajan identiteetti. Tietolipas 100. SKS. Helsinki.
- 1996: Kielellisen variaation ja sosiaalisen muutoksen suhteesta. Artjärven murteen omistusmuotojen järjestelmä 1900-luvun aikana. — Vir. 100 s. 2—17.

- 1998: Media ja kielentutkimus. — Vir. 102 s. 386—396.
- PALANDER, MARJATTA 1987 a: Suomen itämurteiden erikoisgemmaatio. SKST 455. Jyväskylä.
- 1987 b: *a:n* ja *ä:n* diftongiutuneisuus sekä *e:n* labialisatio nykysavossa. — FFL 14. Tampere.
- 1996: Vaihtelu Savonlinnan seudun välimurteissa. SKST 648. Helsinki.
- PAUNONEN, HEIKKI 1982: Suomen kielen sosiolingvistinen vaihtelu tutkimuskohteena. — SUOJANEN, M. K. — SUOJANEN, PÄIVIKKI (toim.) 1982: Sosiolingvistiikan näkymiä. Gaudeamus, Helsinki.
- 1995: Suomen kieli Helsingissä. Huomioita Helsingin puhekielen historiallisesta taustasta ja nykyvariaatiosta. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- RAUTKORPI, ESKO 1982: Jyväskylän murteen väistyviä piirteitä. — NPM Jy 1 s. 77—88. Jyväskylä.
- SALONEN-PURTANEN, LEILA: Yleisgemmaatio Kalvolan murteessa. — FFL 5. Tampere.
- SILVENNOINEN, LEENA 1979: Jyväskyläläisten opiskelijoiden ja koululaisten puhekielestä. — Kuuden äänneopillisen piirteen tarkastelua sosiolingvistiikan menetelmin. Pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.
- 1980: Laaja-alaiset itämurteisuudet Jyväskylän puhekielessä. NPM Jy 1 s. 89—122. Jyväskylä.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia. Helsinki.
- SOIKKANEN, HANNU 1963: Varkauden historia. SKS. Helsinki.
- SORJONEN, MARJA-LEENA 1997: Korjausjäsenitys. TAINIO, LIISA (toim.) 1997: Keskusteluanalyysin perusteet s. 111—137. Vastapaino, Tampere.
- SUOJANEN, M. K. 1985: Mitä Turussa puhutaan? Raportti Turun puhekielen tutkimuksesta. Turun puhekielen projektin julkaisuja 3. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 23.

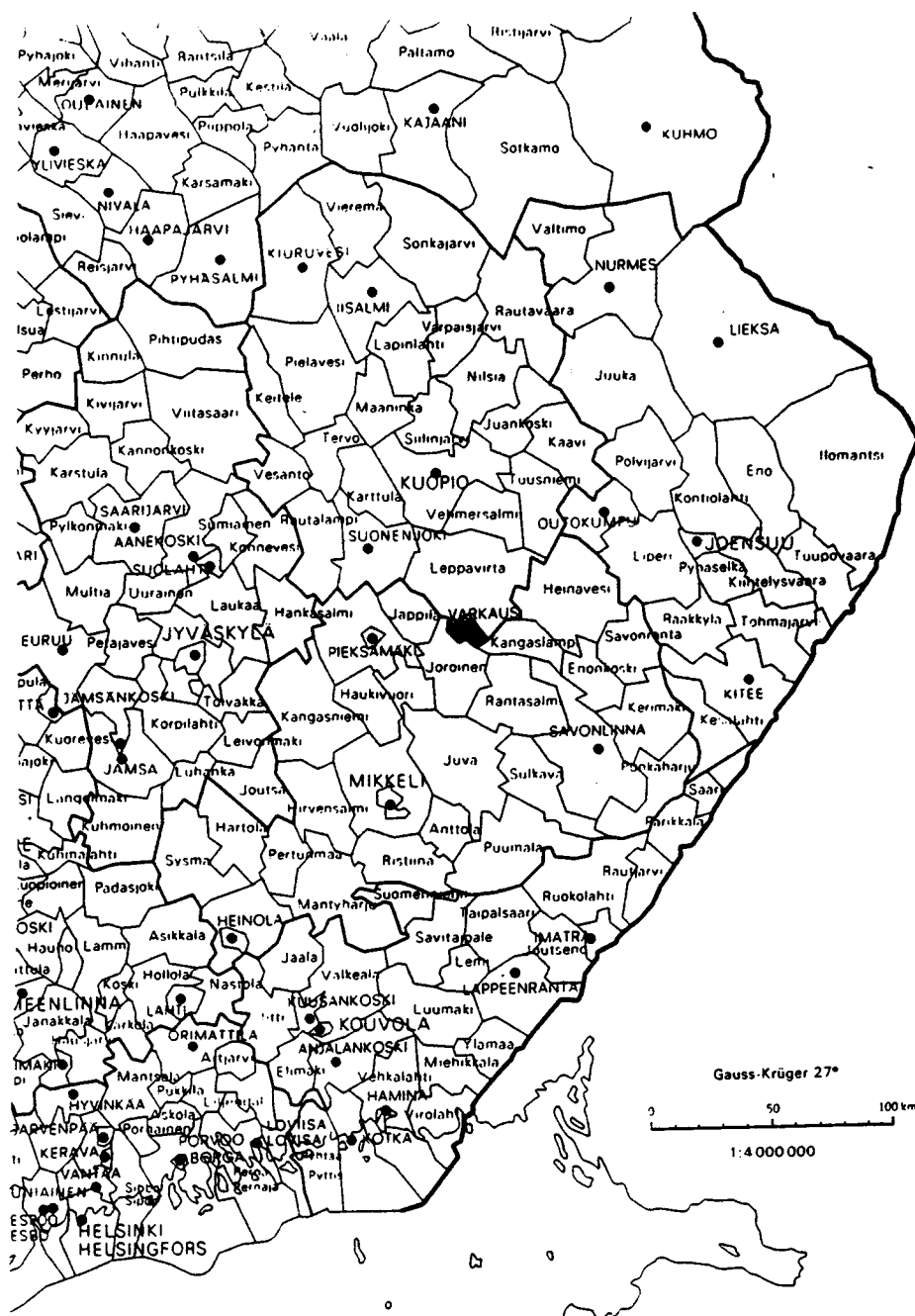
TAURIAINEN, J. 1983: Maaseudun väestökehityksen pääpiirteet 1950—80. — VUORELA — KOSONEN — VIRTANEN: Suomalainen maaseutu s. 9—20. Kirjayhtymä, Helsinki.

VarK = Varkautelaiset lukion toisluokkalaiset. Nykysuomalaisen puhekielen murroksen Jyväskylän osatutkimuksen vertailuaineisto. Käsinkirjoite. Jyväskylän yliopiston suomen kielen laitos.

Vir. = Virittäjä. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Helsinki.

Väestöennuste kunnittain 1995—2030. Väestö 1995: 9. Suomen Virallinen Tilasto.

LIITE 1. Varkauden sijainti ja sisäänmuuton pääsuunnat.

Asetelma 1. Varkauden sisäänmuuton lähtöpaikkakunnat (%) väestön kiivaimpien kasvujaksojen aikana (Soikkanen 1963: 299).

	Leppä- virta	Joroinen	P-Savon maaseu- tu	E-Savon maaseu- tu	savolai- set kau- pungit	muu Suomi
1921—30	26,4	12,0	12,0	17,6	5,8	n. 27
1946—50	9,3	4,6	11,5	10,3	3,2	n. 60

LIITE 2.

Informanttienhakuilmoitus.

Varkautelainen mies/nainen, syntynyt 1945–55,

HALUAISITKO AVUSTAA TUTKIMUSTYÖTÄNI ?

Olen alkuaan varkautelainen suomen kielen opiskelija Jyväskylän yliopistosta ja tarvitsen vapaa-ehtoisia haastateltavia pro gradu -työtäni varten.

Sinun tulisi olla:

1. syntyperäinen varkautelainen (s. 1945—55) tai ainakin naapurikunnasta kotoisin
2. asunut koko ikäsi Varkaudessa (enintään 2 vuotta muualla)
3. pohjakoulutukseltasi kansa- tai ammattikoulun käynyt (ei korkeammin koulutettu)
4. Varkauden paperitehtaan työntekijä (kuulut teollisuustyöväestöön ja olet siis ammatiltaan esim. paperimies tai siivooja)

Tarkoitukseni olisi keskustella kanssasi kotonasi puoli tuntia ja samalla nauhoittaa puhe. Puheenaihe on vapaa (voit halutessasi päättää sen itse). Tutkimukseni kannalta on tärkeää se, että saisin mahdollisimman paljon sinun ihan tavallista puhettasi nauhalle. Haastattelun ei tarvitse valmistautua ennalta eikä siihen osallistuminen edellytä mitään erityistietoutta.

Nimi- ja osoitetietojesi lisäksi tarvitsen syntymäaikasi (mutta en sosiaaliturvatunnusta) ja mielellään tiedot vanhempien kotipaikoista. Tiedot eivät tule ilmi tutkimuksessani enkä luovuta niitä eteenpäin.

Jos olet kiinnostunut, ottaisitko yhteyttä joko kirjeitse osoitteeseen - - tai puhelimitse - -.

KIITOS AVUSTASI!

LIITE 3.

Asetelma 2. Informanttien taustatiedot. Syntymävuosi, syntymäpaikka (jos muu kuin Varkaus) ja muuttovuosi, vanhempien kotiseutu ja puolison (myös entisten) kotiseutu.

informantti	s.vuosi	s. paikka (mv)	vanhemmat	puoliso(t)
M1	1950	Juva (1954)	E-S, P-S	P-S
M2	1950		P-S, R-K	P-S
M3	1951		P-S	P-S
M4	1953		P-S, P-K	P-S
M5	1947		E-K, P-S	P-S
M6	1946		P-K, P-S	P-S
N1	1951	L-virta (1967)	P-S	P-K
N2	1953		R-K, P-S	P-K
N3	1955		R-K, P-S	P-S
N4	1956		(H?), P-S	P-S
N5	1954		H, P-S	P-S
N6	1946	H-vesi (1964)	P-S	P-S

Lyhenteiden selitykset:

L-virta	Leppävirta
H-vesi	Heinävesi
P-S	Pohjois-Savo
E-S	Etelä-Savo
P-K	Pohjois-Karjala
E-K	Etelä-Karjala
R-K	Raja-Karjala
H	Häme (Tampereen seutu)

LIITE 4.

Haastattelukysymykset. Kysymysrunko.

1. LAPSUUS

Missä päin Varkautta (Leppävirtaa, Heinävetä) asuit lapsena?
Millainen se lapsuudenympäristö oli? Millainen kotitalo ja piha?
Keitä kaikkia perheeseen kuului? Asuivatko isovanhemmat ja muut sukulaiset lähellä?
Asuvatko perheenjäsenesi yhä Varkaudessa?
Oliko teillä kotieläimiä? Millaisia muistoja sinulla on niistä?
Keiden kanssa leikit? Millaisia leikkejä? Oliko naapurissa paljon lapsia?
Tapasitteko usein sukulaisia? Millaisia muistoja sinulla on heistä?
Matkailitteko perheen kanssa? Vietittekö lomaa esim. sukulaisten luona?
Millaista aikaa lapsuutesi yleensä ottaen oli? Kerro jokin muisto lapsuudestasi.

2. KOULUNKÄYNTI

Milloin menit kansakouluun ja mihin kouluun? Miltä koulun aloittaminen tuntui?
Millaisia muistoja sinulla on koulunkäynnistäsi? Millaisia opettajasi olivat, mistä aineista pidit, piditkö yleensä ottaen koulusta?
Minkäikäisenä lopetit koulunkäynnin? Mitä sitten teit? Miten päätös esim. ammattikouluun tai työhönmenosta syntyi? Harkitsitko silloin nuorena, että lähtisit pois Varkaudesta?
Miksi kuitenkin jäit?

3. MYÖHEMMÄT ELÄMÄNVAIHEET

Saitko helposti työtä? Millaisia työpaikkoja sinulla on ollut? Miten päädyit nykyiseen työpaikkaasi?
Millaisissa työtehtävissä olet paperitehtaalla ollut? Mistä työtehtävästä olet pitänyt eniten?
Millaista nykyinen työsi on? Mitä pidät vuorotyöstä?
Oletko koskaan harkinnut työpaikan vaihtoa?
Miltä Varkauteen jääminen on myöhemmin tuntunut? Mitä olet pitänyt Varkaudesta asuinpaikkanasi?

4. HARRASTUKSET JA VAPAA-AIKA

Millaisia harrastuksia sinulla on?
Luetko lehtiä tai kirjoja? Millaisia? Mitä olet lukenut viimeksi?
Mitä katsot televisiosta? Kuunteletko radiota?
Käytkö teatterissa, elokuvissa tai konserteissa? Kuinka usein? Mitä pidät Varkauden kulttuuritarjonnasta?
Teetkö käsitöitä? Millaisia?
Harrastatko liikuntaa? Mitä lajeja? Seuraatko urheilua?
Viihdytkö luonnossa? Marjastatko tai kalasteletko?
Oletko ollut mukana yhdistystoiminnassa, esim. ammattiyhdistyksessä?
Oletko huomannut, että vuorotyö rajoittaisi harrastuksiasi?
Kuinka usein tapaat sukulaisia ja ystäviäsi vapaa-aikana? Pidätkö itseäsi sosiaalisena?
Matkailletko mielelläsi? Millaisissa kohteissa olet käynyt?

LIITE 5.

Haastateltavien kielelliset asenteet. Kysymysrunko.

1. Puhutaanko Varkaudessa mielestäsi murretta? Ketkä puhuvat, jos puhuvat?
2. Oletko huomannut, että kaupunkilaisten puhetapa olisi muuttunut vuosien mittaan?
3. Käytätkö itse mielestäsi murretta? Miten luonnehtisit puhetapaasi?
4. Kiinnitätkö huomiota puheeseesi? Oletko huomannut, että puhuisit eri tilanteissa eri tavalla tai että joku toinen tekisi niin?
5. Onko sinulla muualla Suomessa tuttaviam tai sukulaisia, joiden puhetapaan olisit kiinnittänyt huomiota? Millaisiin seikkoihin?
6. Oletko huomannut, että jonkin tietyn seudun puhetapa ärsyttäisi tai kiinnostaisi sinua?
7. Hyväksytkö puhekielisten ilmausten tai slangin käytön? Käytätkö itse mielestäsi slangia?

LIITE 6.

Taulukko 2. *pittää*, *sannoo* ja *tullee* ~ *tulloo* -muotojen frekvenssit yksilöittäin. 1. infinitiivin muodot merkitty sulkuihin.

	geminaatio %	<i>pittää</i> f	<i>sannoo</i> f	<i>tullee</i> ~ <i>tulloo</i> f	f yht.
N6	86,1	7	(3)	4	14
N5	82,5	2 (1)	2 (3)	7	15
M1	69,2	6	3 (3)	5	17
M6	67,4	3 (1)	3	10	17
N1	46,8	3 (1)	(1)	4	9
N2	32,9	0	(1)	-	1
N4	26,9	2	1	-	3
N3	15,3	3	-	-	3
M5	12,5	-	-	-	-
M4	9,5	1	-	-	1
M3	7,5	-	(2)	-	2
M2	7,0	-	-	-	-
Yht.		30	22	30	82

LIIITE 7.

Taulukko 10. *tuo* ~ *to*-vaihtelusuhte muotorhythmittäin.

	Täytesana <i>tuota f</i>	Täytesana <i>tota f</i>	Pronomini <i>tuo f</i>	Pronomini <i>toi f</i>	Pronomini <i>taiv. tuo- f</i>	Pronomini <i>taiv. to- f</i>	Johdokset <i>tuota- f</i>	Johdokset <i>to- f</i>
N6	96	2	1	-	6	-	4	-
M6	16	-	2	-	9	1	4	-
M1	60	1	17	2	16	1	10	-
M5	16	-	2	-	5	1	-	-
N2	13	-	-	-	3	1	-	-
N1	21	2	1	-	9	2	4	1
M2	19	1	7	-	11	4	7	2
N4	25	-	2	2	3	4	-	-
N3	39	9	1	-	3	3	1	-
M3	90	28	10	-	6	3	6	-
N5	31	3	2	-	6	12	1	-
M4	13	4	4	-	5	5	1	6
Yht.	439	50	49	4	82	37	38	9